

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKÇENİN DİLBİLGİSİ
KONULARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Tai MA
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

2022

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETMENLİĞİ BİLİM DALI

**ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKÇENİN DİLBİLGİSİ
KONULARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM**

**A CRITICAL SURVEY TO TURKISH GRAMMAR IN THE FRAMEWORK OF
GENERATIVE GRAMMAR**

TAI MA

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Yönetici

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN

Eş Danışman

Doç. Dr. Murat ÖZGEN

İSTANBUL 2022

**Tüm kullanım hakları
M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü'ne aittir.
© 2022**

ETİK BEYANI

Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım çalışmamda;

- Sunduğum bilgileri, dokümanları ve verileri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Çalışmamda yararlandığım eserlerin tamamına atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Elde ettiğim verilerde ve sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı bildirir, aksi bir durumda aleyhimde doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

..../..../....

(İmza)

Ad SOYAD

ONAY

..... tarafından hazırlanan “.....”
konulu bu çalışma, .../.../20... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda aşağıdaki
jüri üyeleri tarafından başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak kabul
edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

TEZ DANIŞMANI

JURİ ÜYESİ

JURİ ÜYESİ

EŞ DANIŞMAN

TEŞEKKÜRLER

Öncelikle lisanstan beri merak ettiğim konular üzerinde bana yardımcı olan öğretmenler ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Merakımı uyandırıp benim dil alanına yönelmeme vesile olan Özlem Deniz Yılmaz’a, görüşlerini bu çalışmada eleştirmeme rağmen teşekkür ediyorum. Türkçe öğrenmeye başladığım ilk yıllarda, karşılaştığım zorluklar ve şahsi yetersizliğime rağmen beni özendiren ve teşvik eden Asuman Ahmet Abdo Şaban, Ahmet Benzer ve Mesut Şen’e minnettarlığımı sunuyorum. Yüksek lisans döneminde takdiri ve akademik destekleri adına Selim Yılmaz’a da içtenlikle teşekkür ederim.

Tezimin teorik çerçevesini oturtmamda dilbilimsel görüşleri ve çalışmalarından faydalandığım Murat Özgen, Dilek Uygun Gökmen ve Mustafa S. Kaçalın’ın önemli katkıları vardır. Özellikle, Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilim Bölümü’ünde Doçent Doktor ve aynı anda eş danışmanım olan Murat Özgen’e çalışma sırasında ufkumu genişletip beni alanda yönlendirdiği için özel bir teşekkürü borç bilirim. Çalışma sırasında zorluk çektiğim bazı konularda, Dilek Uygun Gökmen, Mustafa Cem Çakır ve Oktay Çınar ofis saatlerinde sorularımı yanıtlayarak yardımda bulunmuşlardır. Tez yazımı sırasında daha önce farkına varamadığım yeni bakış açılarını bana kazandırdığı ve çalışma sırasında benimle beraber sorulara kafa yormuş olduğu için Oktay Çınar’a akademik destekleri ve teklifleri adına müteşekkirim. E-posta vasıtasıyla Emrah Görgülü ve Lipit Tohti sorularıma yanıt vererek çalışmama da destek olmuşlardır. Çalışmanın her aşamasında bana yardım eden Hakan Aydemir’e içtenlikle teşekkür ediyorum.

Tez döneminde bana her türlü destek veren bilim insanlarına en içten saygı duyar ve sağlık dilerim. En son fakat en önemli olan ailem ve harcadığım emeklerin meyvesi olan bu çalışmayla tam olarak asla karşılayamayacağım destekleri, benim hayatımın en değerli parçasıdır.

Veni, legit, scripsi.

Tai MA

İstanbul, 2022

ÖZET

ÜRETİCİ DİLBİLGİSİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKÇENİN DİLBİLGİSİ KONULARINA ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Geleneksel alanyazında Türkiye Türkçesinin dilbilgisine yönelik yapılan çalışmaların zihinsel dilbilgisi ve evrensel dilbilgisi bulgularından uzak, kuralcı bilgilerle dolu olduğu, dilbilgisinin bilişsel yönlerinin göz ardı edildiği ve bu nedenle betimlemelerin kapsamlı olmadığı görülmektedir. Çünkü biçimbilimsel yaklaşım, biçimbirimleri tek başına belirtmek için yeterlidir, ancak bu yaklaşım sözdizimsel görünümüleri göz ardı eder. Bu nedenle, Türkçenin dilbilgisinin bilişimsel yönlerini açıklamak için bu çalışmada yetinmecî sözdizimsel yaklaşım tercih edilmiştir.

Bilindiği üzere bir yandan hem sözlükbirimleri türetme hem de dilbilgisel yapıları oluşturma Türkçede biçim aracılığıyla sözlükbirim düzleminde gerçekleşmesi birincil sorundur. Öte yandan ontolojik açıdan geleneksel kuralcılığın anlambilimi kullanarak sözcük türlerinin farklılıklarını betimlemesi, tümcelerde görülen önemli sözdizimsel olguları göz ardı etmektedir. Bu yüzden, biz sözlükbirimsel kategorileri, onların görünür ayırt edici esas dilbilgisel özelliklerine göre değerlendirdik ve aynı anda onların sözcük türleri olarak sahiplendikleri dağılımsal özellikler yerine esas özelliklerini açıkladık. Bunu takiben, sözlükbirimleri tümcelerde gösterilen ayırt edici temel dilbilgisel özellikleriyle incelemek bu tezin ilk hedefidir, çünkü tümcede gözlemlenen her soru sözdizimde yeterince açıklanmalıdır. Bu koşulda, bu çalışmada sözlükbirimlerin biçimsel özelliklerinin yerine tümcede gözlemlenen sözdizimsel ve anlambilimsel özelliklerine odaklandık.

Sözlükbilimsel bakış açısının ötesinde, salt sözdizimsel bakımdan, tümcenin çizgisinin altında yatan öbekselle görünüm ve öbek birleşiminde sözdizimsel işlemler ile sözdizimsel kısıtlamalar aracılığıyla, Türkçenin genel yapısal özellikleri gözlemlenmektedir. Böylece Türkçenin dilbilgisine yönelik uygulanan yaklaşımın kapsamlı olmasıyla birlikte eski sorunlara yenilikçi ve yararlı bakış açısı da getirilmektedir. Buna ilaveten, geleneksel alanyazında ek olarak adlandırılan kategoriler, öbekselle görünümde gösterdikleri biçim-sözdizimsel özellikleri veya üretim aşamasında

denetimlenecek özelliklere göre değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, tümceye bağımsızlık kazandıran tasarlama unsurlara dikkat edildiğinde Türkçede bazı işaretleyici öğeler çekimbirim olmayıp tümcenin oluşma aşamalarında denetimlenen özellikler olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, en son, deneysel bir bakış açısıyla tümleyici öbeğini, tümcenin çizgisel hâlini talep edip şekillendiren tümcesel işlev kategorisini yorumlayarak açıklamaya çalıştık. Sonuç olarak tümcesel işlev kategorileri Z-aşamasında denetimlenecek özelliklerden değildir. Bu yaklaşım düşey olması bakımından yetinmecî sözdizimde tercih edilen dikey yaklaşımdan farklıdır.

Anahtar kelimeler: üretici dilbilgisi, yetinmecî sözdizim, sözdizim, sözlükbilimsel anlambilim, biçimbilim, dilbilgisel kategoriler, tümce üretimi.

ABSTRACT

A Critical Survey to Turkish Grammar in the Framework of Generative Grammar

It is observed that the cognitive and universal aspects of grammars are ignored in traditional literature of Turkish grammar, and thus the descriptions are far from elegance. Because morphological approaches are adequate to specify the morphemes in isolation but still leave the syntactic aspects aside. Therefore, to explain the creativity of grammar, we applied the minimalist syntactic approach to illustrate the computational aspects of Turkish grammar.

Apparently, on the one hand, the first problem is that both lexeme derivation and structure construction are realized on the surfaces of lexemes in Turkish. On the other hand, traditional prescriptivism depicts the differences between the parts of speech, which indicates its ignorance of the significant syntactic instances observed via sentences. Hence, we examined the lexical categories in sentences by virtue of their overt distinctively essential grammatical features from a lexical semantic perspective, and accounted for the essential properties of lexical categories rather than their distributive features described as parts of speech. Subsequently, under the premise that the problem existing in syntactic aspects must be accounted for with syntactic theories, the syntactic and semantic properties of lexical categories, instead of their paradigmatic derivation, are considered primarily in this thesis.

Apart from lexicological concerns, from a narrow syntactic perspective, Turkish general syntactic constructions become intelligible through the observation of the phrasal constructions underlying the sentential linearity and the syntactic process with relative constraints observed during phrase merging. Thus, in light of the comprehensive minimalist approaches applied in this study, innovative and useful perspectives are brought to the old problems. Additionally, the categories generally depicted as suffixes in traditional literature are evaluated by virtue of their morphosyntactic properties appearing in the phrasal structures or their features to be checked during the derivative cycles of sentences.

Under this circumstance, with the constructive syntactic features that obligate the structural independence of sentences being considered, some suffixes, being as markers rather than INFL can be interpreted as cyclic features during sentence derivation. Thus, at last, we tried to explain the complementizer phrase from an experimental aspect to value the sentential categories that require and build the linear representation of a sentence, which are also separate from the features to be checked in the T-cycle. This approach is different from the bottom-up model demonstrated in Minimalist Syntax in terms of its top-down model.

Keywords: generative grammar, minimalist syntax, syntax, lexical semantics, morphology, grammatical categories, sentence derivation.

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1: GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	3
1.2. Araştırmanın Amacı.....	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	5
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	6
BÖLÜM 2: SÖZLÜKBİRİMSEL KATEGORİLERİ BELİRLEME.....	8
2.1. Alanyazındaki Sözcük Türlerine Eleştirel Bir Bakış.....	8
2.2. Sözcük Türleri Karşısında Sözlükbirimler.....	10
2.3. Sözlükbirimler.....	16
2.3.1. Ad.....	16
2.3.2. Sıfat.....	21
2.3.3. Eylem.....	29
2.3.4. Zarf.....	37
2.3.5. Edat.....	42
2.4. Sözlükbirim Türetimi.....	47
2.4.1. Türetim.....	49
2.4.2. Adlaşma.....	58
2.5. Sonuç.....	63
BÖLÜM 3: SÖZLÜKBİRİMLERİN ÖBEKSEL GÖRÜNÜMLERİ.....	65
3.1. Öbek ve İlgili Kavramlar.....	65
3.1.1. Öbek.....	67
3.1.2. Tamlama.....	69
3.1.3. Koşuntu.....	72
3.2. Sözlükbirimsel Öbekler.....	74
3.2.1. Ad Öbeği.....	75
3.2.2. Sıfat Öbeği.....	77
3.2.3. Eylem Öbeği.....	79
3.2.5. Zarf Öbeği.....	85
3.2.6. Edat Öbeği.....	87
3.3. Sonuç.....	87
BÖLÜM 4: SÖZLÜKBİRİMLERİN SÖZDİZİMSEL GÖRÜNÜMLERİ VE İLERİ KONULAR.....	89
4.1. Biçimbilimsel Çekim.....	90
4.1.1. Nominal Biçimbilimsel Çekim.....	91
4.2. Sözdizimsel Çekim.....	96
4.2.1. Eylem Öbeğinde Çekim.....	98
4.2.2. Sözdizimsel Çekimbirimler.....	103
4.3. Olumsuzluk Kategorisi.....	111
4.4. Tümcesel İşlev Kategorisi.....	116
4.5. Sonuç.....	120

BÖLÜM 5: SONUÇ, TARTIŞMA Ve ÖNERİLER.....	123
5.1. Sonuç ve Tartışma.....	123
5.2. Teklifler.....	126
KAYNAKÇA.....	129
EK - TERMİNOLOJİK AÇIKLAMALAR.....	141

KISALTMALAR

A:	Ad
AÖ:	Ad Öbeği
Nom:	Nominal Öge
NomÖ:	Nominal Öbek
BelÖ:	Belirleyici Öbeği
bk. :	bakınız
Ç:	Çekim Ögesi
ÇÖ:	Çekim Öbeği
Dönüş:	Dönüşlü Çatı
DönüşÖ:	Dönüşlü Eylem Öbeği
Edil:	Edilgen Çatı
EdilÖ:	Edilgen Eylem Öbeği
ekl:	eklenti
Ett:	Ettirgen Çatı
EttÖ:	Ettirgen Eylem Öbeği
e:	Katkısız Eylem
eÖ:	Katkısız Eylem Öbeği
E:	Eylem
EÖ:	Eylem Öbeği
EdatÖ:	Edat Öbeği
i, j... :	dizinler
İşt:	İşteş Çatı
İştÖ:	İşteş Eylem Öbeği
krş.:	karşılaştırınız
Ksiz:	Kişisiz/Meçhul Çatı
KsizÖ:	Kişisiz/Meçhul Eylem Öbeği
OlszÖ:	Olumsuzluk Öbeği
S:	Sıfat
SÖ:	Sıfat Öbeği

t:	iz (trace)
T:	Tümleyici
TÖ:	Tümleyici Öbeği
Yük:	Yüklem
YükÖ:	Yüklem Öbeği
Z:	Zaman
ZÖ:	Zaman Öbeği

BÖLÜM 1: GİRİŞ

Dil, dilbilimsel anlamda insanın ruhî ve zihnî bir hazinesidir. *Evrensel dilgisi* (*universal grammar*) teorik olarak bütün insanların doğasında dil yeteneğinin bulunduğunu savunur ve dilin yaratıcılığını vurgulayarak dilin sınırlı biçimin sınırsız kullanımı olduğundan söz eder. Üstelik, *bilişsel dilbilgisi* (*cognitive grammar*) ise daha ayrıntılı bir şekilde dilleri zihnin bir parçası olarak görür ve dilbilime ait konuları bütüncül bir bakış açısıyla kapsamlı bir şekilde değerlendirmeye ikna eder. Bu bağlamda, insanlar topluca bir dil mekanizmasına sahiplerdir, fakat her varlıkta görüldüğü gibi, parametrelerin varoluşunun uygun olması sebebiyle, diller arasında tipolojik nitelikler de görülmektedir (Chomsky, 1981: 2-6). Bunun haricinde diller arası karşılaştırmalı araştırmaların ve gözlemlerin sonuçlarında ortaya konan varsayımlar ve teorik açıklamalar, evrensel dilbilgisine ek olarak bir dilin kendi dil vasıfları içerisinde incelenme gerekçesini ileri sürmektedir. Bu koşulun altında, Türkçeye özgü biçimsel özellikleri bu çalışmanın teorik konusudur ve bu teorik sorun için ilerleyen bölümlerde belirgin sorular üzerinde yorumlar getirilmektedir.

Geleneksel bakış açısına göre dil bir bildirişim aracı olup anlamlı birim olan *biçimbirimler* (*moneme*) ve *biçimbirimleri* kullanma kurallarından sorumludur (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 21-22). Hâlbuki *dil yetisi* (*language faculty/LF*) hem biyolojik hem de daha fazla bilişsel ve ruhbilimsel ilkelere sahiptir. Ayrıca, bildirişim işlevini yalnızca insan dili karşılamamaktadır (bildirişim esas dilsel unsurların ilgilendiği bir konu değildir). Çünkü kuşun örtmesi, kedinin miyavlaması da bir çeşit iletişim sinyalidir (Chomsky, 1968: 61-62, 102). Buna ilavetten, *biçimbirimleri* ve *sözlükbirimleri* sözdizimde kullanmak dilbilgisi tasarımı çerçevesinde gerçekleşen birtakım dilbilgisel yazılımsal işlemdir (bu çeşit işlemler dil yetisiyle bağlantılıdır) (Gallego, 2010: 3). Dil yetisi doğal gerekçenin sonucu olmayıp bilişsel bir mekanizmadır - insanın bilişsel dizgesine bağlı olarak - ve kendisi bir özgül dil kullanmaktan sorumlu değildir (Chomsky, 2005: 3). Dil yetisinin işlemesi ayrıca dil yazılımıyla bağlantılı bir bilişsel işlemdir.

Bir dilin elle tutulur olan biçimsel görünüşleri, o dile ait birtakım kuralcı ve tipolojik bilgileri gösterir. Bunun ötesinde, geleneksel alanyazında benimsenen

betimeleme yaklaşımı, sözcükleri ve ekleri tanımlamaktan ziyade salt sözdizimsel sorunlar ve sözdizim üstü sorunlar için hem birer kısır döngü yaratır hem de yetersiz kalır (Ma, 2022: 72). Çünkü betimlemecilik, dilin neden o şekilde kullanıldığı değil, doğrudan dilin hangi biçimde kullanıldığını yorumlar. Ayrıca, betimlemecilik, bir dile ilişkin nesnel, anlaşılır ve sistematik kullanma şeklini ortaya koymayı hedefler, fakat bu anlayış dilin üreticiliğini ve yaratıcılığını açıklığa kavuşturamaz (Crystal, 2008: 139).¹ Aynı anda betimlemecilik, hem sözcük hem de tümce bakımından dilin biçimsel özellikleri (biçimlerin dizilişi) ve basit anlamlı unsurları açıklamaya çalışır ve ardından sözdizim haricinde biçim üretimini yüzeysel olarak türetim ve çekim olarak iki kutuplu bir dizgede araştırır.

Biçimbilim bakımından türetim, yapı türetiminden ziyade genel durumlarda sözcük türetimi için kullanılan bir terimdir. Biçim türetiminin sözdizimsel sınırlılığı ve özelliği sebebiyle üretici dilbilgisi alanyazınında türetim terimi, tümcenin oluşturulup kurulmasını kastetmek için de kullanılır (Crystal, 2008: 138-139).² Çekim, biçimsel bakımdan sözcüğün paradigmatic değişikliğine tanıklık eder, fakat güncel alanyazında çekim, *biçimbilimsel çekim (morphemic inflection)* haricinde *sözdizimsel çekim (syntactical inflection)* kavramını da tanımlamaktadır (Crystal, 2008: 243-244).³

Öte yandan, sözdizimin araştırma kapsamında, dilin biçimsel görünümünün sözdizimsel açıklamalarına göre biçimbilim, kendisi sözdizimle arasında bir kesişme olduğu için sınırlı sözdizimsel gerekçe çerçevesinde tartışılır. Çünkü sözcüklerin bağımsızlığı anlambilime göre tartışıldıktan sonra, tümcenin oluşması amacıyla biçimsel değişiklikler ancak sözcüğün ve öbeğin çeşitli sözdizimsel işlemleri gereğince yorumlanır. Dolayısıyla güncel üretici dilbilgisi alanyazınında, biçimler yerine tümcede sözcük ile ilgili sözlükbilimsel/anlambilimsel konular, tümcede sözcük ile öbeğin dilbilgisel özellikleri ve tümcenin oluşma aşamaları araştırılmaktadır.

¹ bk. *description* maddesi.

² bk. *derivation* maddesi.

³ bk. *inflection* maddesi.

1.1. Problem Durumu

Geleneksel Türkçenin dilbilgisi açıklamalarının bilişimsel yönleri göz ardı ettiği ve bu nedenle betimlemelerinin kapsamlı olmadığı görülmektedir. Geleneksel alanyazında türetim ve çekimin iki kutuplu dizge, hem sözlükbirimler analizine hem de tümce analizine yönelik yeterince açıklayıcı değildir. Örneğin, bu yaklaşımın biçim türetimini geçici bir türetim sonucu olarak ele alması, biçimbirimleri ayırmak dışında tümcenin oluşması hakkında ayrıntılı ve belirgin açıklama dile getirmemiştir (bk. Ergin, 1962, 1975, 2013; Korkmaz, 2017). Bu bakımdan, Türkçenin dilbilgisi sorularına yönelik yeni araştırma çizelgesi ortaya konmalıdır. Bununla birlikte, geniş bir kapsamda güncel dilbilim çerçevesinde hem eski dilbilgisi sorunları gözden geçirilmeli hem de yeni doğan dilbilgisi sorunlarına ikna edici ve açıklayıcı bir dilbilimsel açıklama yapmak amacıyla deneysel bakış açıları uygulanmalıdır. Bu nedenle bu çalışmada yeni kavramları açıklayabilen yeni terimler tercih edilmiştir. Meselâ, yüklemde denetimlenmesi gereken *çokluk* (nicelik uyumu) kavramı ve nominal öbeklere getirilen *çoğulluk* kavramı arasında ayırım yapılmıştır.

Daha belirgin olarak, betimlemeci biçimbilimsel yaklaşım, biçimbirimleri tek başına belirtmek için yeterlidir. Ancak bu yaklaşım biçimbirimlerin ve sözlükbirimlerin dilbilgisel özelliklerini bir kenara bırakır, çünkü betimleme yaklaşımı türetim ve çekim düzleminde biçimbirimleri sınıflandırır. Fakat türetimin sözcüksel biçimbilime odaklandığı ve çekim eklerinin de sözdizimsel işlemlerle öbekler oluşturabildiği düşünülürse, türetim ve çekim birbirinden farklılaşmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, sözcük yapısının, türetim veya çekim işlemleri aracılığıyla oluşan salt bir dizge olduğu görüşü geçerli değildir (Booij, 2008: 360-369).

Sözdizim açısından bakıldığında, bazı çekimbirimlerin öbek oluşturma yetkisi vardır. Bundan dolayı türetimin biçimbilimde incelenmesine, fakat çekimin ise yeniden ele alınıp tümce türetimi aşamasında sınıflandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bir başka deyişle, sözlükbirim ve çekimbirim dilbilgisel kategoriler olarak yorumlanmalı ve yeniden tanımlanmalıdır. Bunun dışında, geleneksel kuralcılığın anlambilimi ontolojik olarak kullanarak sözcük türlerinin farklılıklarını tasvir etmesi, tümcelerde görülen

önemli anlambilimsel olguları dışlamaktadır. Bu nedenle, anlambilimsel özelliklerine ve ayrıca sözcük kategorilerini belirlerken Baker'ın (2004) çalışmasında görüldüğü gibi mantık ilkelerinin dikkate alınması gerekir.

Bu sorunlara yönelik, üretici dilbilgisi ve dilbilimsel anlabilim benimsenip betimlemecilikte ele alınan sözlükbirim ve biçimbirimler, birer dilbilgisel kategori olarak incelenmeli ve üretici dilbilgisi teorisi çerçevesinde anlamlı ve işlevli kategoriler olarak değerlendirilmelidir. Çünkü biçimbirimler, öbek kurma yetkisine sahiptir ve aynı anda farklı *işlevsel öbekleri (functional phrases)* de kurabilir. Üstelik, dilbilgisel kategoriler ve kavramların [öbek, *taşıma (movement)*, *işlemci (operator)* ve *biçimsözdizimsel özellik denetimi (morphosyntactical feature checking)* vs.] açıklanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ek olarak, tümce türetiminin doğrudan öbek oluşumuyla ilişkilendirilip *düşey/tavandan-tabana (top-down)* yaklaşımı aracılığıyla, Türkçede tümceyi tasarlayan *tümcesel işlev unsurlarının (sentential function categories)*⁴ çekim kategorisinden ayrılıp belirtilmesi ve ilgili öbeklerin hangi biçimde dizildiği ve tümcede işleme girdiğinin belirtilmesi de gerekmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tez Türkçenin geleneksel dilbilgisi dizgesinde türetim ve çekim yapılarını tümce boyutunda gözden geçirip salt sözdizim aracılığıyla değerlendirmektedir. Tezin amacı çağdaş dilbilimde üretici dilbilgisi ışığında Türkçenin biçimsözdizimsel olgularını ele alıp bu olguları eleştirel açıdan yorumlamaktır. Çünkü dilsel olguların gerçekleşmesinde sözdizim ve biçimbilimin bir arayüzeysel etkileşimi görülmektedir.

Her dilbilgisel birimi salt bir biçim olarak ele almak, sözlükbirimlerin kategorik özellikleri ve sözdizimsel işlemler arasında ne keskin bir ayrım yapar ne de belirgin bir bağlantı kurar. Bu durum dilbilgisine yönelik geleneksel yaklaşımın sınırlılığıdır. Eleştirel anlamda bakıldığında dilbilgisel sözcük kategorilerine ilişkin çalışmalar, Türkçenin sözcük sınıflamalarını birbirinden bağımsız kategoriler olarak değerlendirip bu bağımsız kategorilerin kimi zaman belirsiz sınırlar kurguladığından söz eder (meselâ,

⁴ *Haber (indicative)*, emir, soru ve şart tümcesel işlev unsurlarıdır. Haber işlevi, diğer üçünden farklı olup tümce çizgisinde bir biçim görünürlüğüne sahip değildir ve her zaman önerme kendisidir (Si, 2016: 86).

ad, sıfat, zarf ve zamir vs. kategorileri yalnız adlık diye genellemek buna bir işarettir).

Öte yandan bütün ekleri sözcük yapısında inceleme yaklaşımının zayıflığından dolayı çalışmada tercih edilen yaklaşım, dilbilgisel kategorilerin öbekselle görünümünü açıklayıp tanımadır ve onların sözdizimsel konuları için bağlama ve denetleme ile minimalist teoriler çerçevesinde yorumlamadır. Diğer taraftan ek diye adlandırılan bütün biçimbirimler gerekli sözdizimsel işlemler gereğince farklı aşamalarda ele alınmaktadır. Çünkü öbek kurma yetkisi olan ekleri, öbekselle görünümüne ve işlevlerine göre ayrı dilbilgisel kategorilerde tanımlamak, eklemeli dillerde çözülmesi güç olan konular için yeterince açıklayıcı ve ikna edici çözümleri ortaya koymaktadır.

Bir yapının dilbilgisine göre uygun/doğru olup olmadığına yönelik yapılan tespit, tümcenin dilbilgisel olduğuna veya olmadığına tanıklık etmek için bir araçtır. Ancak kuralcılığın ulaşmadığı açıklama yeterliliği dikkate alınırsa, bu sorun yine söz konusudur. Açıkçası, tümcenin neden ve nelere göre dilbilgisi bakımından doğru olup olmadığı tespiti açıklığa kavuşturulmalıdır. Bu durum, kuralcılığın açıklayamadığı bir sorudur. Çalışmada görüleceği üzere, Türkçenin dilbilgisi için yapısal bağımsızlığı ve tümce çizgisinin altında yatan *biçimsel yapıyı (morphological construction)* vurgulayan daha temel ve kapsamlı bir yaklaşımı uygulamaya çalışacağız ve ağırlıkla dilbilgisel öbeklerin üretilme süreçlerini inceleyeceğiz.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu çalışma Türkçenin dilbilgisinde tartışılan ve çözümlenmesi beklenen soruları üretici dilbilgisi çerçevesinde gözden geçirip incelemeyi hedeflemektedir. Bu yüzden bu çalışma Türkçenin dilbilimiyle ilgili konuların teorik bir araştırma çizelgesini oluşturmaya katkıda bulunur. Ayrıca, yabancılara Türkçe öğretiminde sorunlu ve zor konularda ışık tutma potansiyeli olan bu çalışma, dilbilgisi öğretimi alanında da yarar sağlayacaktır.

Öte yandan, çalışmanın temelinde üretici dilbilgisi teorileri yatsa da, sözcük türlerini belirlemeye yönelik geleneksel yaklaşımlar da dikkatimizi diller arasındaki tipolojik farklılığa, özellikle tipolojik çeşitliliğin biçimbilimle ilgili soruları ele almanın kilit

noktası olup olmadığı sorusuna çeker. Diller, belirgin *biçimbilimsel kalıplar (morphemic pattern)* açısından farklılık gösterir, ancak evrensel dilbilgisi bakımından düşünüldüğünde, bu tür parametrik farklılıklar karşılıklı olarak üretici dilbilgisi yaklaşımı ve teorileri ışığında bu alanın geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır. Ardından Türkçenin hangi tipolojik niteliklere sahip olduğu ve bu niteliklerin Türkçenin eklerine yönelik olan araştırma yöntemini etkileyip etkilemediği sorularına yanıt vermek değerli olacaktır. Sonuçta, karşılaştırmalı araştırmayla birlikte salt anlamda teorik bir kapsayıcı bakış açısının mevcut olması bu çalışmaya önem kazandırmaktadır.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışmanın birincil odağı, geleneksel kuralcılık teorilerinden ayrı olarak Türkçedeki sözlükbirimlerin temel ve esas özelliklerinin altını çizmektir. Bunun ötesinde bu çalışmanın kapsamı, Türkçedeki biçimbirimler ile sözlükbirimlerin dilbilgisel özelliklerini belirleme ve anlambilimsel özelliklerini tasvir etme gibi konuları içerir. Bu bağlamda, çalışma güncel Türkçenin dilbilgisi sorularıyla sınırlıdır ve bu çerçevede geleneksel görüşler ve tabirlere eleştirel bir dilbilimsel bakış açısı getirilmektedir.

Bunlarla birlikte, tezin ana amacı Türkçenin dilbilgisine yönelik geleneksel yaklaşımları sergileyip hem eski hem güncel soruları genelden basite inerek ele almaktır. Tezin gidişatında geleneksel tabirler eleştirilmek için kullanılmaktadır ve yenilikçi bakış açısının temin ettiği çizelgeye uygun bir güncel terminoloji aracılığıyla güncel fikirler ile yeni kavramlar açıklanmaktadır.

Teorik bakımdan, bu çalışmada üretici dilbilimin anlambilimsel ve sözdizimsel teorileri kullanılarak Türkçenin *sözlükçeden (lexicon)* tümce üretimine kadar geniş dilbilimsel sorunlar gözden geçirilip hem eski eleştirel görüşler hem yeni aydınlatıcı bilgiler aracılığıyla Türkçenin genel dilbilimsel özellikleri gösterilmektedir. Açıkçası, bu çalışmada anlambilimsel açıdan *sözlükbilimle (lexicology)* ilgili olan sözlükbirimler, sözdizimsel açıdan sözdizimle ilgili tümce çizgisinin altında yatan birtakım üretim işlemleri (dilbilgisel yapılar ve bağıntılar başta olmak üzere tümce üretme kuralları) incelenmektedir. Dolayısıyla geleneksel alanyazında zarf-fiil (ulaç) olarak nitelendirilen

kategoriler (*-Inca*, *-DikA* ve *-ArAk* vs.) bu çalışmada ele alınmamaktadır.

BÖLÜM 2: SÖZLÜKBİRİMSEL KATEGORİLERİ BELİRLEME

İnsanın bulunduğu evreni tanıma ve kendi yeteneklerini yerine getirme sürecinde anlamın sürekli çoğalması, sözlükbirimsel kategorileri belirlemeyi zorlaştırmaktadır. İlk felsefî anlambilim, gösterge ile gösterilen arasındaki bağlantıyı birincil felsefe ilkesini uygulayarak gösterilenin özünü araştırır. Fakat felsefî terim dilbilimde uygulanırken kendi bilimsel sınırlılıklarından dolayı alan için yeterli değildir (Arıklı, Tunçdoğan & Vardar, 1969: 7-10). Örneğin EV sözlükbirimi dilbilimsel açıdan bize beton, taş, konak, koruma vb. kavramları çağrıştırmamaktadır.

Anlambirim (semem), dış dünyada varoluşunu tanıyabileceğimiz unsurun zihnimizde dilsel biçimler aracılığıyla bulunan nüshasıdır. Yalnız, bu görüşten fiziksel ad kategorisi ayrımı faydalanabilir. Çünkü *zaman*, *ülke*, *düşün-* gibi metafiziksel kavramlar ancak insanın derinlemesine farkındalığını keşfedebilmesiyle ortaya çıkmaktadır. *Adlandırma işlevi (designative function)* anlam çağrıştırmak için dildeki herhangi bir ad biriminin mutlaka zaman-mekân ilkesiyle uyumlu olmasını zorunlu kılar. Hâlbuki her dilde zaman-mekân ilkesine uymayan sözlükbirimler bulunmaktadır (örneğin MUTLULUK). Hatta bir duygudan bahsedilirken o duygunun varoluşu ispatlanamaz (Chomsky, 1965: 28-29, 201). Bu görüşe göre, anlamlar hiçbir görüntüye sahip olmayabilir ve zihnimizde göstergeyi çağrıştırmayabilir (Robins, 1965: 23). Velhasıl, anlam dış unsurdan değil, insanın aklını uygulaması aracılığıyla ortaya çıkar.

2.1. Alanyazındaki Sözcük Türlerine Eleştirel Bir Bakış

Korkmaz (2017: 99-100) biçimleri anlamlı ve görevli olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Fakat tümce yapısının doğrudan biçimlerin birleşmesinden oluştuğu anlayışının üstünde durmaktadır. Sözlükbirimin çekirdek öge olarak sözdizimsel işlem tarafından işlenip tümce yapısında kullanıldığı gerçeği ihmal edilmemelidir. Çünkü sözlükbirimlerin biçimbilimsel özelliklerinin yanı sıra, anlambilimsel özellikleri ve sözdizimsel özellikleri de vardır. Ayrıca bu özellikler tümce düzeyinde ele alınır. Aksine, tümcenin daha küçük düzlemdeki biçimlerden oluştuğunu ileri sürmek, tümceyle ilgili dilbilgisel işlemlerin doğasını ve rolünü küçümseyen geleneksel bir bakış açısıdır. Açıkçası, tümce hem kavram hem yapı olarak kendinin var olması için şekillenmektedir ve bu bütünlük

bozulmamaktadır.

Deny (2012) *sözlükbirim* ve *işlevbirim* kavramını tanımlamadan sözlükbirimleri doğrudan biçimsel bakımdan yorumlamıştır ve çekim eklerini ad çekimi ve eylem çekimi olmak üzere ikiye ayırarak sözcükleri de ad ve eylem olmak üzere iki ana başlığa ayırmıştır. Bunun ardından Deny (2012) ad ve zamiri, ikisinin zengin biçimsel özelliklerine bakarak ad kategorisinin değişmeli altkategorisine dâhil etmiştir ve sıfatı ile zarfı, sınırlı biçimsel özelliklerine göre değişmesiz altkategorisinde genellemiştir. Fakat bir sözcüğün biçimbilimsel özellikleri onun neden bir sözcük olduğu sorusuna yanıt verebilecek nitelikte değildir. Aynı anda Deny (2012: 93-98) sözlükbirimlerin kök ve eklerden oluştuğunu ileri sürmüştür. Fakat yine de onun artzamanlı araştırma yöntemini kullanması, sözlükbirimleri sınıflandırma konusunda dilbilim alanında terminolojik karışıklığa yol açar.

Ergin (1972: 94) sözlükbirimleri anlamlı ve dilbilgisel görevli en küçük dil birimi olarak tanımlamıştır. Bununla beraber, sözlükbirimin dile getirdiği anlambilimsel özelliğin ve dilbilgisel görevin ne olduğu ayrıntılı bir şekilde açıklanmalıdır. Bilindiği üzere sözlükbirimin türetme şekli, işleyişindeki soruları yeterince açıklamaz. Çünkü sözlükbirimin ortaya çıkışıyla güncel kullanımı arasında çelişkiler bulunur. Özellikle türetimin ve çekimin sözlükbirim oluşumu ve tümce kurulumunda nasıl işlediği tartışılmaya değer bir konu olarak araştırma önemini kazanmaktadır.

Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 52)⁵ belli ses yoluyla ortaya çıkıp gösteren ve gösterilen arasında bağlantı kuran biçimsel olarak bağımsız birimler, yardımcı birimler veya türetici birimlerin oluşturdukları bütünlüğe sözcük adını vermişlerdir. Her olguyu salt biçimbilim kapsamında yorumlamak bilimsel bakımdan ne kapsamlı ne de güvenilirdir. Sözdizimsel araştırmalardaki zayıflıklar ve biçimbilimsel çalışmaların açıklama yetersizliğinden dolayı sözdizim odaklı yeni bir çizelgeye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yeni çizelgenin temin ettiği kilit noktayla dilbilimsel konuları belirleyip, salt ve bütüncül bir yaklaşımla yorumlayarak ortaya çıkan sorunlara çözüm

⁵ bk. *leksem* maddesi.

bulmaya çalışılmalıdır.

Salt betimlemeci yaklaşım, biçimbilim alanında çok başarılı olmasına rağmen, sözdizimsel araştırmalarda oldukça güçlük çekmektedir. Örnek verecek olursak, *dizim* (*syntagma*) terimi⁶ bu kusuru açık hâle getirmektedir. Betimleme, sözdizimin biçimbilim ile kesiştiği hâlde kendisine özgü öğelere sahip olduğu gerçeğini göz ardı eder. Bu büyük bir çelişki yaratır ki ilgili görüşler biçimbilimsel açıdan tümce öğelerinin oluşturduğu bütünlüğe dizim demektirler. Fakat dizim dilbilgisinin sistematik düzenlenişi ve yaratıcılığını göstermemektedir. Üstelik, tümcede bulunan öğelerin hepsi anlamlı olmayıp öbekler işlevbirimleri⁷ de içermektedir. Bu bakımdan tümcenin hem anlamlı hem işlevli öbeklerle oluşması açısından ayrıca ad ve eylem başta olmak üzere bu dilbilgisel kategorik kavramlar, *nesne* (*object/accusative*) ve *yüklem* (*predicate*) gibi görev kavramlarından ayırt edilmelidir (Chomsky, 1965: 68).

Sözlükbirimin oluşması bağımsızdır ve kullanımı da oluşmasından ayrıdır. Bir sözlükbirimin tümcede *özne* (*subject/nominative*), *nesne*, *tümleç* (*complement*), *belirteç* (*adverbial*) ya da *ekleni* (*adjunct*) olması o öbeğin *ad öbeği* (*noun phrase*), *eylem öbeği* (*verb phrase*), *tümleyici öbeği* (*complementizer phrase*) vs. kategorik özelliğiyle ilgilidir (Chomsky, 1965: 65-68). Bu nedenle, bu kategorik özellikler ve dilbilgisel işlevler, anlambilimsel ve sözdizimsel açıdan (bk. 4.2.2.) ayrıntılı bir şekilde incelenmelidir. Çünkü dilbilgisel işlevler sözlükbirimsel özelliklerden farklıdır.⁸

2.2. Sözcük Türleri Karşısında Sözlükbirimler

Kategori kavramı bu şekilde tanımlanmaktadır: farklı sözlükbirimler farklı dilbilgisel özelliklere sahiptir. *Kuralcılık yaklaşımını* (*prescriptivism*) temel alan alanyazında sözlükbirimlerin farklı türlere ait olmalarına *sözcükler sınıflamaları/sözcük türleri*, fakat üretici dilbilgisi alanyazında *dilbilgisel kategoriler* (*grammatical categories*)

⁶ Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 68-69) bkz. *sözdizimi* maddesi.

⁷ *Bağlaç* (*conjunction*), *belirleyici* (*determiner*), *zamir* (*pronoun*), *tümleyici* (*complementizer*), *yardımcı eylem* (*auxiliary verb*). Tümleyici ayrıca tümleyici öbeğinden bağımsızdır (yan tümceyi getirmesi bakımından); onu tümleç kavramıyla karıştırmamaya dikkat etmek gerek.

⁸ Geleneksel alanyazında *sözcükler sınıflamaları* (*parts of speech*) aracılığıyla sözcüğün sözlükbirimsel özelliği onun dilbilgisi göreviyle alakalı olarak yorumlanmaktadır. Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 70) çalışmasında yapı öbekleri, tümce öğelerine (özne, yüklem vs.) bağlı olarak tanımlanmıştır ve yapının öbekselleşmesi yine anlaşılır değildir. Öte yandan, üretici dilbilgisi alanyazında öbeklerin oluşmasında onların dilbilgisel özelliğini etkileyip kesinleştiren kurucu birimleri önemlidir (meselâ eylem öbeğinin kurucu ögesi eylemdir).

denilmektedir. Bu dilbilgisel kategoriler *sözlükbirim* (*lexeme*) ve *işlevbirim* (*functional*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Wen, 2002: 19). Bununla birlikte sözlükbirimin tekil hâli ve çoğul hâli, aynı anda dişil, eril ve yansız hâlini gösteren *biçimbilimsel kategoriler* (*morphological categories*) de vardır (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011: 52).⁹

Sözlükbirimlerin kategorik özellikleri öncelikle dilbilimsel anlambilim tarafından kesinleştirilmektedir. Bir başka deyişle, sözlükbirimler dilbilgisel özellikleri ile ilgili olmayan özelliklerine başvurulmayarak kesinleştirilir. Meselâ CENNET'in metafiziksel olması ve AĞAÇ'ın fiziksel olması iki sözlükbirimin anlamının anlaşılmasına bir sorun teşkil etmez. Çünkü geleneksel alanyazında sözlükbirimlerin anlamlarının felsefe bakımından ontolojik bir şekilde *varlıklara* (*entity*) sahip oldukları savunulmaktadır (meselâ, adın bir göstergesi olmalı ve eylem bir hareket olmalıdır).

Fakat dilbilimsel bakımdan dilbilgisinde sözlükbirimler işlevbirimlere oranla, anlambilimsel özellikleri bir zenginlik gösterir. Dolayısıyla sözlükbirimlerin farklı biçimbilimsel özellikleri ve sözdizimsel özellikleri gösterdiklerinin gözlemlenmesiyle birlikte anlamları konusunda sözlükbirimler dilbilimsel yaklaşımla değerlendirilmelidir (Fromkin, Rodman & Hyams, 2011: 200). Bu koşulda, anlamın dilsel biçimler aracılığıyla ifade edildiği görülmektedir. Bu nedenle anlamın dilbilimsel özelliğini araştırmaya ihtiyaç duyulur.

Ayrıca, Türkçenin ağırlıklı *eklemeli dizisinden* (*paradigm*) ötürü biçimbilimsel olguları ve sözdizimsel olguları iç içe görülmektedir (Dryer, 2013). Deny (2012: 151, 214) sözlükbirimlerin gösterdikleri biçimbilimsel özelliklere göre sözcükleri değişmeli ve değişmesiz olmak üzere iki başlık altında ele almıştır. Hâlbuki biçimsel betimleme yaklaşımı sözlükbirimlerin neden bu kadar çeşitli özellikleri gösterdikleri sorusuna yanıt vermemektedir. Özellikle, Türkçede hem türetim hem de çekim (hatta sözdizim üstü kavramlar) görüldüğü gibi sözlükbirim düzleminde gerçekleşmektedir. Bu karışıklığı şu örnekle açıklayabiliriz: çekim, ya biçimli ya da biçimsiz olarak bir sözlükbirimle

⁹ bk. *biçimbilimsel kategori* maddesi.

çekimlenerek kendi sözdizimsel özelliğini dile getirebilir¹⁰ ve türetim bir *kökten* (*root*) yeni dilbilgisel özelliğe (hem anlambilimsel hem sözdizimsel bakımdan) sahip olan bir sözlükbirimi oluşturur (örneğin birer, bencil, benlik ve bencillik vb.).

Bunun haricinde, geleneksel alanyazında geçici türetim diye yapılar (-*DXk*,¹¹ -*An* vs) ya geçici ad ya geçici sıfat olarak yorumlanmaktadır (Korkmaz, 2017: 784, 807). Fakat bir sözlükbirimsel kategorinin özgü ve temel dilbilgisel özellikleri varsa, bu özelliklerin ne bakımdan geçici oldukları yanıtlanmalıdır. Başka bir deyişle, sözlükbirime ait doğal ve dilbilgisel özellik tümcede hangi kurala göre denetimlenmelidir? Bu soruna yönelik, ad ve sıfat kategorisi ayrımı için dilbilimsel anlambilim kullanılışlı bir yöntemdir. Bunun ötesinde, yapıların öbekselsel görünüşleri bakımından bu özelliklerin bir öbek tarafından sahiplenilmesi dikkat çekicidir. Bu nedenle özellikle tümce bütünlüğü bakımından Türkçedeki biçimbirimleri anlambilimsel yaklaşımları ve sözdizimsel yaklaşımları bir arada yürüterek yorumlamak gerekmektedir. Çünkü bu özellikler yalnızca sözlükbilime ait bir araştırma konusu değildir ve aynı anda bu özellikler tümce oluşumunda çekim aracılığıyla yüklemde denetimlenmelidir (Radford, 2006: 183-185).

Sözdizim mimarisinde dilin mantıki yönleri ile anlam ifadesinde anlambilimsel özelliği olan unsurlar ilgilenmektedir (Crystal, 2008: 428).¹² Buna ilaveten, anlambilimsel özelliğe sahip olmalarına rağmen, sözlükbirimleri birbirlerinden ayıran belirgin özellikleri de ancak tümcedeki *anlam etkileşimiyle* (*semantic interaction*) yorumlanabilir. (1)'deki örneklerden anlaşıldığı gibi tümcenin anlam belirsizliği olabilir, fakat (1. a) ve (1. b)'nin her iki açılımı da dilbilgisine aykırı değildir.

1. Ben onu koşarken gördüm.

‘I saw him while running.’

a) O koşarken ben onu gördüm.

‘I saw him while he was running.’

¹⁰ Örneğin, masmavi (pekiştirme), yap-abil (kiplik), gel-di (zaman) vs.

¹¹ X, ünlü uyum kuralına göre dört ünlü sesi göstermek amacıyla kullanılmaktadır.

¹² bk. *semantics* maddesi.

b) Ben koşarken onu gördüm.

‘I saw him when I was running.’

Sözdizimden söz ederken dilbilgisel bileşenlerin bir bütün olduğundan sözdizimin biçimbilim ile olan ilişkisini açıkça ortaya koymak gerekir. Dilsel biçimlerin yansıttıkları, dil kullanımı açısından insanın zihnindeki öbek ve tümce kurumu ile ilgili birtakım kurallardır. Bu bakımdan sözdizimsel çalışmalar aslında betimleme değil, birtakım yazılımsal açıklamalardır. Biçimbilim sözlükbirimler ve biçimbirimleri biçim olarak ayırırken biçim kullanımı ile ilgili çalışmalar da sözdizim çerçevesinde ele alınacaktır. Sözlükbirimler ile kendi dilbilgisel özellikleri ve biçimbirim kullanımı, şüphesiz ki sözdizim düzeyinde bütüncül bir anlayışla yorumlanarak değerlendirilmelidir (Crystal, 2008: 471).¹³

Sözlükbirimleri belirlemede sözlükbirim oluşumu ve çekim eki arasında bir ayırım kesinlikle olacaktır. Örneğin, *tarihî* ve *tarihsel*, *tarihin* ile arasındaki farklılıklar sözlükbirim oluşumu açısından tahlil edilerek açıklanmalıdır. *Tarihî* ve *tarihsel* sözlükbirim türetimi işleminin sonucuyken *tarihin* bir çekim sonucudur. Üstelik *tarihin* yapısında ilgi durumu olan *-(n)In* çekim eki sözlükbirim türetiminde verimli değildir.

Türetimde dilbilgisel özellikleriyle birlikte farklılaşan bambaşka kategorik birimler oluşturulmaktadır. Çekimde yeni biçimin ortaya çıktığı hâlde sözlükbirimin kategorik özellikleri değişmemektedir. Kategorilerin sözdizimsel özelliklerinden bahsedilince onların *sözdizimsel dağılımları* (*syntactical distribution*) söz konusudur. İşlevbirim kategorilerine kıyasla sözlükbirimler, çeşitli türetim ve çekim sonuçlarına dâhil olmalarıyla birlikte sözdizimsel dağılımları açısından daha esnektir. Bu konuda Ebeling’in (1962: 103) sunduğu bir örnek dikkat çekmektedir. (2)’de iki sözlükbirim aynı biçime sahip oldukları hâlde görevlerini dilbilgisel özelliklerinin kesinleştikleri görülmektedir.

2. a) He hammers the iron

(O demiri döver.)

¹³ bk. *syntax* maddesi.

b) He buys a hammer.

(O bir çekiç alır.)

3. a) Ali'yi çok yakışıklı buluyorum.

'I find Ali so handsome.'

b) Ayşe'yi öğretmen sandım.

'I considered Ayşe a teacher.'

(3. a) ve (3. b)'de gösterildiği üzere eylemlerin farklı anlambilimsel özellikleri, tümleçleri için farklı dilbilgisel kategorileri talep ederler. Dolayısıyla tümce öğelerini (özne, nesne, yüklem ve tümleç) kesinleştirmek ve sözlükbirimleri belirlemek aynı çalışma konusu değildir. Çünkü özne, nesne vs. kavramların neye göre anlaşıldığı yanıtlanması gereken bir sorudur (bkz. 3.2.2.). Eylemin dilbilgisel talebinin karşılanması için bir eylem öbeğinin birincil koşulu, mutlaka bir özneye sahip olmasıdır (Baker, 2004: 23). Fakat bu özne anlamca eylemin öznesi olmayabilir.¹⁴ Eylem, eylem öbeğinin çekirdek ögesi olarak öbek kapsamında kendi dilbilgisel özelliklerini göstermektedir. Bununla birlikte, eylemlerin özne ve tümleçlerini kesinleştirirken onların *durum (case)* ihtiyaçlarını belirlemek için denetimleme yetkisi de vardır. Radford'a (2006) göre bu özellikler tümce boyunca nominal¹⁵ öbekler tarafından üstlenilip eylem/yüklem öbeği tarafından *zaman aşamasında/Z-aşama (tense cycle/T-cycle)* denetimlenir (meselâ, *Yabancı dil öğrenmek kolaydır* tümcesinde *yabancı dil öğrenmek* öznedir).

Aynı anda farklı diller adların çeşitli anlambilimsel özelliklerini göstermektedir. Örnek verecek olursak, dişil ile eril cinsiyet ayrımı, canlı ile cansız ayrımı. Özellikle anlambilimsel özellikler, sözdizimsel özelliklerle bir arada ortaya çıkabilir ki bazıları belirliliği (özellik dâhilinde) ve niceliği (tekillik veya çoğulluk) göstermek için *tanımlığa (article)* ihtiyaç duyar ve diğerleri kategorik okuması için çoğul hâliyle kullanılır. Aynı anda Türkçede çoğulluk eki ad öbeğinin kategorik okumasını etkiler

¹⁴ Meselâ, *Tahtada birşey yazmıyor* tümcesinde *birşey, yaz-* eyleminin faili değildir (bk. 3.2.3.). Bu ayrıca bir *orta eylem (middle verb)* yapısıdır.

¹⁵ Nominal, terim olarak anlamca adların kategorik özelliğine sahip olmayı göstermektedir. Fakat terimce nominal, sözlükbirim olan ad kategorisinden ayrı olarak bir öbeğin ada ait olan dilbilgisel özelliklerin bazılarını (örneğin, şahıs ve durum özellikleri) üstlendiklerini kastetmektedir (David, 2008: 328) (bk. *nominal* maddesi).

(örneğin, *Türkler geniş bir coğrafyada yaşıyor ve Öğrenciler zamanında okula giderler.*). Bunun yanı sıra bazı adların sayılabilirliği de söz konusudur. Şüphesiz ki bunların hepsi sözcüğe ait özelliklerdir. Fakat bu temel özellikler sözcüğün tümcede kullanıldığında denetimlenir (meselâ, özne olan öbeğin şahıs özelliği yüklemde birinci/ikinci/üçüncü şahıs olarak denetimlenip yansıtılır). Ayrıca adın tümcedeki çeşitli okuması da buna işaret niteliğindedir. Meselâ, *Sınıfta öğrenci var* tümcesinde *öğrenci* belirsiz olur, topluluk bildiren kategorik okuması da mümkündür ve kavramsal olarak da anlaşılır (krş. *Sınıfta öğrenci var, masa var, sandalye var, öğretmen var, tahta da var.*).

Adın ve eylemin bu anlambilimsel özelliklere hangi biçimde sahip oldukları sorusu cevaplanmaya ihtiyaç duymaktadır. Bu konu için Baker'in (2004: 95, 132, 146, 190-191) ad ve sıfat ayırımında uyguladığı mantık ilkeleri ve Uygun'un (2009) eylemin anlambilimsel özelliklerini araştırırken söz ettiği *eylemi ayırıştırma (decomposition of verb)* faydalıdır.

Bu noktada, sözdizimsel bakımdan özellikle ayrıntılı sorunlar belirtildikten sonra, dilbilimsel araştırmanın kapsamlı ve açıklayıcı bir sonuç hâlinin istenmesi bakımından, Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 10, 54-57) ileri sürdüğü sözcüklerin sınıflamasının - anlamlı, yardımcı ve sözcük üretici olmak üzere üçe ayrılıp anlamlı birimler ad soylu¹⁶ ve eylem soylu olmak üzere iki altbaşlığı içerir, yardımcı birimlerde edat ve bağlaç; sözcük üretici birimlerde yardımcı eylem yer alır¹⁷ - sınırlı ve zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü sözlükbirimlerin esas özelliği açıklanmalıdır. Bu nedenle sözlükbirimler, tümcede gösterdikleri kategorik özellikler için yeniden tanımlanacaktır.

¹⁶ Adlık eyleme karşı olarak ad, sıfat, zarf, sayı adı, zamir ve predikatifi dâhil eden dilbilgisel kavramdır (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 10) (bk. *adlık* maddesi). Bu farklı dilbilgisel kategorileri adlık olarak sentez etmeleri onların sözdizimsel bakış açısının eksik olduğunu göstermektedir.

¹⁷ *Kiplik (modality)* ise anlamsal olmadığı için ayrı bir kategoriye girmektedir (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 54) (bk. *kiplik* maddesi). Fakat kiplik tümceye öznel anlatım tarzını katmaktadır. Bu anlam ihtimal/yeterlik, zorunluluk/gereklilik, dilek vesaire kiplikler olabilir - kiplik İngilizcede *kiplik eylemi (modal verb)* ile gerçekleşirken Türkçede kiplik işaretleyicilerinin yanı sıra ekle gösterilebilir (Göksel & Kerslake, 2005: 338). *Kip (mood)*, anlamsal işlemin dil kullanımında karşılığıdır (Crystal, 2008: 312). Kipin, üzerinde gerçekleştiği tümce tarzıyla örtüşme durumu da vardır (Seçkin, 2014: 7-17). Kip daha soyut bir kavram olup onun tümce tarzına yönelik daha sınırlı ve belirgin talepleri vardır. Kipin, tümcenin öbeksal yapısında kiplikten daha ileri düzeyde olduğunu Cinque (2000) de ileri sürmektedir. Sonuçta kip, anlambilim, sözdizim, biçimbilim ve kullanımbilimi ilgilendiren bir konudur (Ma, 2022).

2.3. Sözlükbirimler

Genel itibarıyla, ad bir varlığı, sıfat bir niteliği, eylem bir hareketi karşılamaktadır. Edatların anlamlarını kesinleştirme konusunda da birçok belirsizlik ve kararsızlık yaşanmaktadır ki biçimbilimsel özelliği olmayıp çeşitli sözdizimsel özellikleri göstermesi bakımından bir sözlükbirim olarak kabul etmenin güç olduğu düşünülmektedir (Fromkin, Rodman & Hyams: 2011: 39). Fakat belirgin bir anlatım dile getirdiği için, edat bir sözlükbirimdir.¹⁸ Thomason ve Stalnaker'e (1973: 195-220) göre zarf ise tümce oluşumu aşamasında esas değildir - ya sıfata ya eyleme, ya zarf kendisine ya da özne-yüklem bağıntısına eşlik etmektedir - ama zarf, ad, sıfat ve eylemle beraber anlambirimidir.

2.3.1. Ad

Ergin'e (1962: 207-208) göre adları, belirgin *göndergeye (referent)* sahip olmaları bakımından özel ve genel olmak üzere iki kategoride sınıflamak mümkündür. Özel ad AKDENİZ, AVRUPA gibi özel kavramları karşılarken genel adların karşılığı ise EV, GÖZ gibi aynı türlerden gelme toplulukları ifade etmektedir. Adlandırma ve sınıflandırma işlemi insanın bilişiminden medyana gelen zihnî bir işlemdir. Ergin'in (1962) açıklamasında anlaşılacağı gibi adlar her zaman bir kavrama sahiptir, ama bu kavramın soyut veya somut olması araştırma konusu değildir.

Deny'nin (2012: 155) adları açıklarken kullandığı *tözel (substantive)*¹⁹ terimi bize bir ipucu verir.²⁰ Bu şekilde yeterli açıklamanın yapılabilmesi için *tözel*'in dilbilimsel özelliğini tartışmak gerekmektedir. Adların anlambilimsel özelliklerinden bahsedilirken diller arası karşılaştırma yapmak gerekir ki farklı dillerin konuşucularının adların üzerinde farklı anlayışları gösterilebildikleri görülür. Bu, elbette bu konu hakkındaki incelemelere ipucu verir. Meselâ (1)'de görüldüğü gibi Türkçede *saç* hem tekil hem de

¹⁸ Mustafa S. Kaçalın, kişisel görüşme

¹⁹ Ad kategorisinin anlamsal özelliklerini açıklamak için *content* sözcüğü kullanılmaktadır. *Substantive* sözcüğünü ise Tohti (2005: 35-43) esas özelliğe sahip olan öğeler için kullanmaktadır; ötesinde Tohti'ye göre yargı içerip göstermeyen ekler için de bu terim kullanılır (*okula gittiğim* vs.). Bu terimi *tözel* olarak çevirmek ise Murag Özgen'in görüşüdür.

²⁰ Deny'nin (2012: 151) ad kategorisini yorumlarken hep değişmeli ve değişmesiz diye ikiye ayırması, onun hangi dilbilgisel değişimi kastettiği konusunda anlaşmazlığa sebep olmaktadır. Çünkü biçimbilimsel değişim sözdizimle ilgili kısım ve sözlükbirim oluşumuyla ilgili kısım olmak üzere ikiye ayrılmalı. Bununla birlikte sözlükbirimin biçimbilimsel değişimi onun dilbilgisel kategorisini kesinleştirmemektedir.

çoğul hâlinde kullanılabilirken İngilizcede *hair* çoğul hâlinde kullanılmamaktadır.²¹

1. a) Benim *saçım* siyah.

‘My hair is black.’

b) Onun *saçlarına* bak. Ne kadar güzelmiş!

‘Look at her hair. How beautiful it is!’

Bunun dışında (2)’de gösterildiği gibi adların *belirleyici (determiner)* ve *niceleyici (quantifier)* ile beraber kullanılabilmesi dikkat çekici bir olgudur ve ad tespitinde kullanışlı bir yöntemdir. Fakat bu her dil için geçerli bir yöntem değildir. Üstelik belirleyici kullanımı, Kornfilt’in (2018) söz ettiği gibi “*belirleyici öbeği (determiner phrase)* veya ad öbeği” tartışmasıyla ilgilidir.

2. a) Bu elma.

‘This apple.’

b) *Bu yumuşak.

‘*This gentle.’

c) Bir kitap.

‘One/a book.’

d) *Bir sert.

‘*One/a tough.’

Baker (2004) belirli ad öbeğinin farklı dillerde aynı anda *temel üye (argument)* ve yüklem olabilip olmaması bakımından bu yaklaşımdan vazgeçip *çıplak adların (bare nouns)* da temel üye olabildiğinden söz ederek bu meseleyi etraflıca tartışmaktadır. Bazı durumlarda belirleyici/niceleyici tek başına bir öbek oluşturabilirken bazı belirleyiciler buna aykırıdır. Örneğin, *Sen çok (şey) yapmışsın* ve **Sen üç (elma) almışsın*. Genellikle, belirli-belirsiz olmak, tekil-çoğul olmak (sayılıp sayılmamasıyla birlikte), kategorik-kavramsal olmak²² ve şahıs özelliği vs., ad başta olmak üzere nominal

²¹ Sözcüklerin bu tarz anlamsal görünüşleri, ana dil konuşucusunun zihinsel sözlükçesinde sözlükbilime dayalı olarak ayrıştırılabilen, yorumlanabilen ve ayrıca denetlenmesi gereken doğal özelliklerdir (örneğin, *ben* birinci şahıs ve tekidir ve *biz* birinci şahıs ve çoğuldur) (bk. 4.2.).

²² Kategorik olmak, kavramsal olmak değildir. Kategorik olmak, bütün öğelerin toplanmasıdır fakat kavramsal olmak özel olmak ve özgüllük dışı olmaktır (Radford, 2006: 100-102; Emekşiz, 2003). Ad öbeğinin tümcede gösterdikleri

kategoriye ait özelliklerdir. Ayrıca bu özelliklerin, tümcede adlar ile bu özelliklere sahip olan öbekler tarafından gösterilmeleri dikkat çekici bir konudur. Örnek verecek olursak, (3)'te görüldüğü gibi Türkçenin çizgisel yapısının sondan eklemeli olması sebebiyle yapım ve çekim arasında bir ayırım yapmak oldukça zordur. Bu duruma karşı, anlambilimsel ilkeler aracılığıyla, adların biçimsel değişimlerinin altında yatan dilbilgisel özelliklerini açıklamak gerek ve yeterlidir.

3. a) Evinizdekiler;

‘Those in your house.’

b) Evdekilerim;

‘Those things of mine in the house.’

c) *Yapamadığımızlar. (krş. *yapamadıklarımız*)

‘Those which you are not able to do.’

(3)'teki örneklerin hiçbiri belirli ve kalıcı sözlükbirimsel anlama sahip değildir. Dolayısıyla anlaşıldığı gibi, çekimin ve türetimin ayrı ve ayrıntılı işlevlerini açıklamak için hem sözdizime hem anlabilime dayalı bir bakış açısına ihtiyaç duyulur. Adlar arasında gerçekleşen anlam etkileşimi ve adların eylem kullanımıyla olan ilgisi yeterince açıklayıcı ve ikna edici niteliktedir. Adların, anlam etkileşiminde etkili olması ve eylemin zorunlu katılımcılarına dâhil olması bakımından, tespit edilmesi kolaydır (Baker, 2004: 98-99). Bu yöntemle *Ev limandır* tümcesinde *ev* ve *liman* arasında gerçekleşen anlam etkileşimi aracılığıyla (ev varsa o limandır), (3. a) ve (3. b)'deki *ev*'in bu kurala tabi olup ad kategorisine ait olduğu öğrenilmektedir.

Aksine, *evdekiler* belirgin bir göndergeye sahip olmaması bakımından, başka ad arasında hiçbir anlam etkileşimini gerçekleştirmeden (*evdeki varsa o çocuktur) yalnız *Evdekiler çocuklardır* yargısı vs. yapılardan tanımlanır. Görüldüğü gibi anlam etkileşimi iki unsur arasında tam bir eşitlik getirmektedir. *Evdekiler* tanımlanmadığı için zamir gibi başkasına da gönderme yapar. Bir başka deyişle, *evdekiler*'in tanımlanması ancak yargı

okuma şekli dikkat çekici bir konudur (bk. 2.3.3. ve 3.2.3.). Ad öbeğinin kavramsal okuma şekli bu çalışmada eylemönü konumunda gözlemlenmiştir fakat eylemönü her zaman kavramsal olmamaktadır. Ayrıca, ad öbeğinin çeşitli sözdizim-anlambilimsel okuma şekillerine sahip olmak da adlara özgü özelliktir.

şeklinde gerçekleşir. Anlambilimsel açıdan, adlar arasında gerçekleşen *gönderimsel dizi/küme* (*referential indice*) etkileşimi adlara ait esas özelliktir.

(3. c) ise eylemden ad türetiminin delilini göstermedikçe sözlükçede müstakil bir sözlükbirim olmaz, çünkü örnekte anlaşıldığı gibi *yapamadığımız* adların çoğul hâlini kazanamamaktadır. Anlambilimce bağlamda iki ad arasında *eşdeğerlilik* (*equivalence*) de (4. a)'daki gibi sözdizimsel işlem aracılığıyla gerçekleşmektedir. Herhangi bir adın A veya B yerine geçebilmesi sebebiyle, (4. b)'de gösterildiği üzere yalnız adlara özgü iki gönderge etkileşebilir. (4. b)'de görüldüğü gibi iki benzer ad öbeği (arkadaşım_i ve arkadaşım_i) bağlamda farklı göndergelere sahip olabilir ve bu özellik adların *özdeşlik kriterlerine* (*criterion of identity*) tanıklık edip adları diğer sözlükbirimlerden ayırmaktadır (Baker; 2004: 104; Crystal, 2008: 408).²³

4. a) A, B gibidir;²⁴

‘A is like B.’

b) Arkadaşım_i, arkadaşım_j/kendini_i aynada gördü.

‘My friend_i saw my friend_j/himself_i in the mirror.’

(3. c) için Ergin'in (2013: 199) eylemden geçici türetim görüşü geleneksel alanyazında genelgeçer bir açıklamadır. Fakat *okula geldiği* ve *dondurma yemek istediğim* gibi *-DXk* ekiyle oluşan yapıyı geçici ad olarak ele alması, anlamın geçiciliği veya kalıcılığı tartışmasına sebep olmaktadır.²⁵ (3. c)'de görüldüğü üzere tümce analizinde sözlükbirimler hariç *-DXk* ve ardından gelen şahıs ekleriyle oluşan yapı da bir tanım talep ederler.

Sorunlara çözüm bulmaktan ziyade, öncelikle şunu biliyoruz ki bir sözlükbirim eğer

²³ bk. *referential indice* maddesi.

²⁴ *Adam gibi bir adam* ifadesinden anlaşıldığı gibi iki *adam*'ın sahiplendiği gönderge farklıdır. Aynı anda iki *adam* arasında gerçekleşen belirgin gönderge aktarımından adın sahiplendiği gönderimsel dizi/küme fark edilmektedir. Açıkçası, birinci *adam* kavramsaldir ikincisi ise *gönderimseldir* (*referential*). Ayrıca bu yaklaşım eylemden türevler analizine bir bakış açısını sunmaktadır.

Senin gelmen bir sürprizdir.

‘Your arrival is a surprise.’

tümcesinde *gelme* ve *sürpriz* arasında anlamsal bir aktarma gerçekleşmektedir.

²⁵ Ad, bir dilbilgisel kategori olmaktan ziyade, esas anlambilimsel özelliklerinden dolayı aynı anda bir anlambilimsel kategoridir. Dolayısıyla dilbilimde kategoriler yalnızca biçimbilime göre biçimbilimsel kategoriler değildir. Çünkü biçimbilim ancak biçimbilimsel özelliklere odaklanır, fakat anlambilim ve sözdizim ise daha ayrıntılı ve kapsayıcı olarak farklı sözlükbilimsel kategorilere en vurucu bakış açılarını sağlamaktadır.

anlambilimce ad olarak tanımlanırsa, ilgili dilbilgisel özellikleri karşılıklı olarak onun ad olduğunu kanıtlamalıdır. Aynı anda öbek yapısı bakımından bir *sözlükbirimsel öbek* (*lexical phrase*), öbek bütünlüğüne göre aşağıda çizildiği gibi o öbeğin dolu olması gerekçesiyle bir sözlükbirimin *yertutmasına* (*occupy*) ihtiyaç duymaktadır ve bunun istisnası da çok nadirdir.

EÖ
/ \
AÖ E
/ \ işle-
S A
Güzel *ders

Adlar, eylemin belirgin temel üyesi olarak taşıma işleminde sıfatlara oranla daha aktif olmalarına göre (5. b ve 5. c'yi, 6. b ve 6. c'yle krş.) kolay bir şekilde tespit edilir (Baker, 2004: 136). (5. a)'da *mühendis* göndergesiz/kavramsal olduğu için *ol-* yardımcı eyleminin içeriğini doldurmaktadır (ayrıntılı bilgi için bk. 2.3.3.).

5. a) [O öğrencinin mühendis olduğunu] tahmin ettin.

‘You supposed the student to be an engineer.’

b) [Ø_t mühendis olduğunu] tahmin ettiğin öğrenci_t.

‘The student who you supposed to be an engineer.’

c) [[O öğrenci] Ø_t olduğunu] tahmin ettiğin mühendis_t.

‘The engineer you supposed that the student to be.’

Adlar, eylemin belirgin temel üye yapısına dâhil olabilmesinin yanı sıra, başka öbeğin yönetim alanına taşınmayada uygundur (6. a ve 6. b). Fakat sıfatlar bu çeşit işleme uygun değildir (6. c).

6. a) O kızı çok güzel buluyorum.

‘I find that girl so beautiful.’

b) Çok güzel bulduğum kız.

‘The girl whom I find so beautiful.’

c) *O kızı bulduğum güzel.

‘*Beautiful that I find the girl.’

Eylemin temel üye yapısı dışında bulunan adların taşınması için (7)’de görüldüğü gibi göndergesinin farklı ve belirli olması gerekir.

7. Benim t_i doğduğum gün_i pazartesi_iydi.

‘The day when I was born was Monday.’

Sonuçta, adın bir sözlükbirim olarak öbek kurmasından bahsedilmeden, ad öncelikle birtakım esas sözlükbilimsel özelliklere sahiptir ve bu anlambilimsel özelliklere göre onu sıfatlardan ve geçici türevlerden ayırmak mümkündür. Üstelik tümcede sıfata oranla çok daha işleme katılabilmesi adın müstakil bir sözlükbirim olmasına işaret etmektedir.

2.3.2. Sıfat

Sıfat, genel itibarıyla nitelik bildirir (Crystal, 2008: 11-12).²⁶ Ayrıca, Baker’e (2004: 298-301) göre sözlükbirimlerin evrensel olması bakımından sıfatı tanımlamak kolaydır. Gencan’ın (2007: 218) sıfatları soru sıfatı, sayı sıfatı, işaret sıfatı, unvan sıfatı ve niteleme sıfatı gibi türlere ayırmaktadır, fakat hangi yaklaşımdan faydalandığını açıklamamaktadır. Öte yandan sıfatla oluşan unvan grubunun tanımlanması, unvan sıfatının ne tür dilbilgisel özelliğe sahip olduğu sorusuna yeterli bilgi de sunmamaktadır. Öte yandan, soru sıfatının gerçekleştirdiği soru tümcesi için yapılacak sözdizimsel bir araştırma, *ne-öbeğini (wh-phrase)* yalnız soru sıfatı diye temel biçimbilimsel özelliğiyle açıklamaya garanti vermez. (8) ve (9)’daki örneklerden sıfat öbeklerinin kurulma esası gözlemlenmemektedir. Çünkü sözdizimden yoksun bakış açısı dilbilgisine aykırı tümceleri üretmeyi önlememektedir.

8. a) *Benim hangi bir bu elmam;

‘*My which one this apple.’

²⁶ bk. *adjective* maddesi.

- b) *Bu benim bir hangi elma;
'*This my one which apple.'
- c) *Hangi bu bir benim elmam.
'*Which this one my apple.'

9. a) Tatlı, büyük, yuvarlak elma.
'Sweet, big, rounded apple.'
- b) Büyük, yuvarlak, tatlı elma.
'Big, rounded, sweet apple.'
- c) Yuvarlak, tatlı, büyük elma.
'Rounded, sweet, big apple.'

Belirleyiciler işlevli olması sebebiyle dağılımına göre sınıflandırılmaktadır ve kullanımında birbirleriyle çelişmemelidir. *Senin hangi kitabın?* sorusuna *Benim bu kırmızı kitabım* diye yanıt vermek yanlış değildir. Fakat (8)'deki kullanım ise dilbilgisine aykırı bir kullanımdır. Sıfat kullanımı hakkında öbeğin dilbilgisine aykırı olup olmaması ipucu verir. Bazı sıfatlar anlambirim olarak zıt anlamlısıyla bir bütünleyici dağılıma sahiplerdir. *Küçük, büyük elma* yerine *tatlı, büyük elma* öbeği mantıkça doğrudur. Aksi takdirde, dilbilgisi bakımından doğru olmasına rağmen öbek anlamca mantıksız olur. Aynı anda anlamca daha az doğal olmasına ya da mümkün olmamasına rağmen (10)'da gösterildiği gibi dilbilgisine aykırı olmayan öbekler de mevcuttur.

10. a) Yeşil fikir;
'Green idea.'
- b) Tatlı araba;
'Sweet car.'

Ergin (1962: 232) sıfatı nesnenin görevi ve özelliğini karşılayan sözlükbirim olarak ele almıştır. Fakat sıfatın özelliğini nicelikle karıştırarak miktarı nesnenin bir niteliği olarak kabul etmiştir. Nicelik ve nitelik ayrımı konusunda Deny (2012: 215) nesnenin miktarının olduğundan (bir, iki, bazı vs.) söz etmiştir ve hiç miktarı olmayan sözcüklere (hiç vs.) *determinatif* demiştir. Bunun yanı sıra ne miktar ne de nitelik (başka, hangi vs.)

bildiren sözcüklere *indefinit* demiştir.²⁷ Korkmaz (2017: 335) sıfatların kullanımları ve anlambilimsel özelliklerinden hareket ederek sıfatı mutlaka bir adın önünde bulundurarak tanımlamaktadır. Fakat sözlükbirimlerin bağımsız anlama sahip olduklarından dolayı sıfat adla kullanılmayınca yine de sıfattır. Sıfatın bu kadar çeşitlere bölünmesine rağmen göz ardı edilen bir sıfat türü *predika/yüklemcil sıfattır* (*predicative adjective*). Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 60)²⁸ *predikatif* maddesine yalnızca tümcede yüklem olabilen sıfatı da adlık predika/yüklemcil kategorisi olarak almaktadır. Baker (2004) bu konu üzerine sayısal verileri sunmaktadır ki dilde yalnızca niteleme sıfatı değil, yüklemcil sıfat da yer almaktadır. Bu bakımdan, sıfatı predikatif olarak değerlendirmek sıfatın esas sözlükbirimsel özelliğini yanıtlamazken aynı anda sözdizimsel yüklem ve sözcüklerle (Guzev ve Deniz Yılmaz'ın terimiyle *adlıklar*) arasında doğrudan bağlantı kurarak biçimbilimsel açıdan sözdizimsel kavramlara bir belirsizlik yaratmaktadır.²⁹

Üstelik, Türkçede sıfatın ad ile bazen aynı biçimbilimsel değişime uğrayabilmesi sebebiyle sıfat ve ad arasında bir ayrım yapmamak, Çincedeki sıfatın biçimsel özelliğine (11) değinmeden *tamlayıcı* (*modifier*)³⁰ olan niteleme sıfatları ile ad arasında hiç fark görmemek gibidir (Kortvelyesst, 2017: 8).

11. a) tā zhēn de hǎoměi.

‘She is really beautiful.’

(O gerçekten çok güzel.)

b) ài měi zhī xīn rén jiē yǒu zhī.

‘It is usual to pursue beauty.’

(Güzelliği sevmek geneldir.)

Dolayısıyla, Türkçede salt biçimsel bakımdan sıfattan adı ayırmak mümkün değildir.

Çünkü geniş çapta *tamlayıcı* kavramı, belirleyici, sıfat, ad kategorisi ve tamlayan

²⁷ Ama çevirmenin *determinatif* ve *indefinit* sıfat olarak tercüme etmesi, sıfattan ayrı bir kategoriye sıfat olarak ele almaya sebep olmaktadır. Bu yanılgıdan kaynaklanan sıfat türleri (örneğin niteleme sıfatı, belirtme sıfatı, im sıfatı, sayı sıfatı, belgisiz sıfat, soru sıfatı ve küçültme sıfatı) (Gencan, 2007: 210-222), sözlükbirimleri sınıflandırmada sözlükbirimleri anlambilim ve sözdizimsel özelliklerini birbirinden ayırt etmeden bir araya incelemesinin sonucudur.

²⁸ bk. *predikatif* maddesi.

²⁹ Ayrıca yargı bildirmek sözdizimle ilgili bir kavramdır; biçimbilim dilbilgisinin yaratıcılığı ve üreticiliğini açıklamada zayıf ve yetersizdir.

³⁰ Tamlayıcı geniş kapsamda sözdizimde niteleyen görevli olan bütün sözlükbirimler, öbekler ve tümceleri kapsamaktadır (Göksel & Kerslake, 2005: 163).

dilbilgisel öbeklerden her şeyi kapsamaktadır. Fakat bu görüş yanıltıcıdır, çünkü bu görüş öbekteki niteleyici ile sözlükbirim olan sıfat arasında hiçbir ayırım yapmamaya sebebiyet vermektedir (Crystal, 2008: 11-12). Deny'e (2012: 214) göre sıfatın ne niceliği ne de biçim yapılandırması söz konusudur. Aksine, *Güzele bak* gibi nadir yapıların haricinde (*güzel* bu yapıda nitelik bildirdiği için ad öbeğin eksiltilmesine yol açmaktadır) Türkçede sıfatın çekimi aslında mevcuttur (masmavi, simsiyah, kıpkırmızı; yeşilimsi vb.). Tarihî dönemlerde karşılaştırma derecesi çekimi (örnek *yahşı+rak* “daha iyi”) de vardır.³¹ Bu tür dil olguları Türkçenin sondan ekleme özelliğine aykırı olarak gözükmektedir, fakat çekim ve türetim her dilde gerçekleşen birer dil olgusudur. Ayrıca dil ailesinden kaynaklanan düzenle bu olguları açıklamak yeterince kapsamlı değildir. Bilimsel görüşe aykırı hatayı tespit etmek ile dil kullanımında kurala uymayan istisnayı tespit etmek aynı değildir.

Sıfatlar ve adların çekim dizgesindeki benzerliklerine rağmen tümcede görülen belirgin kullanımlarında farklılıklar mevcuttur. Türkçede sıfat ve ad arasındaki kesin bir ayırım yapmak, sözlükbirimin anlamsal ve biçimsel değişiminden dolayı oldukça zordur. Bu sorun için Uygun (2009) *ekşi* üzerinde yaptığı yorumlarda Türkçede aslında niteleme sıfatının tamladığı kısmın eksik olabildiğini düşünmektedir ve bu sebeple yüzeysel bir şekilde sıfatı tanımlamanın zor olduğunu ileri sürmüştür.³² Sözdizimsel açıdan bu konuyu yorumlamak bu sorunun gerçekçi bir çözüme kavuşmasına yardımcı olacaktır.

Sıfatı addan ayırmak için 2.3.1.'de bahsettiğimiz gibi hem adın anlambilimsel özellikleri hem de onun sözdizimsel özelliklerinden hareket etmek gerek. Sözdizimsel özellikten kasıt, öbek kurumunda işleyen birer unsurun ve kategorinin kullanımıdır. Öbek oluşumunda dilbilgisel kategorinin bütünlüğü yerine Uygun (2009) öbeğin kurulup bölünememesinden söz etmektedir (bk. 3.1.2.).

İngilizcede sıfat *the* tanımlılığıyla - çok nadir olmasına rağmen - anlamca bir topluluk ifade eder. Örneğin *the poor* fakir insanlardan oluşan topluluğu karşılamaktadır. Demek

³¹ Özlem Deniz Yılmaz, kişisel görüşme. Fakat bu çalışmada dilin tarihsel değişme süreçleri ele alınmamaktadır.

³² *Yemek ekşiyor, Yoğurt ekşi ve Ekşi yemem* örneklerinde görüldüğü gibi bir biçim hem eylem hem sıfat hem de ad gibi kullanılabilir. Ayrıca, onlara özgü biçimbilimsel değişimler de dikkate değer.

ki, aslında sıfatın kendisi ad yerine kullanılamamaktadır. Çünkü sıfat sözlükbilimde adın anlambilimsel özelliğini kazanmamaktadır (Baker, 2004: 121). Bunun ötesinde, bazı sıfatların ad temsil edip ve adlaşıp adlaşmadığı sorusuna ad öbeğinin okuma şekilleri ipucu verir. Meselâ *Ali [bir hasta niceleyici öbeği]* ve *Ali [bir genç niceleyici öbeği]* ile *[bu hasta belirleyici öbeği]* ve *[bu genç belirleyici öbeği]* örneklerinde görüldüğü gibi bir sözcük aynı anda farklı okuma şekilleri gösterilmesi durumunda sıfat olmaktan ziyade ad da olduğu anlaşılır. Ayrıca, *gençler*'in bir topluluk bildirdiği gibi genel bir kategorik okuma şekline de sahiptir.

12. [Belirleyici the [Ad Öbeği [Sıfat poor [Ad Ø]]].

(fakirler.)

Ayrıca bu kullanım dillerde bütün sıfatları kapsayacak kadar yaygın değildir. Çünkü her sözlükbirimsel öbekte *kurucu* (*head*) eksik olması durumunda (13)'te görüldüğü üzere kurucunun anlamı bağlamdan çıkarılamayabilir. Kornfilt'e (2018) göre bu durumlarda adın varlığını vurgulayan *yenisi/eskisi*'deki *-(s)I* gibi bir işaret olunca ancak öncülü arasında bağıntı kurularak anlaşılır.

13. *Ayşe [eski kitap] aldı; Ali ise [yeni ~~kitap~~] aldı.

‘*Ayşe bought an old book; Ali bought a new (~~book~~).’

(Kornfilt, 2018)

Addan sıfatı ayırmak için Baker'in (2004: 163-164) yaklaşımını önemsemek gerekir yani sıfat ve adın her ikisi de tümcede yüklem olabilir (14. a). Fakat sıfat yüklem olunca da bağlamda bir göndergeyi ihale etmez (14. b).³³ Sıfat yüklem olarak kullanılınca (15)'te görüldüğü gibi yine de sıfattır. Çünkü sözlükbilime göre bir sözlükbirimin kategorik özelliği değişmez.

14. a) [ilerleyen toplum].

³³ Bu sebeple Baker'e (2004: 86) göre birleşik eylemden kastımız tek sıfat ve yardımcı eylemle kurulanları olacaktır. Ayrıca sıfat ve yardımcı eylem birleşimini ayırmama sebebi de anlambilimce iki unsuru ayıramamaktır. Fakat bazen ad öbeğinin gönderimsellik kazanmaması durumunda eylemden ayrılamaması dikkat çekici bir konudur (bk. 2.3.3. ve 3.2.3.).

‘developing society.’

b) * [ilerleyen çalışan].

‘*developing industrious.’

15. İyi ki geldin.

‘It is nice that you arrived.’

tümcesinde *iyi* ve *nice* sıfatı yüklem olunca bir özneye ihtiyaç duymaktadır (bu eylemin sözdizim-anlambilimsel özelliğidir). İngilizce çevirisinde *it* sadece özne yerine geçen bir *dolguluk* (*expletive*) olarak nitelendirilir, çünkü sıfat hiçbir göndergeye sahip değildir.

Buraya kadar tartışıklarımıza bakarak sıfat ve ad arasında bulunan dilbilgisel farklılıklar sayesinde ikisini henüz tanımlamadan yalnız özelliklerinden hareket ederek birbirlerinden ayırt etmiş olduk. Bununla birlikte sıfatın bir kategorik tanımı yapılmalıdır. Baker’e (2004: 191) göre tümcenin oluşmasında sıfat, diğer öbeklere durumlar kazandırması sebebiyle eylemden de kolayca ayrılabilir (ayrıntılı bilgi için bk. 2.3.4.). Sıfatın niteleme işlevi, aslında sözlükbilimde diğer kategorilerin sahip oldukları özelliklere kıyasla sıfatın ayrı olarak kazanmış olduğu bir özelliktir. Sıfat kullanımında bazı örneklerde görüldüğü üzere sıfatların hepsi adları tamlamamaktadır, çünkü bazılarının yalnız predika/yüklemcil olarak kullanılabildikleri de görülmektedir.³⁴

Bu durumun tıpkı örnekleri, daha önce predika/yüklemcil diye tanımlanmış olan *gerek*, *lâzım*, *mümkün*, *imkânsız*, *var* ve *yok* vs. sözcükleri gösterir. (16. c) ve (16. d)’de bulunan örneklerin her ikisinin de doğru olma sebebi iki *hazır*’ın anlamının farklı olmasıdır. Buna aykırı olarak, (16. a) ve (16. b)’de iki *hazır*’ın anlamının aynı olmasına rağmen *hazır adam* kullanışlı ve doğru bir ifade değildir.

16. a) Adam hazır.

‘The man is ready.’

b) *Hazır adam.

³⁴ Bunların dışında nitelik bildirmeyen sıfatlar (mümkün, mecbur, gerek vs.) da sıfatın niteliğin karşılığı olduğu görüşüne istisnadır. Bu durumlar, bizim sözcüğün ontolojik tanımına değil, dilbilgisel özelliğine yönelmemize sebep olmaktadır.

‘*Ready man.’

c) Yemek hazır.

‘The food is served.’

d) Hazır yemek.

‘Ready-made food/fast food.’

Öbek oluşumu açısından bakılınca ad öbeğinde sıfat kullanımı belirleyici gibi bir tartışmaya yol açmaz (bk. 3.2.1.) ve adların durum kazanmasına da engel olmaz. Bu bakımdan sıfatın ad tamlayabildiği gerçeğini vurgulamaya gerek yoktur. Gelgelelim, sıfatın ad öbeğini tamlarken yeni oluşan öbeğe sıfat öbeği demek, iki unsurun yan yana gelip oluşturdukları bir üst öbeğin eylemin temel üye yapısıyla doğrudan ilgili olması bakımından doğru değildir (Baker, 2004: 196, 199). (17. a)’da sıfat öbeği anlamca eylem öbeğinin tematik rollerinde yer almaz, fakat (17. b)’deki örnek tümce, adın kurucusu olduğu ad öbeğinin eylem öbeğine tabi olduğunu göstermektedir.

17. a) *[[Güzel Sıfat] ~~kız~~ Ad] Sıfat Öbeği]1 ?] gördüm.

‘*I saw a beautiful (girl).’

b) [[Güzel Sıfat [kız Ad] Ad öbeği]1 Belirleyici Öbeği] gördüm.

‘I saw a (beautiful) girl.’

Eğer sıfat tamlaması çerçevesinde sıfat kullanımını yorumlarsak, *oldukça güzel* neden bir zarf tamlaması olarak görülmesin?” sorusu ortaya çıkar; bu durumda hatta eylemin öbek kurma yetkisine bile şüpheyle bakılır. Bu yüzden zarf, bir niteleyici olması bakımından sıfat gibi aynı yaklaşımla incelenebilmektedir. Kısacası, sözlükbirimsel öbeklerin özelliklerini, *göstericisi (specifier)* veya niteleyicisi kesinleştirmemektedir.

Sıfat kullanımından görüleceği üzere geleneksel sıfat kategorisinden diğer kategorileri (hem sözlükbirimler hem işlevbirimler) ayırmak mecburiyeti vardır. Sözlükbirimi türetme eki, türetim sonucuna odaklanmamaktadır - yani “addan ad türetme eki” tabiri, bizim addan sıfatı ayırma çabamıza uygun düşmemektedir (krş. 18.) -:

18. a) [İyi Sıfat [hoca Ad] Ad Öbeği] güzel ders anlatır.

‘A good teacher gives good lectures.’

b) [[[Güzel ders anlatan Tümü] iyi hoca Ad] Ad Öbeği].

‘The good teacher who gives good lectures.’

İşsever (2008: 98-107) (18. b)’de geçen *-An* ekini, aşağıda verileceği üzere özne öbeğinin taşınmasının işareti ve işlemcisi olarak inceler. Dolayısıyla sözlükbirimleri tarif ederken *niteleyici yapıları (attributive construction)* betimlemekten kaçınmalıyız ve bu sorunda yan tümcenin tamlayabilme özelliğini de göz önünde bulundurmak gerekir (bk. 3.1.2.).

[t_i güzel ders anlatan [güzel hoca_i]].

Bu yaklaşımla sıfat türetiminde (geçici türetime dâhil olan) *partisip (participle)*³⁵ eklerinin kullanışlı olmadığı görülür ve aynı anda *geçici sıfat* teriminin mantıksız bir tabir olduğu anlaşılır. Çünkü sözlükbirimin kategorik özelliği, onun müstakil bir anlambirim ve dilbilgisel birim olması temeli ve koşuluyla yorumlanır.

Bu birleşimsel yöntem dışında yalnızca eylemin temel üye yapısının açıkça dışa vurulup vurulmadığına bakarak sözlükbirim türetimini yorumlamak mümkündür. Eğer partisip aracılığıyla görülen öbek taşıması, yukarıdaki (18)’in açılımından anlaşıldığı gibi açıklığa kavuşturulursa, sözlükbirim türetiminin gerçekleşmediği belirtilecektir. Ayrıca sorunun ayrıntılı bir şekilde anlaşılması için, eylem çekiminde yer alan *-DXk* ekinin işlevleri aşağıda gösterilen şekilde genellenmiştir. Ayrıntılı bilgiler 4.2.2.’de diğer yapılarla karşılaştırılarak tartışılacaktır.

A. Tümceyi bağlamak:

Kedileri tatlı bulduğumuzu söyleyebiliyoruz.

‘We can tell that we find the cats cute.’

B. Eylemin doğrudan katılan konuları/temel üyeleri:

³⁵ Eylemin çekimlenmiş türevlerine verilen bir terimdir; *gerund* teriminden farklıdır. Gerund aynı anda hem eylemin adlaşması ve türevleri hem de zarf-fiil için kullanılan bir terimdir (Crystal, 2008: 351-352) (bk. *participle* maddesi).

Senin okuduğun kitap dersle alâkasız.

‘The book that you read is not relative to your lesson.’

C. Eylemin dolaylı katılan konuları/temel üyeleri:

Annemin olmamı istediği insan babamdır.

‘The man that my mother wants me to be is my father.’

(Erguvalı-Taylan, 2015: 207, 213)

2.3.3. Eylem

Korkmaz (2017: 489, 491) eylemin karşıladığı *hareket (action)*, *olay (event)* ve *durumdan (state)* hareket ederek eylemleri oluş, kılış ve durum eylemi olmak üzere üç türde ele almaktadır. Bu yaklaşımın eksikliği, eylemin ayrıştırılabilen anlambilimsel özelliğini kenara bırakıp, yalnızca eylemin bir durum/olay/hareketi karşılayıp karşılamadığı tartışmasından dolayı belirlenmektedir (Göksel & Kerslake, 2005, 334). Daha belirgin bir ifadeyle, (19)’da görüldüğü gibi eylem *ol (become)* ve *et (do)* vs. anlam parçacıklarına göre tümcede farklı anlambilimsel özelliğe sahiptir.³⁶ Meselâ, *dur-* eylemi (19. a)’da bir hareket bildirirken (19. b)’de bir statik durum karşılamaktadır, *tanı-* eylemi (19. c)’de anında fark etme işlemini gösterirken (19. d)’de uzun süreli bir ruhsal durum bildirmektedir.

19. a) Kırmızı ışık yanınca araba hemen *durdu*.

‘The car stopped immediately when the light was on.’

b) Ben bir saattir burada *duruyorum*.

‘I have been sitting here for an hour.’

c) Tıraş olduktan sonra seni *tanıyamadım*.

‘I couldn’t recognize you after you were shaved.’

d) Ali’yi çoktan *tanıyorum*.

‘I have known Ali for a long time.’

Uygun (2009) bu soruyu eylemleri oluşturan temel anlam parçacıkları bakımından

³⁶ Türkçede eylemin *ol* ve *et* anlam parçacıkları eylem kullanımında ara sıra görülen şey ile gösterilmektedir; örneğin, *Sana şey oldum (küstüm)* ve *Ona şey yaptım (yazdım)*.

yanıtlamayı tercih eder ve eylemlerin sözlükbirimsel anlamlarını ayırıştırır. Eylemlerin ayırıştırılabilen temel özelliklerini açıklamadan eğer eylemi ontolojik bakımdan sadece bir eylemin karşılığı olarak tanımlarsak, (20)'de görüldüğü üzere iki eylemin anlamca arasında gerçekleşen çatışmadan dolayı *anlamsal silme-sınırlama* (*semantic deletion-restriction*) işlemi aracılığıyla *duy-* eyleminin *düşün-* üzerinde gerçekleşemediği (Koç, 1979: 173-180) önermesine katılmak zorundayız.³⁷

20. a) Ahmet'in düşünmesini duydum.

'I heard Ahmet's thinking.'

b) Ahmet'in düşündüğünü duydum.

'I heard that Ahmet had thought.'

Hem (20. a) hem (20. b)'deki tümceler dilbilgisine göre doğruysa tümcenin anlaşılabilirliğinden hareket ederek bir tümcenin kullanışlı olup olmadığını yorumlamak ikna edici değildir. (20. a)'yı yorumlamak için felsefî ve edebî bakış açısı gerekmektedir ki iki *duy-* eylemi anlamca farklı olduğu anlaşılmalıdır - birincisi ses algılamaktır ve ikincisi başkasından bilgi öğrenmektir -.

Duyu kaynaşması (*synthesis*) doğrultusunda düşünmenin sesi metafiziksel (*horlamasını duydum* örneğiyle krş.) bir şekilde algılanabilir. Bir başka deyişle, konuşucu ve *Ahmet* arasında sesletim yoluyla gerçekleşen iletişimin olmadığı hâlde hissetmekle konuşucunun *Ahmet*'in düşünmesini metafiziksel bir ses olarak algılama ihtimali vardır. Dili anlamak da insanın zihnine bağlı bir işlemdir. (20. a) ve (20. b) zorlama bir mantıkla anlaşıldıkça bağlamsal bilgi bakımından hiç çatışmayan (21) numaralı iki örnek tümceye bakmak daha uygun düşer.

21. a) Onun casus olmasından şüpheleniyorum.

'I suspect him of being an agent.'

b) Onun casus olduğundan şüpheleniyorum.

'I doubt to say that he is an agent.'

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. 4.2..

İki tümcede *şüphelen-* eyleminin anlamı da şüphe duymaktır. Burada iki tümcenin anlamsal farklılığı *-mA* ve *-DXk* ekinin kullanılmasından doğmaktadır. Bir başka deyişle, *-mA* eki (21. a) tümcesinde *o*'nun casus olup olmaması sebebiyle duyulan tahmine işaret ederken (yalnız eylem öbeğine karşı); *-DXk* eki (21. b) tümcesinin öznesinin casus olduğu gerçeğinden kuşkulananmaya işaret etmektedir (doğrudan özne-yüklem'e karşı).

Ontolojik anlambilimsel yaklaşım eylem kategorisini kesinleştirmek için önemlidir. Fakat dilbilime ilişkin bir konu için dilbilimsel yaklaşım da gerekmektedir. Aynı anda (22. a) ve (22. b)'de gösterildiği gibi sıfat ve ad ile kurulan birleşik eylem konuşulmaya ihtiyaç duymaktadır. Çünkü birleşik eylemin anlamı, eylemin öncesi unsur tarafından kesinleştirilmektedir. Özellikle yardımcı eylem bir içeriğe sahip olmadan sözdizimsel açıdan bir işleve sahiptir.

22. a) Senin gelmen çok iyi oldu.

‘Your attendance is so appreciated.’

b) Ahmet öğretmen olacak.

‘Ahmet will be a teacher.’

(22. a) ve (22. b)'deki tümceleri açıklamak için önce eylemin dilbilgisel bağımsızlığını bir hatırlatmak gerekir ki birleşik eylem oluştuktan sonra git-, koş-eylemleri gibi müstakil bir birim olarak bağımsızdır, fakat anlambilimce ad gibi birtakım gönderimsel dizi/kümeyle sahip olmaz. Eğer kurulmuş olan birleşik eylemlerden bir tanesi bu kurala uymazsa onu eylem olarak kabul etmek imkânsız. Sözceliği, (23)' bakarak (22. a) ve (22. b)'yi açarak anlayalım.

23. a) *Senin gelmenin çok olduğu iyi. (iyi ol-)

‘*Good that you came.’

b) Ahmeti'in olmak istediği kişi. (kişi ol-)

‘The man that Ahmet wants to be.’

Sıfatla kurulan birleşik eylem bir bütündür ve gönderge aktarmaya engeldir. Fakat adla kurulan birleşik eylemde ad, bir göndergeye gönderme yapabilmesi bakımından

eylem öbeğinin yönetim alanından çıkabilir. Dolayısıyla birleşik eylem mantıkça yalnız sıfatla kurulmaktadır (bk. 3.2.1.). (23. b)’de görüldüğü gibi *kişi ol-* tümcede yüklem olmakla birlikte eylemin bölünmeyen anlambilimsel özelliğini kazanmamaktadır, çünkü *kişi* gönderimsellik kazanıp *Ahmet*’in ihtiyaç duyduğu *özne tümlecidir (subject complement)*.³⁸ Bu tarz dilbilgisel işlem bir birleşik eylemin yaratılıp yaratılmadığını anlamaya faydalıdır ve ardından bizi eylemin katılımcısı aracılığıyla eylemin sözdizimsel özelliğini düşündürmeye yönlendirmektedir.

Kullanımında görüldüğü gibi yüklem olarak eylem (eylem öbeğinin bütünlüğü aracılığıyla) bir özne kazanmalıdır. Bir başka deyişle, özne eylem öbeğinin *dış üyesidir (external argument)* (bk. 3.2.3 ve 4.2.2). Bu nedenle tümcede eylemi diğer kategorilerden ayırmak kolaydır. Bu görüş, öznenin eylem öbeği tarafından ihtiyaç duyulduğu varsayımı tarafından (Radford, 2006: 156-157) desteklenmektedir (bu eylem öbeğinin z-aşamasına girecek olması koşuluyla). Örneğin, eğer özne eylem öbeğinin tümceye geçişini takiben ortaya çıkarsa - bu bir tutarsızlıktır - *kişisiz/meçhul çatı (impersonal voice)* da tümce oluşuktan sonra eylem öbeğinin ardına gelecek olmalıydı. Bu tutarsızlık tümce öğelerinin bir araya gelmesinin eylemle alâkasız olduğu görüşüne işaret etmektedir.

Aksine, tümcenin çizgiselliği eylemin yalın hâlini alıkoymaktadır. Meselâ (24)’te görüldüğü gibi *emir (imperative)* işlevi bile tümce oluşumunda özneyi öncül olarak göstermektedir (Baker: 2004, 27). Anlaşıldığı üzere tümcenin çekirdek öğeleri aslında eylem öbeği temelindedir.

24. (Sen) gel.

‘(You) come.’

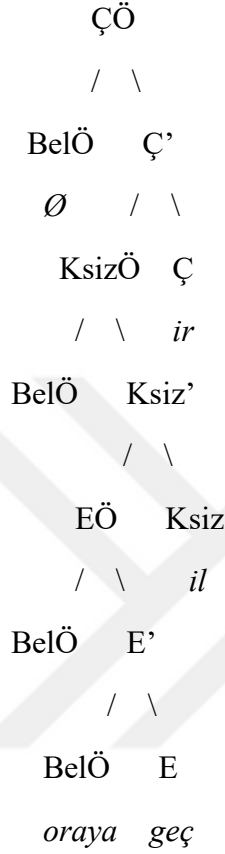
Bunun dışında, Türkçede kişisiz/meçhul çatı eylemin öznesini saklarsa tümcenin

³⁸ Bu analiz Radford’un (2006) eylemin tematik rollerinde yer alan ad öbeklerini ya belirleyici öbeği ya niceleyici öbeği olarak değerlendirmesiyle uyumludur. krş.

[[Ø Belirleyici] [[Sıfat kırmızı] [Niceleyici bir] [Ad kart] Belirleyici Öbeği] ve
[[Bir Niceleyici] [kırmızı kart Ad Öbeği] Niceleyici Öbeği]

Fakat eğer bir ad öbeğinin ne belirliliği ne de niceliği varsa o eylemönü (preverbal) olarak bulunduğu eylem öbeğinin yönetim alanından çıkmaz (bk. 3.2.1. ve 4.2.).

özne yeri örtük olmasına rağmen yine şahıs özelliğini denetimlemektedir. Bu bakımdan kişisiz/meçhul çatı eylem öbeğinin ihtiyaç duyduğu öznenin şahıs özelliğini de kendi üzerine geçirip denetimlemektedir.³⁹

Bunların ötesinde, biçimbilimsel özellik bakımından eğer Türkçede bir sözlükbirim eylem ise, bu sözlükbirim kesinlikle *-mAk* ekiyle çekimlenebilir. Yalnızca bu eylemin biçimsel özelliğidir. Bu özellik İngilizcede de herhangi bir eylemin *to* ile *bitimsiz* (*infinitive*) yapıyı oluşturabilmesi gibidir. Fakat eylemin bu biçimsel görünümünün katkısı ileri sözdizimsel araştırmalar için kuvvetlidir. Chomsky (1981: 57) bitimsizlik ekinin oluşturduğu bitimsiz yapıda *öncül denetlemesinin* (*antecedent control*) varlığını tartışırken (25) numaralı örneklerde hem özne hem nesne hem de zamir özelliğinde yorumlamaktadır.⁴⁰

³⁹ Baker (2004, 53) çatı çekimini de eyleme ait bir olgu olarak yorumlamaktadır. Fakat çatının eylem oluşturmada yer almasından dolayı yalnız eylem öbeğinde gerçekleşen sözdizimsel çekim olarak yorumlamak tercih edilir (bk. 2.4., 4.2.).

⁴⁰ Benzer yorum ve inceleme için bk. <http://trkdldvdyt.blogspot.com/2012/12/genel-dilbilim.html>

25. a) I want to go to school.

(Ben_i [t_i okula gitmek] istiyorum.)

b) PRO to park here is not allowed.

([Ø burada park etmek] yasak.)

c) I want you to go to school.

Ben [senin okula gitmen]_i isterim.

(25. a)'da *git-* eyleminin dış üyesi *ben*, (25. b)'de eylemin dış üyesi örtük ve belirsizdir ve (25. c)'de *git-* eyleminin dış üyesi *sen*.⁴¹ Bu görüş “özne eylem öbeğinde” teorisiyle uyumludur. Diğer zaman ve şahıs vb. çekim ekleri nominal öbeklere, *genişletilmiş yansıma* (*extended projection/EPP*) işleviyle özne hâlini denetimler ve özne-yüklem bağıntısının tümce hâline gelmesine katkıda bulunurlar. Nominal öbeklere durum kazandırmak eylem öbeğinin işlevidir ve kazandırdığı durumlar mutlaka tümcede denetimlenecektir (bk. 4.1.1 ve 4.2.2.). Ayrıca bu olgu da eylemin öbeksel görünümü kapsamında onu diğer kategorilerden ayıran esas özelliğidir.

Daha ayrıntılı bir şekilde, yüklem için kullanılabilen sıfatların ve adların (örneğin, iyi olmak ve kitap okumak) farklılıkları açıklamak için hem sıfat hem ad, özne-yüklem bağıntısında yüklemlemin esas anlamlı ögesi olmalarına göre (26)'da görüldüğü gibi özneyi talep edince ikisinin yüklem öbeğinde nasıl bir yer aldıkları tartışılmalıdır.

26. a) Ellerim [[[Islak Sıfat] Ø Yüklem] Yüklem Öbeği].

‘My hands are damp.’

b) Kardeşim [[[avukat Ad] Ø Yüklem] Yüklem Öbeği].

‘My brother is a lawyer.’

(26. a) ve (26. b)'nin gösterdiği şekilde hem sıfat hem ad, yüklemle bir belirleyiciyi talep ederse, *küçük tümcede* (*small clause*) nesne hâline gelen ad küçük tümcenin öznesi olup yüklemle ne bakımdan birleşmektedir? Geleneksel alanyazında bu soru yanıtlanmamıştır.

⁴¹ Bu doğrudan İngilizceden alınmış olan bir örnektir, İngilizcede *want* eylemi *you*'ya istisna olarak durum atamaktadır. Fakat bu yapı Türkçede *okula gitmek seni istiyorum* olup dilbilgisine aykırıdır.

Baker'e (2004: 35) göre eylemsiz bir öge tümcede yüklem olmak için bir *yüklemlik* (*predication*) unsuruyla birleşmeyi talep etmelidir (27.). Türkçede eylem dışında diğer öbeklerin yüklem olabilmesi durumunda, onları yüklem yapan yüklemlik unsurunu kesinleştirmek, küçük tümce haricinde diğer sözlükbirimlerin eylem gibi temel üye yapısına sahip olup olmaması meselesine yönelik daha kapsamlı bilgi sağlamaktadır. Dolayısıyla özneye karşı yüklem olabilen kategorileri eylemin temel üye yapısında konuşmak gereksizdir; tümceye dönüşebilen yüklem öbeği olmadıkça yüklemlik unsuru küçük tümceye de bağımsızlığı kazandırmaz (bk. 4.2.2.).⁴²

27. a) Ben [ellerini Belirleyici Öbeği] [[[ıslak Sıfat] Ø Yüklem] Yüklem Öbeği] buldum.'

'I found your hands damp.'

b) Ben [kardeşini Belirleyici Öbeği] [[[avukat Ad] Ø Yüklem] Yüklem Öbeği] sandım.

'I considered your brother a lawyer.'

Öte yandan örneklerde gösterildiği gibi *san-* eylemi ne bakımdan bir yüklem öbeğini *yönetebilme* (*dominate*) durumundadır? Bu analiz küçük tümcenin varoluşunu bir dilbilgisel yapı olarak belirtir, ama yine eylemin anlambilimsel özellikleri bakımından eylemin anlambilimsel yapısının bir küçük tümceyi içermesini açıklamaz (bk. 4.2.2.). Bir başka deyişle, eylemin anlamı, önündeki eylemönü unsurdan dolayı değişir (krş *Ben arkadaşımı buldum* ve *Ben arkadaşımı yakışıklı buldum.*).

Dolayısıyla eylemin (öbekselle görünümü ile birlikte) ayrıştırılabilen anlambilimsel görünümü açıklığa kavuşturulmalıdır. Öncelikle bunun farkına varmalıyız ki diğer öbekleri yüklem yapan yüklemlik unsuru bakımından, Uygun'un (2009) söz ettiği gibi biçimbilimsel yaklaşımla eyleme ait çekim ekleri (yüklem hâli) aracılığıyla eylem kategorisini betimlemek, ad ve sıfatın yüklem olabilmesine⁴³ yönelik ikna edici değildir. Bu sözdizim alanında bir sorun olup ayrıntılı ve teorik bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır.

⁴² Baker (2004) örtük yüklemlik unsurunu aynı anda küçük tümcedeki örtük yargıyı ispatlamak için uygulamaktadır, fakat bu örtük yüklemlik unsurunun öbekselle görünümü açıklanmamaktadır (bk. 4.2.2.).

⁴³ Uygun'a (2009) göre diğer sözlükbirimsel kategoriler tek başına yüklem hâli kazanmazlar ancak örtük bir yüklemlik unsuruyla birlikte yüklem öbeğini oluştururlar.

(28)'de gösterildiği gibi biçimsiz yüklemlik unsuru (diğer kategorileri yüklem yapan) bu bağlamda eylemin iç özelliğini konulaştırmaktadır. Açıkçası, eylemin ayrıştırılabilmesi, eylemi oluşturan ve parçalayabilen anlam parçacıkları ile birlikte söz konusudur.

28. Ahmet (uzun zamandır) öğretmendi.⁴⁴

‘Ahmet was a teacher (for a long time).’

Öncelikle, sıfatı ve adı yüklem yapan yüklemlik unsuru ve *ol-* yardımcı eylemi arasında bir ayrım ihtiyacı duyulmaktadır. Birleşik eylemin iç özelliğini ayrıştırdıktan sonra eylem yaratan anlam parçacıklarının ne oldukları ancak öğrenilir. Korkmaz'ın (2017) yaptığı tanımdan farklı olarak, eylemler anlambilimsel özelliklerine göre durum, *işleme (process)*, *erişme (achievement)* ve *başarma (accomplishment)*⁴⁵ olmak üzere dört türe ayrılmaktadır.

Jackendoff (1972: 25) anlambilimin eyleme ait olan dilbilgisel özelliğe karşı açıklamada yetersiz olduğunu iddia edip sözdizime başvurarak eylem kullanımında gereken katılımcıların rollerini belirlemektedir.⁴⁶ Huang'ın (2001) eylemin *anlambilimsel değerinin (semantic valence)* tamamen onun *sözdizimsel değerine (syntactic valence)* aktarılamayabildiğini açıklaması, Jackendoff'un (1972) görüşüne bir kanıt niteliğindedir. Fakat ilgili sözdizimsel açıklamalar mutlaka eylemin anlambilimsel değerlerini yeterince açıklığa kavuşturacaktır. Böylece Uygun (2009) eylemlerin dört türünü tanımlayıp eylemleri anlam parçacıklarına ayrıştırmaktadır (bkz. 2.4. ve 3.2.3).

⁴⁴ Benzer'in (2008) eylemde zaman, görünüş ve kipleri bağlamsal açıdan yorumlaması bu farklılığın ayrıntılarını anlamak için faydalıdır. krş.

*Ahmet uzun zamandır öğretmen oldu.

*‘Ahmet has become a teacher (for a long time).’

-(y)DI'ya kıyasla *oldu* daha çok eylemin geçmişte gerçekleşip bitmesini betimlemektedir. Görüldüğü gibi *ol-* yardımcı eylemi dile tümünün işlevsel öğelerini (zaman, görünüş ve kiplik vs.) getirmeye yaramaktadır. Bu anlambilimsel özellikleri, eylemlerin tümcede gösterdikleri görünümüdür.

⁴⁵ Erişme eyleminde bir dönüşme parçacığını içerip başarma eylemi bir etme ve bir erişme parçacığını içermektedir (Van Valin, 1990: 224). Daha detaylı bilgiler için bk. Dilek Uygun'un doktora tezi 4.2..

⁴⁶ Her iki *the store* tümcede birer *open* eyleminin dış üyesi ve etkileni olmaktadır.

a) The store opens at 8.am.

(Bu dükkan saat 8'de açılır.)

b) We open the store at 8.am.

(Biz bu dükkanı saat 8'de açarız.)

2.3.4. Zarf

Zarfin sıfat gibi belirli anlambilimsel özelliklerine sahip olmaması, onun incelenmesinde en temel bir sorudur. Bu soru, anlamı belirsiz olan edat için de geçerlidir. Zarfı anlambilimsel yaklaşımla tanımlamak oldukça zor diye araştırmacılar genelde dilbilgisel özelliğinden hareket etmektedirler.

Zarfin incelemesinde zarf öbeğinin sözdizimsel özelliğini karşılayabilen diğer sözlükbirimsel öbekleri zarf olarak ele almak doğru bir bakış değildir. Ergin (1962) ayrıntılı bir şekilde zarfları yer zarfları, zaman zarfları, tutum-nicelik zarfları, azlık-çoğulluk zarfları olmak üzere dört türe ayırırken zarfın bulunduğu sözdizimsel ortamın hep aynı olduğu görüşünden faydalanmaktadır.

29. a) İyi (düşün-).

‘think carefully/well’

b) Güzel (yaz-).

‘write beautifully’

c) Doğru (söyle-).

‘Speak the truth/speak honestly’

Dikkate değer olan soru ise (29. a), (29. b) ve (29. c)’de gösterildiği gibi zarf yerinde kullanılan sıfatı da zarf olarak almanın gerek olup olmadığıdır. Böylelikle “sıfat ve zarf arasında ayrım yapmamak mı gerek?” diye bir soru sorulabilir. Bir başka deyişle, sorumuz (30)’da anlaşıldığı üzere ayrıntılı bir şekilde “eylemi niteleyen zarf sıfattan ayrılacak mı ve nasıl ayrılacaktır?” olacaktır.

30. Rüzgar hafiften esiyor.

‘The wind blows gently.’

Bu sorularla birlikte, Deny (2012: 232-280) zarfı ad ve sıfatla bir arada incelemektedir ve kanaâtince Türkçede zarf, sıfat ve ad anlama sahip olmaları bakımından aralarında açık bir ayrım yapmak mümkün değildir. Fakat onun *beri* vb. edatları yer zarfı olarak görmesi bilimsel açıdan doğru değildir. Hâlbuki edat sözdizimde

yer ve yön vb. anlam kavramlarını bildirmektedir (Chomsky, 1965: 102).

Korkmaz (2017: 429-482) zarfları kökenleri, yapıları ve işlevleri bakımından ele almaktadır ve kökenleri bakımından incelerken sözdizimde yer alan zarf, yani hem edat hem *zarf tümcesini (adverbial)* oluşturan *zarf-fiil* kavramını da zarf olarak yorumlamaktadır. Gerçek budur ki sözdizimde işleyen *zarf tümleci* kavramı sözlükbirimlerden farklı olup tümce öğeleri gibi ayrı bir kavramdır (Crystal, 2008: 14).⁴⁷

Öte yandan ikilemenin tümcede zarf görevinde kullanılması ikilemenin zarf yaptığı anlamına gelmemektedir. Çünkü ikileme tümcede gerçekleşen sözlükbirim vurgusunun sonucudur. Aksine, zarf ise bir sözlükbirimdir. Zarf türetiminden hareket ederek zarfın ne olduğunu açıklamak bir kısır döngüdür. Ayrıca ikilemeyle sıfat ve zarf üzerinde gerçekleşen vurgu konusunda sıfat ve zarfın niteleme vasfıyla ilgili ufak farklılık, Türkçede iki sözlükbirim arasında sözlükbirimsel bir ayrım yapmak yerine sözdizimsel açıdan bir açıklamayı gerektirmektedir.⁴⁸

İngilizcede sıfattan zarf türetme eki olan *-ly* de aslında zarf türetiminde yüzde yüz garantili değil. Örneğin, bu ekin *monthly (aylık)*, *daily (günlük)* gibi sıfat türetiminde de işlediği görülmektedir. Türkçede sıfattan zarf türetebilecek bir sıfır biçimin var olduğunu tahmin etmenin bir katkısı da yoktur.

Bir başka deyişle, Türkçe dışında Mapuçe dilinde sıfatın zarf gibi kullanılması, Baker'in (2004: 230-237) sıfat ve zarf arasında ayrım yapmamasını desteklemektedir. Çünkü sıfat öbeği ve zarf öbeğinin her ikisinin tümcede başka öbeklerle birleşmeleri bakımından birbiriyle benzetilmeleri beklenmektedir ve ikisinin niteleme özelliği de anlambilimsel bakımdan başka özelliğe sahip olmadıklarını göstermektedir.

Bu yaklaşımla (29. a), (29. b) ve (29. c)'deki örnekleri değerlendirirsek, zarfın da ne ad gibi birtakım gönderimsel dizi/kümeyle ne de eylem gibi üye yapısına sahip olması,

⁴⁷ bk. *adverb* maddesi.

⁴⁸ Mustafa S. Kaçalın, kişisel görüşme.

a) [[Güzel güzel] [ders işledik]];

b) [[Güzel güzel dersler] işledik].

iki örneğinde gösterildiği gibi hem ad niteleyici hem eylem niteleyici ikilemeyle vurgulanabilir.

hatta sığata kıyasla birleşik eylem kurmaması bakımından, ele alınabilecek dilbilgisel özellikleri de yoktur. Sonuçta, Baker (2004: 230-237) sıfat ve zarfın her ikisinin öbeğinde bir tümlece ihtiyaç duymamasına göre ikisinin niteleme vasfının farklılığı dışında sıfattan zarfı ayırmamaktadır. Kısacası, eğer eylemin gerçekleştiği tarz olarak eylemi niteleyen zarftır diye düşünülürse, sıfatın zarf olarak kullanılabilmesi konusunda şu düşünülebilir ki sıfat ancak bir tarz veya bir şekil niteleyebilmesi bakımından eylemi tamlayabilir.⁴⁹

Fakat bazı sıfatların durum eki kullanımını gerektirmesi sebebiyle sıfatın tümleç alıp almadığı sorusuna yönlendirilmektedir (Baker, 1978: 313). (31)'deki öbeğe benzer yapılar da yan tümcenin bağımsız yapısının yitmesi dikkat çekicidir.

31. Ders konusuyla ilgili (olan) makale.

‘An article (which is) relative to the lesson.’

Türkçede tümleç ile ilgili değişimler öbeğin kurucusunun önünde gerçekleşir ve bu nedenle bu çeşit konular ad öbeğindeki sıfat kullanımıyla kıyaslanır:

[[Ders konusuyla [ilgili Sıfat] Sıfat Öbeği] makale Ad Öbeği].

‘An article related to the lesson.’

Hâlbuki eğer özne-yüklem bağıntısının bulunması şeklinde açıklarsak, (32)'de görüldüğü gibi bu özne-yüklem bağıntısını destekleyen sıfatın yüklem olma durumunu bulmamız şarttır.

32. [[[Ø; ders konusuyla ilgili (olan) Yüklem Öbeği] Tümleyici Öbeği] makale; Ad Öbeği]

‘An article (which is) related to the lesson.’

tümcesinde *makale*, *makale ders konusuyla ilgili (ol-)*'dan taşınmışsa özne-yüklem bağıntısındaki öznenin taşıma izleri bırakılmış olmalıdır. Dikkate değer bir nokta var ki eğer ad öbeği bir tümleyici öbeğiyle bir yüklem öbeğini yönetirse öbek taşımasının

⁴⁹ Bu sorun aynı zamanda Türkçenin eliptik yapılarıyla ilgilidir. Ayrıca eliptik yapıların türetim işleminde sözlükbirimsel anlama da zenginlik getirmektedir; örneğin, çalışan, döver biçer vs. Bu bakımdan yeni anlam getiren çekim sonuçlarını türetim ekleri diye genellemek faydasızdır çünkü sözcük türetmek için yalnızca türetim ekleri kullanışlı değildir (Hakan Aydemir, kişisel görüşme).

gerçekleşip gerçekleşmemesi önemli bir sorudur.

Bu soruya *artgöndergenin (anaphora) bağlama alanı (binding domain)* ile bakılabilir - bir artgönderge mutlaka öncülüne bağlanacaktır -. (33)'te görüldüğü gibi *-(s)I* eki *kendi*'ye bir öncülün sahip olmasını zorunlu kılmaktadır. Sorumuz ise bu artgöndergenin hangi öncüle sahip olduğudur.

33. Mehmet_i, kendisi_i ile ilgili (~~olan~~) yorumları beğenmiyor.

'Mehmet does not like these comments (~~which are~~) related to himself.'

(33)'te gösterildiği gibi *Mehmet* tümcenin öznesi olarak, yönettiği *kendisi* ile arasındaki bağlama bağıntısı daha açık bir şekilde görülmektedir. Üstelik, *yorum* ve *kendisiyle ilgili* arasında bir özne-yüklem bağıntısı yoktur.⁵⁰ Eğer (33)'te öbek taşıması gerçekleşmişse artgönderge olan *kendisi*'nin bağlama alanı *yorumlar* olacaktı, yani *yorum* ve *kendisi*'yle arasında bir özne-yüklem bağıntısı mevcut olacaktı. (34)'te benzer yapıya rastlamamız mümkündür. Örnek tümceden anlaşıldığı gibi artgöndergenin öncülü artgöndergenin *ulaşılabilir öznesi (accessible subject)* olmalıdır, fakat bu teoriye bir ek koşul da vardır - öncül-artgöndergenin bağlama alanının mümkün olduğu kadar küçük olmalıdır. Bu koşul aynı anda *işlemlenmiş işlevsel yapı (complete functional complex)*⁵¹ ile açıklanmaktadır (bk. 4.2.2.) (Radford, 2006: 55; Wen, 2002: 150-151; Larson, 1988).⁵²

⁵⁰ Örnekte *kendisi*'nin *Mehmet*'e tabi olması için öncülünün *Mehmet*'e işaret etmesi gerekmektedir. Örneğin Mehmet_i onun_i/ kendisi_i/ ile ilgili yorumları beğenmiyor.

'Mehmet doesn't like those comments about himself.'

tümcesini anlam belirsizliğine sahip olmasına rağmen öncül ve artgönderin birbirlerine bağlanmasına aykırı değildir. ⁵¹ İşlemlenmiş işlevsel yapı, *büyükçül (maximal)* yansıma olarak, kendi üzerinden öbeğin kurucusuna tabi olan bütün dilbilgisel işlevlerin gerçekleştiği yapıdır (Chomsky, 1986: 69-72).

⁵² Artgöndergenin öncül ihtiyacı dışında öncülün bağlama yetkisi altında olmayı talep etmektedir. Aynı anda bu bağlama yetkisi mümkün olduğu kadar en küçük olmalıdır. Artgöndergenin ad öbeği gibi özgürce tematik role sahip olması da mümkün değildir; dolayısıyla onu sözlükbirimsel öbeklerden ayırma gereği vardır. Üstelik artgönderge öncül-denetlemesi şartıyla tematik rolü kendi üzerine geçirebilir.

a) *[Ben_i [adamın [kendim_iden nefret et Eylem Öbeği]mesi Nominal Öbek]ni istiyorum Çekim Öbeği].

*'I want the man to hate myself.'

b) [Ben [adamın [kendisi_iden nefret et Eylem Öbeği]mesi Nominal Öbek]ni istiyorum Çekim Öbeği].

'I want the man to hate himself.'

Buna rağmen Harbert'in (1995: 193-194) iddia ettiği gibi bazı dillerde *uzak mesafeli bağlama (long distance binding)* ilkesi de vardır. Burada *kendisi* yerine *kendi*'nin kullanılması dikkat çekicidir. Ancak bu soru ümlede kendi'nin *Ayşe*'ye işaret eden bir zamire (onun kendisi gibi) tabi olup olmaması bakımından da düşünülebilmektedir (Özgen, 2019: 145-170).

c) *Ayşe*, *Fatma*'nın kendisi_iden/kendisi_iden daha güzel olduğunu tahmin ediyor.

'Ayşe thinks that Fatma is more beautiful than her.'

34. Ben; kendisi;/kendim; tecrübeli bir öğretmen (olan biri) olarak sizlere anlatıyorum.

‘I am telling you as (one who is) an experienced teacher.’

Dolayısıyla daha salt bir yönetme teorisi buna çare olmalıdır - öbeğin kurucusu, niteleyicisini yönetmektedir -. Aynı anda bu salt teori *kurucu buyurması/k-buyurma (c-command)* olarak da bilinmektedir. Eğer bu şekilde açıklama yapılmazsa sözlükbirimsel öbek ve işlevsel öbek arasında ayrım yapmak oldukça zor olacaktır. Çünkü *iyi kız* da (*kendisi*) *iyi olan kız* olarak anlaşılabilir, fakat bunu önlemek gerek.

Aydın (2013) *kapısı açık oda* gibi hem iyelik hem özne-yüklem bağıntısı bulunan öbekleri sıfat öbeği diye almaktadır. Fakat sıfatın ad öbeğinde baş unsur (kurucu) olmamasına göre önceden belirlenmiş bir iyeliğe eşlik etmesi mümkün değildir. Ayrıca *kapısını açık bıraktığımız oda* ve *kapısı açık bırakılan oda* öbeğinde görüldüğü gibi sıfat öbeği denilen *kapısı açık* bir bütün değildir dolayısıyla *kapısı açık* tek başına bir sıfat öbeği değildir.⁵³

Tamlama mantığıyla tamlayan kısma neredeyse herşeyi dâhil etmek mümkündür. Ayrıca Türkçede sözlükbirimsel öbekten ve işlevsel öbekten gelme niteleyiciler arasında hep önde bulunmaları bakımından hiç dağılımsal fark görülmemektedir. Fakat sözlükbirim kullanımının öbek oluşumundaki katkısı kesinlikle ayrıdır. Baker’in (2004) görüşünü uygulamanın sakıncası da bu açıdan bellidir.

Dolayısıyla sıfat niteleme durumunda olsa da tümlece ihtiyaç duyabilir,⁵⁴ zarfın

⁵³

krş.

a) Kendisi [iyi aileden gelme [adam]].

‘The man is from a wealthy family.’

b) [Ø; kendisi; iyi aileden gelen] adamı.

‘A man who comes from a wealthy family.’

⁵⁴

Sıfatın tümlece ihtiyaç duyup duymamasından ayrı olarak bazen adların benzer yapıyı alması da dikkat çekici bir konudur.

[[Farklı bölümlerden öğrenciler] aynı dersi seçmişler].

‘The students from different departments selected the same lesson.’

Örneğine karşı tamlama oluşumu bakımından *farklı bölümlerden* kısmı bir tamlayıcıdır (Özlem Deniz Yılmaz, kişisel görüşme). Hâlbuki tamlama özellikleri dışında her ikisinin de ad öbeğinde önemli olmadığı gerçeği ihmal edilmemeli. Bazı sıfatların tümlece ihtiyaç duyması, anlambilimsel özelliğinden doğmaktadır. Dolayısıyla burada tümleç kavramını, öbek yapısında önemli olmayan *belirtecimsi (adjunct)* kavramıyla ayırt etmek şarttır. Minimalist yaklaşımda öbekler arasında gerçekleşen birleşme sonucuyla bir öbeğin asıl niteliği değişmemektedir; örneğin *git-eyleminden yavaş git-* öbeği zarf öbeği değildir.

özelliğinde ne tümleş ihtiyacı⁵⁵ ne de yüklem olma durumu söz konusudur. $\pm$ Ad ve $\pm$ Eylem ayrımında zarf yer almamaktadır. Bunu açıklarsak, Baker'e (2004: 23, 95, 190) göre +Ad, sözlükbirimin ad gibi bir gönderimsel dizi/kümeyle sahip olduğu anlamında; +Eylem, ise sözlükbirimin eylem gibi bir dış üyeye sahip olduğu anlamındadır.⁵⁶ Dolayısıyla sıfat -Ad, -Eylem'dir ve onun zarf ile sıfat arasında ayrım yapmama sebebi de zarf -Ad, -Eylem'dir.

Sonuç olarak, sözlükbirimler, işlevbirimlere karşı biçimsözdizimsel bağımsızlığa sahiptir. Bununla birlikte zarf türetiminin, *işlevsel kategorinin (functional category)* türetim verimsizliğine karşı olup sözlükbirimlerin genelde sahiplendiği üreticiliğe uygun gelmesinden dolayı zarf bir sözlükbirimsel kategoridir.

2.3.5. Edat

Ergin (1962: 328) edatın anlama sahip olmadan yalnızca sözdizimde başka kategoriler ile beraber kullanıldığında belli dilbilgisel görevleri üstlenen dilbilgisel birim olduğunu ileri sürmektedir. Edat, bir dilbilgisel kategori olarak diğer işlevsel birimler ile kıyaslandığı zaman daha az biçimsel özellikleri paylaşmaktadır. Fakat diğer sözlükbirimlere oranla onun çok daha sözdizimsel özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca edatın bu görünümü bir tutarsızlık değildir, bir belirsizliktir (Corver & Riemsdijk, 2001: 3).

Dilbilgisel birimleri, sözlükbirim ile anlama sahip olmayan işlevbirim olmak üzere iki ana kategoriye alma yaklaşımı sözdizimsel açıdan değerlendirilmekdikçe sözlükbirimlerin ad, ve eylem olmak üzere ikiye sınıflandırılmasına sebep olmaktadır. Şimdiye kadar ontolojik anlambilim yerine güncel dilbilimsel alanyazında ad, sıfat, eylem ve zarfın dilbilgisel özellikleri tartışılmış olmaktadır. Dolayısıyla aynı anda geleneksel alanyazında yardımcı sözcük olarak nitelendirilen edatın anlambilimsel özelliklerine dikkat edilmelidir. (35)'te görüldüğü gibi İngilizcedeki bütün edatlar da *öncül edat (preposition)* değildir (35. c). Buna karşı Türkçede istisna olarak ön takı olan

⁵⁵ Arapçadan Türkçeye geçmiş olan zarfların durumlara ihtiyaç duyması dikkat çekicidir: müteakiben, ilaveten vs..

⁵⁶ Radford'a (2006, 156-157) göre özne aslında eylem öbeğinin göstericisi olarak doğmaktadır ve aynı anda eylem ve tümlecinin her ikisi tarafından oluşturulan düzensel anlam bütünlüğü aracılığıyla kesinleştirilmektedir (bk. 3.2.3.).

edatların hepsi yabancı dillerden yerleşmektedir (çünkü, meğer vb.).

35. a) Öncül edat: *For* you.

‘senin için.’

b) Öncül edat: *To* school.

‘okula’

c) Ardıl edat: Three days *ago*.

‘üç gün önce.’

(36)’da gözlemlendiği üzere Çincedeki edatlardan *ardıl edat (postposition)* kullanımı da mevcuttur;

36. sān tiān *qián*.

(üç gün önce)

‘three days ago.’

Henüz sözlükbirimler incelemesinde yalnız anlambilimsel açıdan değil, çok daha sözlükbirimin sözdizimsel dağılımı ve biçimbilimsel değişimine bakılmalıdır. Özellikle edatın anlambilimsel özelliklerini belirlemek oldukça zordur. Çünkü bazıları yer ve yön bildirirken ötekileri konumla alâkasızdır. Meselâ *ile*, *gibi* ve *kadar* anlatımdır (Fromkin, Rodman & Hyams, 2011: 129). Ama genel olarak edatlar dilbilgisel yapıların oluşmasında kendi farklı dilbilgisel özelliklerini göstermesi ile önemli bir yer almaktadır. Öte yandan, bu özellikler birer bağımlı anlatım oludukları için ayrıştırılmamaktadırlar, dolayısıyla edatları sözlükbirimsel kategorilere kabul etmek gerek.

İşlevsel olarak durum eklerinin de aynı anda Türkçede edat görevini üstlendiği düşünülmektedir (Tohti, 2005: 35-43). Örneğin, Kerslake ve Göksel’e (2005: 51) göre edatın *ad öbeği tümlecini (noun phrase complement)* alıp durum ekinin de bir tümleş talep etmesine göre *iç-in-de*, *ön-ün-de*, *üst-ün-de* gibi durum eklerini de edat öbeği olarak yorumlamaktadır. Bu görüş edatın bir tümleş ihtiyacı duyduğunu fark etmesi bakımından çok değerlidir, fakat edatlara benzer işleve sahip olan durumları edatlarla karşılaştırmak

doğru değildir. Deniz Yılmaz (2004: 45)⁵⁷ çekimle alâkasız olan edatları (gibi, kadar, için vb.) birincil edat sayıp durumlara ihtiyaç duyan ve çekim özelliğini gösteren *iç(imiz)de*, *ön(ümüz)de* ve *üst(ümüz)de* kalıplarını ikincil edat saymaktadır.

Türkçenin durum ekleri ,edatlara benzer *kuruluma* (*configuration*) sahiptir, fakat Türkçede edat çekimi ayrı bir konudur. Edat, sözlükbirimi türetme iktidarsızlığından dolayı *kapalı sınıf* (*closed class*) olarak sayılmaktadır (Uygun, 2009). Fakat kapalı sınıf olan *bir*, *birer*'i türetebilmesine rağmen yine işlevsel kategoridir. Aynı anda henüz *bunun kadar* ve *bu kadar*⁵⁸ arasındaki farka değinmeden *bu kadarcık* için bir açıklama gerek. Edatın hem sözlükbirimsel hem işlevbirimsel özelliği gösterebilmesine yönelik Corver ve Riemsdijk (2001: 16) edatı *yarı sözlükbirim* (*semi-lexeme*) kavramı ile açıklamaktadır.

Öncelikle, edatın çekim dizgesinden sorumlu olduğu görüşüne şüphe ile bakılır ve ardından edat sözlükbirim olarak çekim eki olan durum eklerinden ayrılmalıdır. Edatın gerektirdiği durum ya biçimseldir ya da soyuttur. Eğer durum ekinin oluşturduğu kalıpların edat kategorisine girebilmesine göre bu kalıpları da edat sayarsak, *evimizde*, *okulda* gibi öbekleri de edat saymamız gerekirdi. Anlaşıldığı gibi bu sözlükbirim türetimi ilkelerine aykırıdır. Fakat edat kategorisinin oluşup zenginleşmesi - meselâ *olarak* edat gibi de kullanılmaktadır - sözlükbirimler kadar düzenli değildir.

Durum ekleri, dâhil olduğu nominal öbeklerinin tümcedeki görevlerini belirler, fakat edatın kurduğu öbeğin bölünmezliği vardır.⁵⁹ Ayrıca bu bölünmezliğe işlevbirimin öbek kurabilme yeterliği ile bir arada bakmak tercihimiz değildir. Çünkü edatın çeşit çeşit tümleçleri vardır. Daha geniş çapta (37)'de gösterildiği gibi bitimsiz yapı (37. a) ve *yan tümce* (*subordination*) (37. b) de edatın tümleci olabilir.

37. a) *Yarın erken kalkmak için* erken saatte uyumalıyım.

'I have to sleep early to get up early tomorrow.'

⁵⁷ Bk. *ilgeç* maddesi.

⁵⁸ Geleneksel alanyazında *bu* zamirdir. Deny'nin (2012) *determinatif* tabiri ise farklı bir dilbilgisel kategoriye tasnif etmektedir. Belirgin olarak, *bunun kadar* ve *bu kadar* arasındaki farklılık, birinci *bu*'nun zamir olup ikinci *bu*'nun belirleyici olmasıyla ilgilidir.

⁵⁹ Wen (2000) ve Radford (2006) geleneksel dilbilgisi çalışmalarında edatların geçişliliği ve geçişsizliğinden söz etmektedir. Fakat bu konu ileri çalışmaya bırakılmakta olup burada ele alınmamaktadır.

b) *Bugün işe geç kaldığım için* müdür bana ceza kesti.

‘The manager fined me because I was late for work today.’

Aynı anda edatların da durumlara ihtiyaç duyduğu (38)’de görülmektedir;

38. a) *senin için*

‘for you’

b) *onun kadar*

‘as much as that’

c) *bundan beri*

‘from that on’

d) *oraya kadar*

‘as far as there’

Corver ve Riemsdijk (2001: 2) işlevbirimlerin sözlükbirimlere kıyasla bulundukları öbeklerden ayrılamadıklarını fark etmektedirler. Bu görüşü (39)’daki örneklerle doğrulamamız mümkündür. (39. a)’da *topluma mensup/ait* öbeğinde taşımanın gerçekleşebilmesine göre ne *mensup* ne *ait* edattır. Aksine *gibi* edat olarak kendi öbeksel yönetim alanını korumak amacıyla *Ahmet*’in taşınmasını alıkoymaktadır.

39. a) İnsanların *mensup/ait* oldukları toplum.

‘The society to which people belong to.’

b) **Gibi* olduğun Ahmet.

‘*Ahmet you are like.’

Fakat işlevsel kategorilerin sınırlı işlevlerine oranla edatın bu kadar özelliğe sahip olmasına göre onu işlevsel kategoriye almak imkânsızdır.⁶⁰ Çünkü işlevbirimler belirgin amaçla (belirli dağılımda) kullanılmaktadırlar. Örneğin bağlaç her zaman birden fazla sözlükbirim, öbek veya tümceyi bağlar (elma *veya* armut; geldim *ve* gördüm).

Bunlardan ziyade bağlaç ve edat arasında belirli bir ayrım yapılmalıdır. Bağlaç yalnızca iki öbek veya tümceyi bağlayan işlevbirimdir (örneğin *ve*, *veya*) (Wen, 2002:

⁶⁰ Turan’ın (1998: 297-308) eski Türkçede bulunan edatları sözdizimsel ve anlambilimsel özellikleriyle yorumlaması, edatları sözlükbirimsel kategoriye almaya bir destektir.

29). Bağlaman anlamsal gerekçesine bağlaç olarak tanımlanan *çünkü*, *fakat/ama* vb. tümce yapısında eğer bağlaç ise bağladığı iki unsurun aynı dilbilgisel düzeyde olup olmamasına dikkat edilmelidir (bk. 40-41).⁶¹

40. Öğretmen okula gelmedi, *çünkü* o hasta oldu.

‘The teacher did not come to school because he was ill.’

(40)’ta anlaşılabilirdi gibi iki tümce bağlamca birbirleriyle bağımlı olması, ikisinin aynı tümceye bağılı olmasına işaret etmemektedir. Bağlacın bir araya getirdiği iki öbek kesinlikle aynı dilbilgisel düzeyde bulunmaktadır. Ayrıca bağlaç öbeklerin bütünlüğü ve bölünmezliğini denetlemek için da oldukça kullanışlı bir yöntemdir (Radford, 2006: 41).

41. Öğrenciler okula geldiler, *fakat* öğretmen yoktu.

‘Students came to school but there were no teachers at school.’

(41) numaralı örnek tümcede iki yargı mevcuttur. Yine bağlaman anlam gerekçesine göre *fakat* burada yalnız bir anlamsal dönüşüm noktası olarak kullanılmaktadır (ve bağlacı *fakat* yerine geçince bir anlam uyumsuzluğu ortaya çıkar). Dikkat çekecek olan nokta (42)’de anlaşıldığı üzere konuşucunun onu kullanma sebebidir (yani bağlamak mı yoksa bir anlam düğümü sağlamak mıdır?). Çünkü *fakat* yalnız tümcede değil, anlatımda da işleyebilir. İki konuşucunun konuşmalarında ara sıra geçebilen edat ve bağlaç, karşı taraftan iletilen bir bağlaman devamı olabilir.

42. a) A: Biz tatile gitmeyi planladık.

‘We planned to go on a holiday.’

B: *Fakat* gitmedik.

‘But we did not make it.

b) A: Biz kedileri,

‘We love cats,’

B: *Ve* köpekleri seviyoruz.

‘And dogs.’

⁶¹ Mustafa S. Kaçalın, kişisel görüşme.

Bu çözümlemeyle bağlaç mı edat mı diye tartışılan *diye*'yi de edat olarak almamız mümkündür. Bağlacın iki unsuru bağlaması onun tek işlevidir. (43)'te anlaşıldığı üzere edat, açıklayıcı olması bakımından önemli bir anlam düğümü sağlamaktadır.

43. a) Yağmur yağdı *diye* gelemedim.

'I could not come since it rained.'

b) Ali *diye* bir çocuk var.

'There is a child called Ali.'

c) O "yarın yağmur yağacak" *diye* söyledi.

'He/She said, "tomorrow it will rain".'

Çünkü edatın tümcede kullanılmasının bir anlambilimsel özelliği vardır. Ayrıca (43)'te gösterildiği gibi bu anlambilimsel özelliği ontolojik yaklaşımla belirlemek güçtür. Edatın sözdizimsel özelliği aracılığıyla, betimlemeciliğin ele almış olduğu bağlaçtan doğrudan edat kategorisini ayırt etmiş olmaktadır.

2.4. Sözlükbirim Türetimi

Sözlükbirimlerin biçimbilimsel özelliklerine odaklanan araştırmalardan örnek verecek olursak, Grönbech (1995: 21-22) çekim özelliğine göre sözlükbirimleri ad ve eylem olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Aslında türetim ve çekim tartışılırken sakınılacak yaklaşım, sözdizimsel ihtiyaçtan dolayı gerçekleşen biçimbilimsel değişimleri yalnızca biçimbilimde ele almaktır. Çünkü belirgin bir biçimsel değişimi tartışmak için çeşitli dilbilimsel yöntemleri kullanmak tercih edilmelidir.

Biçim türetiminden *sor-ar* ve *çiçek+çi* birer örnekken çiçekçi yeni bir sözlükbirimsel anlama sahiptir, *sor-ar* yapı oluşumunun örneğidir. Biçimbirim aracılığıyla gerçekleşen anlamsal değişim, bir sözlükbirimsel anlamı kazanıp kendisi ve biçim türetimi arasında bir fark getirmektedir. Ayrıca birden fazla biçimbirimin bir sözlükbirime çekimlenmesi ile, yeni bir sözlükbirimsel anlam ortaya çıkmayınca biçimbilimsel yaklaşım bunu açıklamada yetersiz kalmaktadır. Örneğin *dinlettiril-* için katılımcıya değinmek şarttır. Yoksa *dinlet-*'ten farkı olmayacaktır (aynı soru *dinletil-* ve *dinle-* için de geçerlidir).

Biçimbilimsel özellik anlaşıldığı üzere biçimsel değişimdir, ama biçimsel değişim sözdizim-anlambilimsel ihtiyacın sonucu olabilir. Biçimsel değişiklikler, sözlükbirim oluşumu ve öbek yapımı bakımından ikiye ayrılmalıdır. Bloomfield başta olmak üzere betimleyici dilbilimcilerin biçimleri, çekimlenen ve çekimlenen olmak üzere bağımsız biçim ve bağımlı biçim olarak sınıflandırması, sözlükbirimler ve öbekleri açıklamak için kapsayıcı nitelikte değildir (Matthews, 1974: 11, 137, 160). Dilbilimsel araştırma, yalnız dilbilgisel kategorileri betimlemek amacıyla yapılmayıp çeşitli biçimsözdizimsel özellikleri araştırmayı hedeflemelidir.

Sözlükbirim üzerinde gerçekleşen biçimbilimsel değişimleri sözdizimsel açıdan yorumlarsak, *biçimsel betimleme (formal description)* tümcede öbekler arası bağıntı ve öbeklerin oluşma sırasına yönelik yapılacak açıklamada zayıf kalmaktadır. Bir tümce yapısını dizim/çizgi aracılığıyla ele almak birimleri kullanma sebebini açıklayamaz:

1. Bir yabancı dili öğrenmek zannedildiği kadar kolay değildir.

özne

zarf tümleci

yüklem

‘To learn a foreign language is not easy as it is thought.’

Tümce öğeleriyle (1) numaralı örnek tümceyi analiz etmek, *-mAk* ve *-DXk*’ın kullanılma sebebini ve karşıladıkları sözdizimsel ihtiyacı açıklamamaktadır. Betimleme yaklaşımı, yapılandırılmasında daha çok esneklik gösteren diller için işlemediğinde daha karışık bir yapıya karşı son derece yetersiz kalmaktadır:

2. What do you think we need to solve the problem?

(Bu meseleyi çözmek için neye ihtiyaç duyduğumuzu düşünüyorsun?)

(2)’de ne-öbeklerinin, *do* yardımcı eyleminin başa gelmesiyle birlikte bir soru tümcesini oluşturabilmesi olgusuna karşı *özne*, *nesne*, *tümleç*, *yüklem* ile *yan tümce* gibi tümce öğeleri tümcenin oluşma aşamalarına yönelik ikna edici bir açıklama getirmemektedir. Bu yüzden geleneksel analizden vazgeçip dilbilgisel kategoriler ile sözdizimsel ihtiyaçlar arasındaki bağıntıyı açıklayabilen yeni bir çizelge teklif edilmelidir.

2.4.1. Türetim

Türetim ve çekim, biçimbilim odaklı yaklaşımların, birimlerin üzerinde gerçekleşen bütün biçimsel değişimlerini inceleme dizgesidir. Korkmaz'ın (2017) etimolojik yaklaşımı, sözlükbirimin nasıl türetildiğinin dışında başka bilgileri üretmemektedir. Saussure'ye (1995: 256) göre etimolojinin biçimi yorumlamaktan başka bir katkısı yoktur, çünkü etimoloji art zamanlı araştırmaya uygun düşen bir yaklaşımdır.

Türetim eklerinin sözlükbirimlere ait biçimsel görünüşleri değiştirerek yeni sözlükbirimleri ortaya koyduğu hâlde bir sözlükbirimin *sözdizimsel görevinin (syntactic function)* neden değiştiğini açıklamamaktadır (Crystal, 2008: 138-139). Türetimde işleyen ekleri, türetim öncesi ve türetim sonrası farklılığına göre eylem yapma eki, ad yapma eki olarak sınıflandırmak türetim sonucunun dilbilgisel özelliğini belirlemekte yetersiz kalmaktadır. Bir sözlükbirimin oluşmasında kök gövde ayrımı (balık_{kök}+ç_ı, balıkç_ıgövde+lık) sözlükbirimin bütünlüğüne zarar vermektedir. Türetim *balıkçı* ve *balıkçılık* örneğinde gösterildiği gibi bir adımla gerçekleşmemektedir. Bunun haricinde sözlükbirimin oluşmasında sözlükbirim de bir türetimbirim olarak düşünülmektedir, çünkü bu işlemde sözlükbirim (1)'de görüldüğü gibi *sözlüksel biçimbirim (lexical morpheme)* olarak kabul edilmektedir (Crystal, 2008: 313).⁶²

1. ben Sözlükbirim+cil 1. Türetim+lİK 2. Türetim

'self-ish-ness'.

Türetim sadece sözlükbirim oluşumu bakımından ele alınabilir (Göksel & Kerslake, 2005: 52). Fakat sözlükbirim türetimi, düşünüldüğü kadar mekanik değildir. Meselâ +*LXk* ekinin addan ad yapma eki olup addan sıfat da yapabilmesi, ad ve sıfat arasındaki biçimbilimsel farklılığı araştırmaya büyük bir engel oluşturabilir. Sözlükbirim oluşumunun değişik dilbilgisel ve anlambilimsel özelliklere sebep olması bakımından türetim sonucu bilimsel açıdan değerli bir konudur (krş. günümüz Türkçesinde **dayanık* ve *dayanıklı*).

⁶² bk. *morphem* maddesi.

Sözlükbirim türetiminde işleyen ekler geniş çapta eylem yapma ve ad yapma eki olmak üzere iki dizgede yer almaktadır. Daha ayrıntılı bir şekilde, Korkmaz (2007) ve Ergin’de (1962) türetime katılan ad ve eyleme göre türetim ekleri, eylemden ad, eylemden eylem, addan eylem ve addan ad yapma eki olarak sınıflandırılmaktadır.

Eğer türetim ekiyle yeni sözlükbirimleri türetmeyi denersek,

2. *bak-ık Eylemden Ad, *gid-ik Eylemden Ad, *yürü-k Eylemden Ad, *kal-ık Eylemden Ad.

örneklerinde görüldüğü gibi türetim sonucunda *anlam boşluğu (gap)* ortaya çıkacaktır. Bundan ziyade ad ve sıfat arasında ayırım yapmadan sıfat türetimini, ad türetimi olarak değerlendirmek adların anlambilimsel özellikleri (gönderimsel dizi/küme vb.) için bir kusurdur.

3. a) büyü-k, sil-ik, kır-ık, bulan-ık. (eylemden sıfat türetimi)

‘large, unnoticeable, broken, unobtrusive.’

b) kapa-k, dur-ak. (eylemden ad türetimi)

‘cap, stop.’

(3. a) ve (3. b)’nin temsil ettiği eylemden farklı türetim sonucunu, sıfat ve ad arasında mevcut olan farklılık bakımından dilbilimsel yöntemlerle incelemeliyiz. Nakipoğlu’na (1998) göre bir eylem eğer bir durumun gerçekleşmesine işaret ederse (örneğin aç-, kop- ve kır-) bu eylemin karşıladığı bitiş durumu *-Ik* çekimiyle ifade edilebilir.⁶³ Türetim sonrasının bir anlam boşluğuyla karşılaşabilmesi bakımından bu görüş addan eylem türetimi için de geçerlidir (örneğin, zayıflan-, yapıla-).

Eylemden ad türetme sırasında, türetim ve çekim ayrımının belirgin bir faydası yoktur. *Yiyecek* ve *gelecek* gibi sözlükbirimlerdeki *-(y)AcAk* eki, eylemden ad türetmesi ve eylemden bir bitimli yapıyı (zaman eki olarak) oluşturması bakımından hem türetim eki hem de çekim eki olarak kabul edilmektedir. Bundan dolayı *yiyecek* ve *gelecek*’in

⁶³ Nakipoğlu (1998) daha ayrıntılı bir şekilde eylemin geçişsizliği ve durumu karşılamasıyla *-Ik* ekini yorumlamaktadır. Bu görüşe karşı, Uygun (2009) *açıl-* ve *kırıl-* iki örneğinden hareket ederek açılık ve kırılık türetiminin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Fakat *açıl-* ve *kırıl-* gibi örneklerin eylemden eylem türetme olup olmadığı yalnız biçimbilim ile değil anlambilim ve sözdizim açısından tartışılmalıdır. Çünkü *açıl-* örnek olmak üzere, eylemin anlamı çatı ekinden (dönüşlü veya edilgen) dolayı konuşma dilinde sözlükbilimsel bakımdan anlam zenginliğini gösterebilir. Meselâ, *Siz biraz açılır mısınız?* soru tümcesinde *aç-* eylemi dönüşlü çatı aracılığıyla farklı bir gerçekçi anlam kazanmaktadır.

ikili anlam biçimini (ad olmaları bakımından birer sözlükbirim olup bitimli olmaları bakımından tümcedir) aynı kategoride incelemek imkânsızdır. Ayrıca partisip terimini kullanmak yalnızca bir biçimbirimi adlandırır, fakat hiç ilgili açıklama yapmamış olmaktadır (Matthews, 1974: 13).

Özellikle eylemden ad türetmek için çatı eklerinin işlemleri dikkat çekicidir. Meselâ *yat-ır-ım* ve *yap-tır-ım*;⁶⁴ hatta *uygulanabilirlik* ve *erişilebilirlik* gibi örneklerde anlaşıldığı gibi çekim ekinin türetime katılması, sözlükbirim türetiminde çekim ve türetim ekini ayırma yaklaşımını işlevsiz hâle getirmektedir. Öte yandan, geleneksel alanyazında eylemden eylem yapım eki olarak nitelendirilen *çatı* (voice), güncel dilbilimsel alanyazında eylemlere getirdiği sözdizim-anlambilimsel özelliklere göre eylem öbeği çerçevesinde tartışılması gereken bir kavram olmaktadır (bk. 4.2.1.).

Türetimin sonucunun şekillendiği zaman, türetim öncesi dilbilgisel özellikler, türetim sonrası dilbilgisel özellikler ile karıştırılmaz. Örneğin ettirgenlikte her zaman etkenliğin önceliği vardır eylemin ettirgenliği eylemin bütünlüğünden anlaşılırsa bu eylemin anlambilimsel özelliğidir, fakat sonradan biçim aracılığıyla kazanılan ettirgenlik eylemin bütünlüğüne ait değildir. Açıkçası, türetim sonucu, türetim öncesi dilbilgisel özellikler ile birlikte karışık bir yapıyı oluşturmamaktadır, aksi takdirde türetim bağımsız sonuçla gerçekleşmemiş sayılmaktadır.

4. a) Öğretmen sınıfa girdi.

‘The teacher stepped into the classroom.’

b) Öğretmen sınav notlarını bilgisayara girdi.

‘The teacher entered the exam grades into the computer.’

Gelgelelim, (4)’te görüldüğü üzere bazı eylemler çatıyla birleşmeden katılımcı hâlini ve sayısını değiştirebilir.⁶⁵ Biçimsel bakımdan (4. a) ve (4. b)’deki iki *gir-* eylemi

⁶⁴ Etimolojik açıdan düşünüldüğünde bazı biçimbirimler zamanla çekimden türetime sonra da tekrar türetimden çekime dönüşebilir (Matthews, 1974: 53).

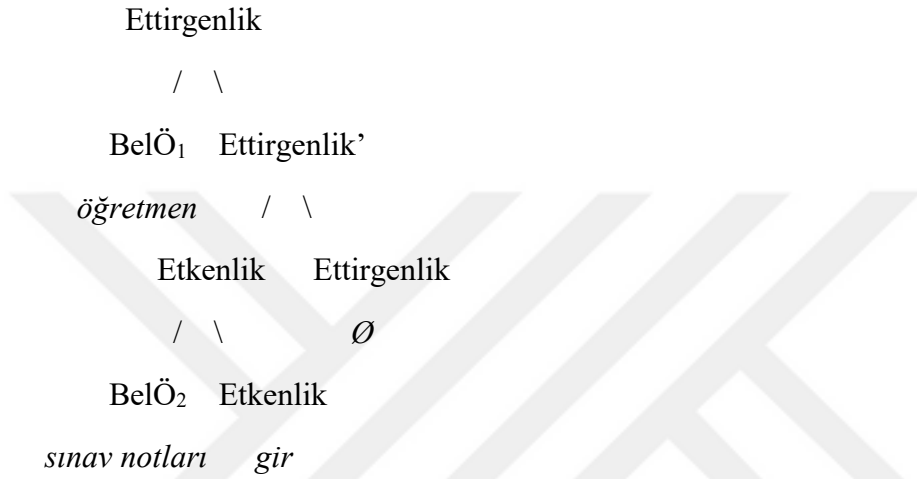
⁶⁵ Kerimoğlu’na göre (2009: 1734-1745) biçimbilimsel ettirgenliği, sözlükbirimsel ettirgenliği ve diğer biçim aracılığıyla gerçekleşen ettirgenliği, eylemlerde var olan anlambilimsel ettirgenlikten ayırmak kolaydır.

Biçimbilimsel ettirgenlik: *koş-*: *koştur-*.

Sözlükbirimsel ettirgenlik: *gör-*: *göster-*; *kaybol-*: *kaybet-*.

Anlambilimsel ettirgenlik: *kır-*: kırık olmasına sebep olmak veya kırık hâle getirmek.

arasında türetimin gerçekleşmediği görülmektedir, fakat iki eylemin ihtiyaç duyduğu temel üye yapısı farklıdır. (4. a)'daki *gir-* bir dış üyeye ve bir dolaylı tümlece ihtiyaç duyarken (4. b)'deki *gir-* eyleminin temel üye yapısında dış üye, dolaylı tümleç ve etkilenen vardır. Aslında (4. b)'nin önermesinde *giren* notlardır ve *notlar giren* öğretmendir. Dolayısıyla eylemdeki etkenlik ve ettirgenlik, anlam açılımında çatıyla karıştırılmamalıdır.⁶⁶

Sözlükbirimlerden yalnızca eylemin kendi öbeğinde dış üyeye talebi vardır (“tümcenin öznesi eylem öbeğinden doğmaktadır” teorisi). Bu açıdan çatı yalnız eylemi değil, bütün eylem öbeğini etkilemektedir. Edilgen mutlaka eylemin etkilenenini dış üyesi yerine geçirmektedir. Kişisiz/meçhul çatı edilgen çatıdan farklı olup eylem öbeğinin dış üyesini gizlemektedir ve kullanılmasında belli şartlar vardır - kişisiz/meçhul çatı hiç geçişli eylemle kullanılmamaktadır (Crystal, 2008: 353) -.⁶⁷

Üstelik çatıyı yorumlarken eylemin geçişliliği ve geçişsizliğinden bahsetmekten kaçınılmalı ki *öl-*'den *öldür-*'ü türetmek mümkünken *öl-*'den *ölün-*'ü türetip *ölündür-*'ü türetmek imkânsızdır. (5. a) ve (5. b)'den anlaşıldığı üzere eğer bu konu eylemin çekim farklılıklarına değinirse bu soruyu ancak sözdizimsel çekimde açıklamak gerekecektir.⁶⁸

⁶⁶ Sözlükbirimlerin ayrıştırılması, sözlükbirimin anlambilimsel ve biçimbilimsel kurallarla denetlenmesinden desteklenmektedir; eylemin anlambilimsel özelliği ise doğrudan sözdizimsel özelliğiyle ilgilidir (Fromkin, Rodman & Hyams, 2011: 81, 184).

⁶⁷ bk. *passive* maddesi.

⁶⁸ Meselâ edilgen genelde geçişli eylemle çekimlenmektedir ve en son çekimlenen çatıdır. Fakat ettirgenin eylemi geçişli yapabildiği ve edilgenin eylemi geçişsiz yapabildiği görüşüne (Göksel & Kerslake, 2005: 75) göre en sonda çekimlenen çatı kişisizdir (örneğin, katlanıl-).(bk. 4.2.1.)

5. a) Odayı kiraladı.

‘He/she rented the room.’

b) Oda kiralandı.

‘The room is rented.’

EdilÖ

/ \

BelÖ Edil’

oda / \

EÖ Edil

/ \ n

BelÖ E’

Ø / \

AÖ V

~~odayı~~ kirala

(6)’da İngilizce ve Çince’de edilgenliğin çatı hâlinde gerçekleşmediği gösterilmektedir. Bir başka deyişle, eylem türetiminde *değer değişimi* (*valency-changing*) çatı çerçevesinde yorumlanırken, çatı bir eylemin anlambilimsel özelliğini temel almaktadır (Bauer, 2004: 283-292). Çatı, eylem öbeğinde katılımcıları betimleyip sınırlayan bir dilbilgisel biçimdir. Bunun yanı sıra anlambilimsel bakımdan *etken*’in (*active*)⁶⁹ var olup olmaması ayrı bir konudur (bk. 3.2.3.).

6. a) anlamca edilgenlik:

Wèntí xūyào jiějué.

‘The problem needs solving.

(Bu problem çözülmeye/çözmeye ihtiyaç duyar.)

⁶⁹ Türkçede eylemlerin ayrıştırılmasında etkenliğin olup olmadığını Uygun (2009) anlambilimsel yaklaşım ile etrafıca yanıtlamıştır. Aynı zamanda Çince’de etken eylemle ilgili üç şartı mevcuttur (Po-Ching & Rimmington, 2016: 233).

a) Etkilenen mutlaka bir belirli referans olacaktır.

b) Eylemin mutlaka bir tümleci vardır.

c) Eylem mutlaka bir hareket eylemi olacaktır.

b) genel edilgenlik:

Wèntí bèi jiějué le.

‘The problem was solved.’

(Bu problem çözüldü.)

(Po-Ching & Rimmington, 2016: 244-245)

Anlambilimsel açıdan bakıldığı zaman, aynı sözlüksel biçimbirimden türetilen farklı sözlükbirimlerin sözlüksel biçimbirimle ne kadar ilgisiz olduğu gerçeği, türetim işleminin mekanik olmamasına bir kanıttır (*evli* ve *evsiz* arasında anlamca büyük bir fark mevcuttur). Bu bakımdan düşünülerek artık türetimi yorumlamak için yeni çizelgeye ihtiyaç duyulmaktadır. (7)’deki örneklerde gösterilen *sözlükbirimin yapısal sınıflaması* (*the hierarchical structure of word*), sözlükbirim türetiminde işleyen sözlüksel biçimbirimler ve biçimbirimleri açık bir şekilde göstermenin yanı sıra hem türetim öncesi hem de türetim sonucuyla ilgili ayrıntılı bilgiler sağlar.

7. a)	Ad	Ad
	/ \	/ \
Sıfat	<i>th</i>	Sıfat
<i>warm</i>		<i>lık</i>
		<i>sıcak</i>
b)	Sıfat	Sıfat
	/ \	/ \
Ad	<i>cal</i>	Ad
<i>history</i>		<i>sel</i>
		<i>tarih</i>

(8)’de görüldüğü gibi, her dilde olduğu gibi sözlükbirimin oluşma kuralları kusursuz değildir. Çünkü türetim birimleri her zaman verimli değildir.

8. a)	Sıfat
	/ \
Eylem	<i>dık</i>
<i>tanı</i>	

b) Eylem

/ \

Ad *lan*

/ \

Eylem *ı*

yap

c) Zarf

/ \

Eylem *dukça*

ol

Partisip, eylemin çekimlenmiş hâlinin sıfat olarak kullanılmasını açıklayan bir terimdir (Crystal, 2008: 351-352). Partisip denilen *-DXk* eki sözlükbirim oluşumunda da epeyce kullanışlıdır. Fakat *tanıdık/bildik* ve *beklenmedik*, zıt anlamlısı olan **tanımadık/*bilmedik* ve **beklendik* sözlükbirimlerini çağrıştırmamaktadır. Üstelik edilgen partisip de sıfat değildir (sıfat olmaları bakımından sıfat olarak kabul edilir, fakat her edilgen partisip sıfat değildir) (Chomsky, 1981: 55). Bunun ötesinde, Türkçede şahıs ekiyle çekimlenen *-DXk* ekini de partisip olarak yorumlamak kusurludur. Türkçenin eklerini yorumlarken işlevlerine mutlaka dikkat edilecektir. İngilizcede eklerin çekim ve türetim olmak üzere iki sınıfa ayrıldığı görüşünü Türkçeye doğrudan uyarlamak güçtür. Misal, *-DXk* eki, *-mAk* ekiyle beraber bir yüklem/eylem öbeğini yönettiği gerçeğince çekim değil, yan tümce diye yorumlanır (Göksel & Kerslake, 2005: 74) (bk. 2.4.2. ve 4.2.3.).

Öte yandan, dikkate alınmaya değer noktalardan biri ise çekim eklerinin türetimde işlemesidir. Eylemin üzerinde gerçekleşen çekim dışında ad üzerinde gerçekleşen çekim eklerinden çoğulluk eki de kullanışlıdır. Eski dilde çoğulluk ekinden ayrı olarak gruplaşmayı sağlayan *+gil*⁷⁰ günümüz Türkçesinde kedigiller, köpekgiller gibi terim

⁷⁰ Dünya dillerinde iki tür çoğulluk bulunur. Bunlardan biri *sayı (numeral)* diğeri de *gruplaşma*dır (*associative*). Türkçede ikisi de vardır. Çoğu zaman sayı bildiren aynı anda gruplaşma anlamını da katar; fakat gruplaşma (*-gil*) gösteren ek sayı bildirmez (Murat Özgen, kişisel görüşme).
Ali-ler (sayı+gruplaş)
Kalem-ler (sayı)

üretmede katkıda da bulunmaktadır. Bunun haricinde *durum biçimbiliminde (case morphology)* tanımlanan çekim ekleri sözlükbirim oluşumunda da yer almaktadır; hafiften, çoktan vb.. Fakat, türetimde çekim ekini yine yapım eki olarak değerlendirmek gereksizdir, çünkü önemli olan sözlükbirimin yapısal bütünlüğü veya bölünmezliğidir. Örneğin:

9. Muvaffakiyetsizleştiricileştiremeyebileceklerimizdensiniz.

yapısı aracılığıyla Türkçenin çizgiye benzer biçimsel hâli anlaşılmaktadır. Fakat bu yapıda oldukça az sayıda sözlükbirim üreticisi vardır. Çünkü (9) bir önerme ve yargıdır ve sözlükbirim değildir. Kerslake ve Göksel'in (2005: 53-67) topladığı türetim eklerine göre yalnız *muvaaffakiyetsizleştiricileş-* bir sözlükbirimdir.

Türetimden ziyade *sözlükbirim birleşimi (compounding)* de sözlükbirim oluşumu gibi yeni anlamlar üretebilir. Anlam açısından birleşim dilde oldukça canlı ve etkilidir, buzdolabı, ayakkabı, hava yolu, çevre yolu vb. (Aksan, 2001: 41). Buna rağmen türetim birimleri bazı türetim süreçlerinde oldukça zayıf görünmektedir. Çünkü anlam karşılamak sözlükbirim türetiminin en önemli işlevidir, yalnızca belirli ve kabul edilebilecek türetim sonucu ortaya çıkmayabilir. Bununla birlikte Nakipoğlu'nun (1998) *-lk* ekiyle ilgili ileri sürdüğü açıklamalar da biçimbilimsel değişimin hem derin anlambilimsel ihtiyaçtan hem de derin sözdizimsel ihtiyaçtan oluştuğunu ifade etmektedir.

Bir sözdizim-anlambilimsel ihtiyaç biçim kullanımıyla karşılanmaktadır (Ullmann, 1951: 55). Sözdizimsel bakımdan türetilen herhangi bir sözlükbirimin müstakil olarak kullanılması, kendisinin bir dilbilgisel birim olmasına işaret etmektedir (Ullmann, 1963: 48). Aynı anda biçim kullanımının sözlükbirim türetimiyle doğrudan alâkalı olup olmadığı önemli bir sorudur. (10. a)'da *30 gün* bir bütün olarak *+lXk* ile bir sözlükbirim yaparken (10. b)'de *+lXk gün* ile birleşip *4'*le bir öbek oluşturmaktadır. Dolayısıyla aynı biçimde oldukları hâlde farklı anlama sahipleridir.

Annem-gil (gruplaşma)

*Kalem-gil (sayı)

Daha ayrıntılı bilgi için

<https://wals.info/feature/36A#2/28.3/148.5>

10. a) 30 *günlük* bir tatil;

‘a 30-day holiday.’

b) 4 *günlüğüne* Ankara’ya gideceğim.

‘I will go to Ankara for 4 days.’

Bunun ötesinde, +*LXk* eki kullanımında dikkat edilecek ekleme sırasından daha karışık bir yapı ile karşılaşıncı, (11)’de *Ali öğretmenlik yaptı* yargısı mevcutken +*LXk* ekini henüz sözlükbirim oluşumunda üretken bir birim olarak yorumlamak uygun mudur? Bu konu öbek oluşumu ve adlaşma ile ilgili olarak tartışılmaya en çok değer konulardan biridir (bk. 2.4.2.).

11. Ali’nin öğretmenlik yapmışlığı var. (Ali’nin öğretmenlik yaptığı oluyor.)

‘Ali has such a experience of having been a teacher.’

Fakat sözlükbirimlerin belirli anlamları karşıladıklarının düşünüldüğü hâlde, sözlükbirimleri belirlemek yine dil sözlüğünü kullanmayı talep etmez. Sözlükbirimleri kullanmak ve herhangi bir anlam ifade etmek için dil mekanizmasına bağlı işleyen sözlükçeden yararlanılmalıdır. Çünkü sözlükbirimin ve biçimbirimin dilbilgisel bağımsızlığı öncelikle düşünülmelidir. Sözdizimsel bakımdan farklı dillerde sözlükbirim ve biçimbirimin öbek yapılandırma nitelikleri söz konusudur. Bir başka deyişle, İngilizcedeki *to* parçacığı biçimsel olarak bağımsızdır, fakat Chomsky (1981: 18) sözdizimsel özelliğinden hareket ederek onu çekim olarak görmektedir.

Türetim sonucuyla ilgili araştırmalar, türetim ekini sınıflandırma yaklaşımının yarattığı çelişkiden dolayı dikkate alınmamış olmaktadır. Üretken türetimbirim +*II* ve +*CA*, oluşturdukları sözlükbirimlerden *neli*, *nereli*, *nece* gibi ne-öbeklerinin konuşma dilinde kullanılmaları (12)’de gösterildiği gibi bir soru tümcesini oluşturur. Bu sözcüklerin ne-öbeklerinden türetilmesine rağmen bulundukları tümceleri, ne-öbeklerinin sözdizimsel etkileri (soru tümcesinin oluşması talebi) henüz etkilemeye devam etmektedir. Bu açıdan bu türlü türetimi, ne-öbeklerinin dilbilgisel özelliklerini kararlaştırıp o çerçevede incelemek gerek.

12. a) O poğaç neli?

‘What is that pastry made of?’

b) Sen nerelisin?

‘Where are you from?’

c) O nece konuşuyor?

‘What language does he speak?’

2.4.2. Adlaşma

Korkmaz (2017: 344), Türkçede adlaşma kavramı olan eylemsiyi sözlükbirim türetimiyle bir arada genellemektedir ve eylem öbeğinin adlaşmasında yalnız eylemin işleme katıldığını iddia edip ortaya çıkan yapının geçici, kalıcı olup olmadığını düşünmektedir. Bu düşünce, aslında geleneksel biçimbilimsel yaklaşımı tercih edip onun sözlükbirimleri belirlemenin yetersizliğini açık bir şekilde göstermektedir.

(1)’de gösterildiği gibi eylemden türetim genelde araçlık, yerlik, nesnelik, amaç ve durum olmak üzere beş farklı türde ele alınmaktadır (Demircan, 2000: 211-224).

1. a) Araçlık: silgi (silme aracı);

b) Yerlik: durak (durma yeri);

c) Nesnelik: dizge (dizilen şey);

d) Amaç: okur (okumaya katılan);

e) Durum: olanak (olabilme durumu).

Korkmaz (2017: 243) gibi eylemin adlaşmış biçimini, hareket bildiren ad olarak yorumladığımız zaman *-mAk* ile kurulan bitimsizlik ekinin *denetleme yapısında* (*control structure*) şahıs özelliğinin denetimlenmesine tabii olması (krş. *Ben okula gitmek/Alı’nın okula gitmesini istiyorum.*) bakımından yapılan yorum kusurlu olacaktır. Ayrıca, eylemin adlaşma aşamasını eylemden türetim olarak kabul etmek, adlaşma eklerinin üretken olmasına rağmen bazı eylemlerin adlaşmasının ayrı ve müstakil sözlükbirimsel anlam kazanmasını (*don-* eyleminden *dondurma*’yı türetmek gibi) açıklayamamaktadır. Örneğin, *kesici* ve *giderici* sözcükleri, *satıcı* vb. sözcükleri gibi tözel bir sözlükbirim olmayıp anlamlarını ise *ağrı kesici*, *leke giderici* gibi birleşimlerden kazanmaktadır. Bu birleşim

yalnız bir anlam karşılamaktadır ve görüldüğü gibi örneklerdeki *ağrı* ve *leke* sözcüğü eylemin anlamını genişletmektedir. Dolayısıyla türetim sonucunun biçimbilimsel özelliği yerine anlambilimsel ve sözdizimsel özelliğine dikkat etmek lazım.

Whorf'un (1956: 125) iddia ettiği üzere adlaşma, eylemden ad türetimi ve bitimli yapı aralarında belirgin bir ayrım yapılamadığından dolayı (2)'deki iki *ayrılma*'nın tanımını yapmak oldukça güçtür. Çünkü (2. a) *sözlükbirimleşme* (*lexicalization*) (2. b)'de adlaşmış eylem öbeği mevcuttur.

2. a) Senin *ayrılman* beni üzdü.

'Your departure upset me.'

b) Senin *benim yanımdan ayrılman* beni üzdü.

'It upset me that you left me.'

Comrie'ye (1985: 349) göre *dönüşüm* (*transformation*) işleminde eylemin ad türevleri, anlamca kendisine o eylemin temel üye özelliğini de kazandırmaktadır. (3)'te gösterildiği üzere eylemden türetilen sıfat bir bakıma eylemin temel üyeleri hakkındaki bilgileri ortaya koymaktadır (Erdal, 1991: 169).

3. uy-: -A uygun olmak.

'correspond: correspondent to.'

Fakat 2.3.2.'de bahsedildiği üzere adlaşmadaki bu konu, sıfatın durum ihtiyacıyla ilgilidir. Bu konu Türkçedeki adlaşmayla doğrudan ilgili de değildir. Örnek olarak, bazı eylemden türev olan adlar da eylemin anlambilimsel özelliklerinin açılımında örtük eylemin temel üye yapısı fark edilmektedir (ekmek tüketimi-ekmek tüketmek ve telefon üretimi-telefon üretmek). Bu yüzden bu meseleye oluşumdan daha çok dönüşüm yaklaşımıyla bakmak gerekmektedir (Matthews, 1974: 181). Burada dönüşüm, adlaşma terimiyle birlikte açıklanmalı, çünkü eylem öbeğinin adlaşması, dilbilgisel bağımsızlığı (yargının yapısal bağımsızlığından kast edilen, önerme hâlidir) kazanmamasıyla anlaşılacaktır (Lipka, 1971: 212).

Abdurusul (2007) İngilizcede *eylemsi ad* (*verbal noun*) kullanımından esinlenerek,

(4)'te görüldüğü gibi Türk dillerinde adlaşmış eylem öbeklerinin bazı ad öbeğinin çekim özelliklerine sahip olduğunu ileri sürmektedir. Aynı anda bu tespit, adlaşmış eylem öbeğinin nominal olduğuna kanıt niteliğindedir.

4. a) Dondurmayı çikolatayla yemeyi severim.

‘I love eating ice cream with chocolate.’

b) Eğlenerek yaşamamanın bir anlamı yok.

‘There is no point to enjoy life.’

Adlaşmış eylem öbeğinden farklı olarak, *-mAk* ile oluşan çekimli yapı bağlı tümce olarak yorumlanmaktadır. Meselâ, *git-* eyleminden *gitmek* biçimi oluşur ve ardından *dersten sonra otobüse binip eve gitmek* bir bitimsiz yapı türetilir (Göksel & Kerslake, 2005: 74). Fakat (5)'teki örneklerden anlaşıldığı üzere, eylem öbeğinin adlaşması sözlükbirim türetimi ile alâkasızdır. Adlaşmanın sözlükbirim türetiminden farklı olduğu, adlara ait anlambilimsel özelliklere göre kolayca anlaşılmaktadır (5. a ve 5. b). Adlaşmada işleyen şahıs eki ve iyelik eki Kornfilt'in (1984) belirttiği gibi ad öbeğiyle alâkasızdır. (5. b)'nin gösterdiği üzere adlaşma ekleri yalnız eylemi değil, bütün eylem öbeğini etkilemektedir.

5. a) Bu çalışma ileride çok faydalı olur.

‘The study will be so beneficial in the future.’

b) *Yılandan bu korkmak insanlarda vardır.

‘*Everyone possesses the to fear snakes.’

Dolayısıyla biçimbirim ve sözlükbirim ayırımında sözlükbirimin geçici olmadığı anlaşılmaktadır - partisip (türetimde işlemeyenler) denilen *-mXş*, *-DXk*, *-Ar*, *-An*, *-(y)AcAk* ve adlaştırmacı olan *-Iş*, *-mA*⁷¹ vb. biçimbirimler için sözlükbirimsel anlamsal bütünlüğe sahip olmaması bakımından dilbilgisel bir türetim sonucuyla gerçekleşmedikleri takdirde çekimbirim olmaktadır -. Eğer yine türetim mantığıyla sözdizimsel işlemin sonucunu tartışmak tercih edilirse, türetim ve çekim arasındaki

⁷¹ *-mA* eki, bilinen bitimsizlik eki olmayıp yalnız nominal öbek kurar (Mustafa S. Kaçalın, kişisel görüşme). Aksine *-mAk* hem örtük özne hem de denetleme eylemi vs. kavramları tartışmaya sebep olmaktadır.

farklılık ve ilgili çalışmaların dilbilgisiyle olan uyumsuzluğa bir türlü çözüm bulunmayacaktır.

Türetimde $+lXk$ ekinin türetim yetkisi tartışılmıştır; $-mXşlXk$ kullanımı için $+lXk$ ekinin yeni bir anlam katma yetkisi dışında eylem öbeğiyle kullanılma şartları gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, $-mXşlXk$ ekini türetimde incelemek kapsayıcı bir yaklaşım değildir. Fakat $-DXk$ ekinin bir önermeyi kapsama özelliğine kıyasla $-mXşlXk$ ekini nominal öbeğin oluşmasında incelemek de mantıklıdır (krş. *senin garsonluk yapmışlığın* ve *senin garsonluk yapman/yaptığın*).

Eylemden ad ve benzeri türevler dışında, adlaşmada açıklanması beklenen konular bitimsiz yapı ve bağlı tümce kavramlarıdır. Adlaşmış yapı eylem öbeğinin tözel⁷² olması ile ilgilidir. Bitimli yapı güncel üretici dilbilgisi alanyazınında bir öbek kurucusu olarak değerlendirilir. Bağlı tümce ise bağımsız bir önermeye sahiptir. Eğer iki kavram arasında hiçbir ayırım yapmadan Göksel ve Kerslake (2005) gibi iki kavram da yan tümce olarak ele alırsak, bitimsiz yapının dilbilgisel farklılığından dolayı - onun denetimlediği özellik bakımından (bk. 4.2.2.) - bir ayırma ihtiyaç duyulacaktır. Çünkü biçimbilimsel değişim Türkçe gibi eklemeli olan dillerde, biçimbirim kullanımı, sözlükbirim oluşumu, öbek kurumu ve tümce üretimi meselelerinde belirtilmektedir (Tohti, 2005: 35-43). Açıkçası, bitimsiz yapıyı işleyen eklerin çekim özelliği ile $-DXk$ ekinin bir *işlemlenmiş yapıyı* (*complete complex*) talep etmesi bakımından, bitimsiz yapı ve $-DXk$ öbeği arasında kesinlikle bir ayırım yapılmalıdır.⁷³

Deniz Yılmaz (2009: 55), Türkçede bitimsiz yapının olmadığını ileri sürmektedir, çünkü ona göre bitimsiz biçim, eylemin dış üyesi dışında eylemin diğer katılımcıları da talep etmektedir. Hâlbuki bitimsiz yapı $-mAk$ ile oluşan bir dilbilgisel yapıdır. Bunlara yalnızca sözlükbirim türetimi açısından bakılırsa, onların dilbilgisel üretkenliği göz ardı edilmiş olacaktır. Deniz Yılmaz'ın (2009) söz ettiği bu düşüncede görüldüğü üzere,

⁷² *Substantive* terimi burada içerikli olmayıp biçimbilimsel kavram olan eylemsiyi karşılamaktadır. Tohti (2005: 35-43) onun öbek yapılandırma yetkisi sebebiyle sözdizimsel yaklaşımla ele almaktadır (bk. 4.2.2.).

⁷³ Radford (2006: 44) Chomsky'nin (1999) *Zamanı (Tense)* bir tözel kategori olarak değerlendirmesinden söz etmektedir. Aynı anda, Baker (2004) de tümleyici öbeğinin bazı adıl özelliklere sahip olduğunu ileri sürmektedir. Bu çalışmada bu tartışmaya son vermeye çalışılmayacaktır.

biçimbilimden hareket ederek sözdizimsel meseleleri incelemek, daha önemli sözdizimsel konuları ihmal etmeye yol açar. Önemlisi, eylem öbeğinin bir özneyi talep etmesi üzerine *-mA*k eki denetleme yapısında kullanılırken eylem öbeğine bir *örtük özne* (*PRO*) kazandırmaktadır (ilgili yorumlar için bk. 4.2.1. ve 4.2.2.). Ayrıca, Tiryakiol ve Benzer'e (2019: 255-271) göre adlaşma eylemden ad türevlerinden farklıdır. Çünkü eylemin adlaşması sözlükbirimsel anlamın gerekçesidir. Aksan (2001: 46-48) da eylem öbeğinin adlaşmasını yan tümceden ayırmaktadır ve aynı anda Türkçenin eklemeli olması konusunda sözdizimsel ve biçimbilimsel özelliklere de ayırıcı tanımları yapmıştır.

Eylemin öbeğinin bitimsiz hâli, genişletilmiş yansıma ilkesine göre, eylem öbeğinin bir bakıma genişletilmesidir, dolayısıyla (6. a)'da gösterildiği gibi bu dilbilgisel genişletme bağımsız/bitimli bir çekim öbeği yapısını oluşturmamaktadır. Bununla birlikte (4.a)'da görüldüğü üzere *-mA*, eylem öbeğinin öznesini kesinleştirmemektedir, fakat uyumda bulunmak amacıyla şahısın ilgi durumu koşuluyla iyelik ekini alması dikkat çekicidir.⁷⁴ Yan tümce ise (6. b)'deki gibi bir tümleyici öbeğinin yansıması üzerinde gerçekleşen birtakım sözdizimsel işlemler çerçevesinde yorumlanacak bir kavramdır.

6. a). Ben [senin Belirleyici [[okula git Eylem Öbeği]me Adlaşma]n İyelik]i istiyorum.

'I want you to go to school.'

tümcesinde *senin okula gitmen* adlaşmış bir öbek olmasının yanı sıra tek başına bir tümce çizgisini kazanmamaktadır.

b). Ben [senin okula gidip gitmediğin Tümleyici Öbeği]i merak ettim.

'I wondered whether you attended school.'

tümcesinde *senin okula gittiğin* yan tümcesi ise hem şahıs hem zaman ögesini (burada zaman ögesinin örtük olmasına rağmen) içermektedir. Bu bakımdan adlaşma, yalnız eylem öbeğinin genişletilmesidir (bk. 4.2.2.). Geleneksel alanyazında türetim ve adlaşma, biçim türetimi olarak biçimbilim çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu kısımda, adlaşmayı türetimle kıyaslayarak onun nominal ve öbekselle niteliğini tartışıp daha

⁷⁴ Korfilt'in (1984: 273) bu konuda verdiği örnekler ad öbeği ve eylem öbeğinde bulunan şahıs uyumu açıklamak için ipucu verir. [*Ø kitapları*]nı sevdiğin yazar ve [*Ø okula gitmesi*]ni istediğin çocuk örneklerinde anlaşıldığı gibi *-mA* eki eylem öbeğini adlaştırmaktadır, fakat yine eylem öbeğinin dış üye ihtiyacını düşünerek şahısın ilgi durumunu alması şahıs özelliğini denetimlemektedir diye varsaymak bir zorlamadır (bk. 4.1.1.). Daha mantıklı ve ikna edici bir açıklama yapılabilirse, bu yapı Chomsky'nin (1986: 69-72) tanımladığı işlenmiş işlevsel yapıya benzer.

kapsamlı ve açıklayıcı olan sözdizimsel bakış açısıyla incelemek gerektiği savunulmaktadır.

2.5. Sonuç

Bu bölümde geleneksel alanyazında sözlükbirimlerin kategorik özelliklerinin *dağılımsal nitelikleri (distributive properties)* aracılığıyla yorumlanmasıyla birlikte eylem ve edat başta olmak üzere sözlükbirimlerin öbeksal görünümüne de başvurulmuştur. Bunun ötesinde sözdizimsel ve anlambilimsel yöntemlerle birlikte mantık ilkeleri çerçevesinde sıfat ve ad birbirlerinden ayrılmıştır. Ardından sıfat türleriyle birlikte sıfatların tümcede gösterdikleri özellikler tartışılmıştır ve niteleme özelliğinden dolayı niteleme sıfatı ve zarf ayrı ayrı tanımlanmıştır. Öte yandan, sözlükbirimlerin dilbilgisel özelliklerini tartışırken sıfatın ve zarfın diğer sözlükbirimlere oranla özgü özelliklerine sahip olmadıklarını fark etmek, onları araştırmanın değerli olmadığı anlamına gelmez. Nasıl ki matematikte sıfır diğer rakamlara oranla değer kazanmasa da matematiğin gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Sözlükbirimlerin anlamlarını ve işlevlerini incelemek değerli bir konudur, fakat ad, eylem ve edat olmak üzere üç altkategoride sözlükbirimlere bakmak yalnıltıcı ve kusurlu bir bakış açısıdır. Meselâ betimlemecilikte zamir ve belirleyici (sayı vs.) de anlamlı diye ad kategorisinde yer almaktadır. Zamirlerin sözdizimde kullanılıp başka unsurları temsil etme görevini aldıklarından Gencan (2007: 299) söz eder ve üzerinde de sözdizimsel açıdan açıklayıcı tanım yapmıştır. Çünkü zamir kendi içeriğini başka varlıktan alır dolayısıyla her zaman *artgöndergeseldir (anaphoric)*.

Sözdizimsel açıdan bağımsız birimlerin kategorik özelliklerine baktığımız zaman ad, sıfat, zarf, eylem ve edat sözlükbirim olup belirleyici, yardımcı eylem, bağlaç ve zamir ise işlevbirimdir (Wen, 2002: 23). Elbette, bu iki başlık altında ele alınamayan müstakil birimler de mevcuttur (mX, ne-öbekleri ve olumsuzluk vs.). Genellikle yine de görüldüğü gibi ikna edici ve uygulamalı açıklamalar ortaya koymak amacıyla araştırırken her kategorinin öbeksal yapısına dikkat etmiştik.

İkincisi, türetim konusunda Erdal'ın (1991: 23) Türkçede *çekim biçimbirimi*

(*inflectional morpheme*) kullanımının sözlükbirim oluşumunda da işlevli olduğunu iddia etmesi, bu konunun araştırılma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Aynı anda, amacımız ekleri biçim olarak tanıyıp sözcük düzeyinde ya çekim ya da türetim olarak yorumlamak değildir; odağımız dil kullanımında yeterince dışa vurulan soyut dil mekanizmasını kapsayıcı ve elverişli bir bakış açısıyla izah etmektir.

Türetimi etimolojik yaklaşımla ele almak, dilin güncel olması ilkesine ters düşmektedir. Nitekim, anadil kullanıcısının yeni sözlükbirimleri oluşturması, kendi dilinin yaratıcılığını yeterince uygulamasını talep etmektedir. Bunun ötesinde türetim dışında birleşim de sözlükbirim dağarcığını genişletmek için işlemektedir (Matthews, 1974: 38). Ayrıca türetim sadece sözlükbirimler oluşumunda işlememektedir, çünkü Türkçede aynı anda *birer*, *ikişer* gibi belirleyici ve *nece*, *nereli* gibi soru ifadesi türetimine da katkıda bulunmaktadır (Göksel & Kerslake, 2005: 206).

Çekim ve yapım dizgesinde biçimbilimsel değişimleri yorumlama yaklaşımına karşı adlaşma kavramını tartışmak, ileride yapılacak araştırmalar için rehberlik niteliğindedir. Özellikle adlaşmanın adlara benzer dilbilgisel özelliklerini belirlemek, onu diğer partisip eklerinden ayırmakla birlikte ilgili konuları sözdizimde incelemeye büyük katkı sağlamaktadır. Bu bölümde yapılan analizler de adlaşmanın eylem öbeğinin genişletilebilme özelliğine dikkat vermektedir. Bunun yanı sıra hem türetim hem de adlaşmada işlek olan *-mAk* eki, *sözlükbirimsel anlam* terimiyle sözlükbirimin bölünmezliği ilkesine (meselâ *ekmek* bağımsız bir anlamdır) göre sözdizimsel çekimbirimden ayrılmaktadır (bk. 4.2.2.). Bunun ötesinde *-mAk* ekinin denetleme yapısında örtük özne getirebilmesi de eylem öbeğinin Z-aşamasında genişletilmesine ilişkin betimlemeyle ispatlanmaktadır. En son, geleneksel alanyazında bitimsiz yapılardan sayılan yan tümce kavramına Türkçedeki tümleyici öbeği ve çekim öbeğiyle yeni bir tanım yapılmıştır (ayrıntılı bilgiler için bk. 4.).

BÖLÜM 3: SÖZLÜKBİRİMLERİN ÖBEKSEL GÖRÜNÜMLERİ

Tümce üretimini yalnızca biçim türetimi aracılığıyla değerlendirmek, *minimalist programa* (*minimalist programme*) göre tümcenin çizgiselliğinde (*linearity*)⁷⁵ işleyen değişik öbeklerin yapısal varlığını görmezlikten gelmektedir. Biçim türetimi mantığıyla dilbilgisel yapılar tartışılırsa, yapıların aynı dilbilgisel özelliklerine değinmek gerektiği farkına da varılmalıdır. Meselâ, *Okula gittiğini biliyorum*'daki *okula gittiği* ve *Bu öğrenciyi biliyorum*'daki *bu öğrenci* her ikisi de *bil-* eyleminin nesnesi yerindedir (burada mevzu *bil-* eyleminin anlam açılımı olmayacaktır). Bu dağılıma göre her ikisinin kategorik özelliği de ad olmalıdır. Fakat sözlükbilimsel anlambilime göre *okula gittiği* kalıcı bir sözlükbilimsel anlama sahip değildir ve bir yapının özne-yüklem bağıntısı varken onu geçici ad olarak ele almak da tutarsızdır.

Sözlükbirimlerin anlambilimsel özellikleri ikinci bölümde tek tek yorumlanıp bu bölümde onların öbek oluşturma yeterliği tanınarak analiz edilecektir. Bu bölümde öncelikle öbek kavramını açıklamak hedeflenip geleneksel alanyazında öbeğe karıştırılmış olan kavramlar da öbeğin yapısal (hiyerarşik) özelliği açısından yorumlanacaktır.

3.1. Öbek Ve İlgili Kavramlar

Öbek, tümcenin oluşması için esasen vardır ve tümcenin hem sözdizimsel kuralları hem de anlam gerekçelerini karşılamak zorundadır. Meselâ (1)'de *her çocuğun okula gidebildiği, demek iste-* eylem öbeğinin temel tematik üyesinden olduğu için bir bütün olarak taşınabilir. Fakat geleneksel alanyazında öbek hep benzer kavramlarla (tümleme, tamlama, belirteçleme vs.) bir arada değerlendirildikçe tümcedeki yapısal ve işlevsel bağımsızlığı göz ardı edilmiştir.

1. [[Demek istediğim] [her çocuğun okula gidebildiğidir]].

‘What I want to say is that every child can attend school.’

Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 69)⁷⁶ öbeği, *sözdizimin birimi* olarak yorumlayıp

⁷⁵ Çizgisellik, dilbilgisel olmayan yapılara kıyasen bir tümce yapısının tek boyutlu görünümüdür (Crystal, 2008: 281) (bk. *linearity* maddesi).

⁷⁶ bk. *sözdizimin birimleri* maddesi.

öbek yapıları öğelerini de özne, predika/yüklemcil ve yüklem, belirten, belirtilen, tümleyen, tümlenen, belirteç ve belirteçlenen olmak üzere sekiz türe ayırmaktadır ve aynı anda, genel itibarıyla yapıları sıralama, yargısal ve tamlama olmak üzere üç öbek yapısı altında incelemektedirler. Bu yaklaşım, alanyazında terminolojik kargaşalığa sebep olmanın yanı sıra, tümce odaklı bir bakış açısıyla öbekleri ayırmakta da yetersiz görünmektedir. Çünkü bu üç öbek yapısının eşgörevli olabildiği de görülmektedir. Bunun ötesinde, bu yaklaşım bütün öbekler için uygulanırsa, bazı öbek üstü biçimler açıklanmayacak durumda olacaktır (bk. 4. 4.).

Çünkü sözdizimsel açıdan öbek ayrımı mutlaka tümceye aktarılacaktır. Eğer aktarılması güçse bu ayrım dilbilgisinin yaratıcılığı ve üreticiliğini açıklayamama durumundadır. Bir başka deyişle, Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004) *dizim* terimiyle tümce bir öbek olarak anlaşılırsa, onların tanımladıkları diğer öbeklerle arasındaki sözdizimsel farklılık açıklanmalıdır. Çünkü öbekler tümceyi oluşturur, tümce öbekleri oluşturmaz. Demek ki öbeklerin bir hiyerarşik dereceye tabi olmaları kuralı ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeli ve öbeklerin kurulma amacı anlaşılmalıdır. Eğer yalnızca *öbek yapısı* terimiyle karşılaştığımız bütün yapıları öbek desek, öbeğin bitişik özelliği de açıklanmalıdır (kısacası, öbek nelerden ve ne amaçla oluşur, çekirdek öğeler nelerdir?). Fakat bu ayrıntılı açıklama ne tamlama, ne tümleme ne de belirtme gibi öbek yapılarında görülmektedir ve yalnızca betimleyici tanımlar mevcuttur. Öbek tümcede bulunursa tümcenin bir ögesi olduğu anlamındadır. Ayrıca tümce olmayan ve tümce olamayan öğeler için şunu belirtmek gerek ki tümce olmayan yapılar eğer tümcede yer alırsa, bu yapıların sözdizimsel açıklamaları yapılmalıdır, fakat tümce olamayan öğeler (meselâ, maşallah, maalesef vs.) bu çalışmanın sınırlılığından dolayı ele alınmamaktadır.

Guzev ve Deniz Yılmaz (2004: 69-70) tamlamayı da bir daha belirtme, tümleme ve belirteçleme öbeği olmak üzere üç türe ayırmaktadır. Bu ayrım, sözlükbirim seçimi ve biçim kullanımını yorumlamadan hemen tümleme, belirtme ve belirteçlemeye geçip öbek oluşumunu en küçük birime kadar indirmediğçe, elde edilen sonuç ikna edici değildir. Çünkü tamlama terimi (1)'deki gibi karışık yapıları açıklamakta zayıftır. Ayrıca bu terim sözdizimsel dönüşüm işlemlerine yönelik biçimlerin dilbilgisel özelliklerini

tanımlamadıkça tutarsız hâle gelmektedir.

Bir tümleme öbeğinde, tümleş olmayınca onun bir tümleme öbeği olarak algılanması da imkânsızdır. Çünkü *demek istediğim*'de tümleyen ve tümlenen tanımlanamamaktadır. Bir tamlamada ne müstakıl bir ad ne müstakıl bir sıfat olunca, bu dilbilgisel yapıya ne ad tamlaması ne de sıfat tamlaması denilir. *Her çocuğun okula gidebildiği*'de tamlayan ve tamlanan da tanımlanamamaktadır. Tamalama terimi, açıkçası bu değişik olguyu açıklamaz. Bu bakımdan geleneksel alanyazındaki tamlamayı sözlükbirimsel öbek ve sözcük birleşimi olmak üzere ikiye ayırmaktayız. Bundan sonra geleneksel alanyazında yanlışlıkla tamlamayla ele alınan *koşuntu/yanaşma (appositive)*⁷⁷ kavramı da kendi dilbilgisel işlevi bakımından tamlamadan ayrı olarak incelenmelidir.

3.1.1. Öbek

Öbeğin niteliğini, kurucusu belirlemektedir, dolayısıyla elde edilen sözlükbirimsel öbeklerden ad, sıfat, eylem, edat ve zarf öbeği vardır. Açıkçası, öbek de bir dilbilgisel birimdir. Tümce oluşumunda yalnız sözlükbirimler bulunmamaktadır, aynı anda farklı işlevsel kategoriler de vardır. Radford (2006: 29-31) tümcenin, öbeklerin birleşmesi aracılığıyla üretildiğini savunmaktadır. Bunun yanı sıra, hem öbeklerin hem de tümcenin oluşmasında birtakım sözdizimsel işlem de mevcuttur, dolayısıyla bunları sadece dizim adına genellemek yeterince açıklayıcı değildir. Dilbilgisel yapılarda sözdizimsel ihtiyaçlar yalnız sözlükbirimler ile değil, öbek oluşumu ile karşılanmaktadır. Çünkü sözlükbirimsel kategorileri belirleyerek bir dilbilgisel yapıyı üretmek imkânsızdır (ayrıca bazı biçimbirimlerin öbek kurma yetkisini de tartışmamız gerek).

Geleneksel alanyazında, tümce kurulup öbekler *merkezden uzaklaşma (exocentric)* eğilimine sahiptir (geleneksel yaklaşımın tümceyi çeşit çeşit ögelere ayırması bakımından). Ama üretici dilbilgisi yaklaşımına göre tümce, öbeklerin oluşup birleşmesini temel alarak *merkeze yaklaşma (endocentric)* eğilimindedir. Bu görüşün gelişmiş hâliyle, tümcenin de bir öbek olduğu anlaşılmaktadır ve böylece

⁷⁷ Koşuntu ve yanaşmadan ayrı biçimde *bedel*, Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, terim olarak iki unsurun yan yana gelip birbirlerini anlamca bütünlemesi olgusunu açıklamaktadır; bu iki unsur farklı dilbilgisel yapılardan oluşabilir, fakat bu yapılar yalnız iki unsurun aynı dilbilgisel düzeyde bulunmasını sağlamalıdır (Mustafa S. Kaçalin, kişisel görüşme). *Yanaşma* ise Özlem Deniz Yılmaz'a ait bir terimdir.

betimlemeciliğin açıklayamadığı meseleler için de çözüm bulunur. Öbek kavramıyla, *dil yetisi (language faculty/LF)* olan dilbilgisinin kendi biçimsel/yapısal yansımasını gerektirdiği anlaşılmaktadır.⁷⁸

Tümcenin oluşmasında anlambilimsel bakımdan sözlükbirimsel öbekler epeyce önemli niteliktedir. (2)’de öbeğin yapısal özelliği ve oluşum koşulları sezilmektedir. (2. a)’da gösterildiği gibi eylem öbeğinde bir tümleç vardır ve (2. b)’de gösterildiği üzere ad öbeğinin dilbilgisel bütünlüğü bozulmuştur. Hem ad hem eylem kendi öbeğinde kurucu olarak diğer öğeleri kendisine tabi kılmaktadır. (2. b)’de *bu öğrenci* ad öbeğinin, anlamca *gör-* eyleminin tümleci olup eylem öbeğiyle birleştiği öğrenilmektedir, ama bu birleşme sırası öbek yapısına aykırıdır.

2. a) [[Bu öğrenciyi] gör]düm.

‘I noticed the student.’

b) *[[[Bu gör]düm] öğrenciyi].

‘*Student I noticed the.’

Radford’a (2006: 29-35) göre öbeklerin oluşup birleşmeleri mutlaka temel birimden *büyükçül öbeğe (maximal projection)* kadar gitme sırasına uyması gerek. Öte yandan, betimlemecilik (3)’teki dilbilgisel yapıyı ele alırken yalnızca sözlükbirimler ve biçimbirimleri ayırmaktadır. Betimlemecilik (3)’teki tümceyi aşağıdaki şekillerde ele alıp dizilişini göstermektedir. Ama bu açılım, öbekleri ayırmak amacı için ikna edici değildir.

3. [Özne [Bu] [çocuk]] [Nesne [bu] [elmayı]] [Yüklem [yi]] [Zaman yecek]].

‘The boy will eat the apple.’

(Rizzi, 2016)

Ben okula gidiyorum ve *Ben bu kitabı okuyorum* gibi basit yapılardan oluşan tümce dışında daha karışık yapılara yönelik, betimlemeciliğin açıklama yetkisi oldukça zayıftır. (4. a)’ya kıyasla (4. b), *O gitti* yargısını *bil-* eylemine tabi kılması bakımından yalnız *Ali’nin işten ayrılması* gibi adlaşma olarak yorumlanırsa, *-DXk* ekinin özelliği bir kenara

⁷⁸ Bu yaklaşım bir felsefi görüşe dayanmaktadır ki biliş üstü kavramlara ancak onun somut dışavurumuyla yaklaşılmaktadır (Yılmaz & Ma, 2021: 69).

bırakılmaktadır. Ancak bunların biçimbirim aracılığıyla gerçekleşmesi sebebiyle, Türkçenin bu türlü sözdizimsel olguları için betimlemeciliğin betimleme yapması çare değildir. Ayrıca yapılacak tahlilde iki farklı özne-yüklem bağıntısı nasıl kurulup birbirine bağlandığına salt bir açılım yoktur (Chomsky, 1965: 70).

4. a) [Ali'nin işten ayrılması₁ Nominal Öbek] emredilmiştir.

‘Ali’s resign was commanded.’

b) [Onun gittiğin₁ Tümleyici Öbeği]i biliyoruz.

‘We know that he left.’

Açıklayıcı yeterliğe ulaşmak için sözdizimsel kategorileri ve sözdizimsel kuralları ele almakla (3)’nün doğru tahlilini getirmek gerek. Belirgin olarak, dilbilgisel birimlerden öbek oluşumu, büyük öbeklerin küçük öbeklerden üretilmesi ile tümcenin oluşma sırasında işleyen kuralları mevzuyu *öbeklerin birleşmesi* (*phrase merge*) konusuna sevk eder. Dilbilgisel öbek kurma ihtiyacını karşılamak yönünden öbeğin oluşma ilkeleri ve sözlükbirimin seçilmesi arasında bağıntı kurmak oldukça önemlidir, fakat sözlükbirimler dışında işlevbirimlerin de dâhil olması bakımından öbekleri belirlemek güçtür. Meselâ *-DXk*, *-An* gibi partisip⁷⁹ denilen biçimbirimlerin (tümleyici öbeği kurma yetkisi olan), *eylemsi/filimsi* kavramıyla geçici adları türetebildikleri bilinmektedir, fakat eğer oluşan öbekler bir sözlükbirimsel anlamı karşılamıyorsa geçici veya kalıcı olup olmadığını tartışmak uygun da değildir. Dolayısıyla tümce yapısını öbek olarak indirgemek, hem yapı türetimini sözlükbilimsel anlambilim çerçevesinde yorumlama meşguliyetini hem de geleneksel alanyazında biçimlerin öbekselleşme durumları ihmalini önlemeyi sağlamaktadır.

3.1.2. Tamlama

Geleneksel alanyazında Ergin (2013: 380) sıfat tamlaması, ad tamlaması ve iyelik tamlaması olmak üzere belirtme yapısını üç altbaşlığa ayırmıştır ve sıfat tamlamasını adın kendisini niteleyen sıfatla kurduğu yapı olarak tanımlarken ad tamlaması Ergin’e

⁷⁹ Partisip kavramını bitimsiz yapıdan ayrı bir konu olarak ele alma sebebimiz, Koç’un (1979: 173-180) söz ettiği gibi anlamsal seçme-sınırlama ilkesine riayet iki çeşit nominalleşmiş öbeğin birbirlerinin yerine geçememesidir. Partisip kullanımında bir özne-yüklem bağıntısının var olması şarttır. Dolayısıyla partisip eklerini tümleyici öbeği kavramıyla açıklamak gerek.

(2013) göre belirtili (ilgi ekini alan) ve belirtisiz (ilgi ekini almayan) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İyelik tamlaması ise iyelik zamirinin oluşturduğu sahiplik-aitlik bağıntısı bildiren yapılardır (*benim kalemim, senin kalemin* vs.). Sıfat ve ad yalnız birer sözlükbirimsel kategoridir, dolayısıyla sıfat tamlamasında ve ad tamlamasında sıfat ve ad, kurucu olarak ayrı ayrı önemlidir. İyelik eki de yapısal özelliği dışında öbeğe getirdiği anlamsal ve işlevsel özellik açısından yorumlanmalıdır.

Geleneksel tabirde sıfat tamlamasındaki ad, tamlandığı için yine ad tamlamasındaki ad gibi önemlidir. Üstelik *tatlı elma, korkunç film, komik adam* ve *beklenmedik durum* vs. öbekler, sıfatın öbek kurucusu olmadığı için ad öbeği olarak kabul edilmelidir. Bunun ötesinde ad tamlamasının belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki altbaşlığa ayrılması, belirti'nin neyi kastettiğini yanıtlamamaktadır. Ergin'in (2013) betimlediği ad tamlaması ayrımında işleyen *-(n)In* biçimbiriminin ait olduğu dilbilgisel kategori (durum eki) aslında onun sözlükbirimlerden ayrı bir kategori olmasına işaret etmektedir (bk. 4.1.1.). Benzer'in (2012: 1051-1061) yaptığı açıklamaya göre belirtili ad tamlamasında iyelik ilgisi mevcuttur. Yalnız belirtisiz ad tamlaması, bir şeyin bir türünün adlandırılmasıdır; *yangın söndürme helikopteri* gibi. Takısız ad tamlaması, bir şeyin adlandırılması olup bazen de bir şeyin nelerden oluştuğu bilgisini verir, *cam bardak* gibi. Fakat *yangın söndürme helikopteri* ve *cam bardak* birer sözlükbirimsel anlam niteliğindedir. Dolayısıyla Göksel (2005: 102) belirtisiz tamlamayı (aynı anda sözlükbirim birleşiminin sonucudur) bir sözlükbirimsel anlam oluşturma yöntemi olarak ele alarak bu tartışmaya son vermektedir.

Özkan (2013b: 19) takısız/belirtisiz tamlamayı, öbeklerde müstakil bir birim olarak kullanılabilmesi açısından sözlükbirimle aynı kategoride ele almaktadır. Anlambilimsel yaklaşımla *çocuk bakıcısı, erkek kardeş* ve *çelik kapı* gibi birleşimleri de sözlükbirim olarak kabul etmemiz uygundur. Demircan (1977: 263-275) sözlükbirim birleşimi tamlamadan ayrı olarak tasnif ederken sözlükbirim birleşiminin tümcede bağımsızlığını dikkate almaktadır.

5. a) [Çocuk bakıcısı Ad Öbeği].

‘Babysitter.’

b) [[[Çocuğ Ad]un Belirleyici] [bakıcısı Ad] Belirli Ad Öbeği].

‘The baby’s caretaker.’

(5. a)’da *çocuk bakıcısı* yalnız bir gönderimsel diziye bildirmektedir. (5. b)’de ise *bakıcı* öncelikle belirgin bir göndergeye sahiptir ardında öbek içinde belirgin bir unsura (*çocuğun*) ait olmaktadır. İki öbeğin arasındaki farklılığı tümcede nasıl kullanıldıklarına bakarak (6)’da açıklamamız mümkündür.

6. a) [Çocuk bakıcısını_k] bulduk.

‘We found a babysitter.’

b) Bizim bulduğumuz [çocuk bakıcısı_k].

‘The babysitter that we found.’

c) [Çocuğun_i] [bakıcısı_j] yorgun.

‘The child’s caretaker is exhausted.’

d) [Bakıcısı_j] yorgun olan [çocuk_i].

The child whose caretaker is exhausted.’

Çocuğun bakıcısına kıyasla *çocuk bakıcısı* tümcede kesinlikle bir bütün olarak algılanmaktadır. Bu bakımdan sözlükçede bağımsız olan *mühendislik fakültesi* (*engineering faculty*) gibi birleşim sonucunu, öbek kurumu olarak yorumlamamak gerek. İlgi eki ve iyelik eki ise Göksel ve Kerslake’ye (2005: 181) göre bir bütün olarak *birleşik ad öbeğini* (*composite noun phrase*) oluşturmaktadır. Özellikle bu sahiplik-aitlik bağıntısının mutlaka belirgin bir varlığa bağlanması bakımından, oluşan öbeğin anlamsal özelliği de bu şekilde belirlenecektir.

Göksel ve Kerslake’nin (2005) sözlükbirimsel anlam ve öbek açısından yaptığı yorumları daha açıklayıcı hâle getirebilirsek, tamlayan ve tamlanan tanımında *onun haberi*, *gelme haberi* ve *seçimin gelecek ay yapılacağı haberi* birer ad öbeği olduğu hâlde farklı dilbilgisel yapılar olarak açıklamak gerek. Bu soruna yönelik Göksel ve Kerslake (2005: 435) -(s)I ekinin bitimli (7. a) ve bitimsiz (7. b) öbeklerle kurduğu yapıları, hem tamlayan hem de tamlananın aynı anlamı karşılaması bakımından sözlükbirimsel anlamı

karşılayan tamlamadan ayırmaktadır.⁸⁰ Aynı anda Deniz Yılmaz (2009: 76), (7)'de gösterildiği gibi, tamlayan ve tamlanan arasında birbirlerini açıklama bağıntısının (tamlama değil) olabildiğinden söz etmektedir (bk. 3.1.3.).

7. a) *Hastamızın iyileştiği haberi* bizi sevindirdi.

‘The news that our patient recovered made us happy.’

b) *Hocanın gelmemesi sebebiyle* ders düştü.

‘The class was canceled for the absence of the teacher.’

Tümleme yapısını yorumlamak için eylem öbeğinin yapısı önemliyken - bir başka deyişle, eylemin anlambilimsel ve sözdizimsel talebinin açılımından hareket ederek zorunlu tematik rollerini bulmak gerekken - tümleme terimi aksine eylemin dilbilgisel özelliğini bulup açıklayabilecek kadar güçlü değildir. Zarf için öncelikle bir olaya eşlik eden mekânın, eylemin talep ettiği bir zarf olup olmadığı düşünülmelidir. Aynı anda, zamanın eyleme eşlik edip etmediği de gözden geçirilmelidir. Çünkü zaman ifadesi zaman ekine uyumlu olmalıdır ve zaman eki Z-aşamaya ait bir özelliktir. Dolayısıyla *dün gel-* bir eylem öbeğinin olup olmadığına şüpheyile bakılmalıdır.

3.1.3. Koşuntu

Koşuntu, aynı dilbilgisel seviyede bulunan ve birbirlerini tanımlayan ya da sınırlayan iki anlam birimini tasvir eden bir geleneksel terimdir; aynı anda bu iki anlam birimi aynı göndergeyi dile getirir (Crystal, 2008: 31); örneğin *Arkadaşım Ali geldi*'deki *arkadaşım* ve *Ali* birbirini tanıtmaktadır.⁸¹ Öbek oluşumuyla ilgili olarak düşünüldüğünde, koşuntunun öbek birleşimiyle tamamen aynı özelliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin (8)'de anlaşılabileceği üzere koşuntu kullanımı bağlı tümcede de görülmektedir.

8. Senin geldiğin haberi

⁸⁰ Göksel'in yaklaşımıyla (5)'teki örnekleri birer *ilgi yan tümcesi* (*relative clause*) olarak ele alsak, *hastamızın iyileştiği* ve *hocanın gelmemesi sebebi* yapısında özne-yüklem bağıntısı var diye birbirlerini belirten iki unsurun yan yana gelmesini tamlamayla açıklamak yetersizdir. *-DXk* ekinin *-mA* ekine kıyasen bitimsiz yapıdan farklı olup bir yargısal bağımsızlığa sahip olduğu bilinmelidir (bk. 4.2.2). Ayrıca, ilgi yan tümcesi, *ilgi zamirinin* (*relative pronoun*) var olması sebebiyle alanyazında kullanılmaktadır, fakat Türkçede ilgi yan tümcesini bağlayan ilgi zamiri mevcut değildir.

⁸¹ bk. *apposition* maddesi.

‘The news that you arrive.’

Özellikle unvan sıfatı (Gencan, 2007: 218),⁸² sıfatın tanımı için bir karışıklık yaratmaktan ziyade, betimlemecilik dilbiliminde sık sık kullanılan koşuntu kavramının Türkçe ile ilgili çalışmalarda hiç öğrenilip anlaşılmadığını da göstermektedir. Geleneksel alanyazında koşuntu, ad tamlaması olarak ele alınır ve belirli ad tamlamasıyla kıyaslanır. Dolayısıyla Gencan’ın (2007) tabirine yönelik, eğer unvanlar da ad ise, “ardına başka bir adın gelmesi onu sıfat yapar mı?” sorusuyla karşı karşıyayız.

Türkçe için koşuntu kullanımında iyelik ekinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu kullanım (9. a) ve (9. b) iki tümcesiyle kıyaslanırken (9. a)’da öbek taşımasının gerçekleştiği anlaşılır, fakat (9. b), ne (8)’e ne de (9. a)’ya benzer. Bunun haricinde ne (6)’de ne (7.b)’de öbek taşıması gerçekleşmektedir.

9. a) Senin getirdiğin haber.

‘The news that you brought.’

b) *Makalemin çıkmadığı haber.

‘*News my article was not published.’

(10. a)’da öbek taşıması gerçekleşmiştir, çünkü taşınmış olan *haber*, *getir-* eyleminin temel üye yapısındadır. (10. b)’de *haber* ve *senin geldiğin* arasında yalnız birbirini belirleyen ve tanımlayan açıklama bağıntısı mevcuttur.

10. a) Senin getirdiğin haber beni sevindirdi.

‘The news that you brought excited me.’

b) Makalenin çıktığı haberi beni sevindirdi.

‘The news that your article was published excited me.’

Koşuntuda iki unsur, aynı dilbilgisel seviyede olmanın yanı sıra aralarında bir gönderge etkileşimini gerçekleştirmektedir (yani sonuncunda eşgönderge hâlinde olacaklardır). Aynı anda birbirini bağlamaları talebinin karşılanması için iyelik ekine

⁸² Unvan sıfatı, insanların - rütbe, derece, görev, ve sosyal durumlarına göre - adlarına takılan saygı ve tanıtma sözleridir. Aksine, Orhon yazıtlarından *kangım kağan* gibi yapıları Adams (1979) unvan grubu yerine koşuntu olarak almaktadır.

ihtiyaç duymaktadırlar.

11. a) Öğretmenin gelmemesi sebebiyle ders iptal edildi.

‘The class was cancelled for the reason of the absence of the teacher.’

b) *Öğretmenin gelmediği sebebiyle ders iptal edildi.

‘The class was cancelled for the reason the teacher did not come.’

Üstelik partisip eki yerine bitimsiz yapıyla koşuntunun oluştuğu da görülmektedir (krş. 11. a ve 11. b). (10)’de görüldüğü gibi koşuntu yapısında iki bağımsız yapının birbirlerinden ayrı olmasına rağmen yine aynı bir düğüm içindedir. *-mA* ve *-DXk* ekinden oluşan farklı koşuntudan söz edilince hangisinin daha kullanışlı olduğuna dair standart bir hüküm vermeye bu çalışmada çalışılmayacaktır. Kısacası, örneklerden gösterildiği gibi *-DXk*, *-mA* ekine oranla çok daha eylemin gerçekleşmiş veya gerçekleşiyor olmasını vurgulamaktadır.

12. a) [[Öğretmenin gelmemesi Nominal Öbek] [sebebi Ad] Belirleyici Öbeği].

‘The reason of the absence of the teacher.’

b) [[Makalenin çıkmadığı Tümlayıcı Öbeği] [haberi Ad] Belirleyici Öbeği].

‘The news that your article was not published.’

Sonuç olarak, koşuntu oluşumunda ad öbeğinin işlevi ele alınmaya değer. Bu da 2.3.’te açıklandığı gibi, adların birtakım gönderimsel dizi/kümeyle sahip olmasıyla ilgilidir. Koşuntunun içeriği ise belirli ve tekçildir. Koşuntu yalnız tümcedeki bir ad öbeğinin özelliğini ve belirliliğini tanıtmak ve göstermek için kullanılmaktadır. Öbek, tamlama ve koşuntu farklı kavramlardır, dolayısıyla her üçünü yalnızca biçimbilimsel yaklaşımla yorumlamak aydınlatıcı bir bilgiye ulaştırmamaktadır (Matthews, 1974: 4-5).

3.2. Sözlükbirimsel Öbekler

Sözlükbirimsel öbek, bilindiği gibi kurucusu sözlükbirim olan öbeektir. Bu kısım öbeğin açılımı ve öbeklerin birleşmesinin sonucuna odaklanmaktadır. Ad öbeği ve belirleyici öbeğiyle ilgili görüşler ortaya konup değerlendirilecek, sıfat öbeğiyle ilgili birleşme tartışılacak, eylem öbeğinin açılımı dışında birden fazla tümlece ihtiyaç duyan

dilbilgisel yapısı da açıklanacak ve zarf öbeği ile edat öbeğinin yapısal bağımsızlığı da konuşulacaktır. Genel olarak, bu kısımda birer öbeğin tanımı yapıp eylem öbeklerinin yapısında ad öbeği başta olmak üzere diğer öbekler, öbeklerin birleşmesinde oynadıkları roller itibarıyla incelenecektir.

3.2.1. Ad Öbeği

Ad öbeği, (1)'de gösterildiği üzere adların öbek kurucusu olarak oluşturduğu öbektir. 3.1.2.'de anlatıldığı gibi ad öbeği oluşumu yalnız sıfatla gerçekleşmemektedir. (1. a) ve (1. b)'de gösterildiği gibi ad öbeğinin niteleyicisi sıfat öbekleri dışında yan tümceler de olabilir. 3.1.3.'te yapılan koşuntunun tanımında ad öbeğinin çeşitli tamlayıcıları tasvir edilmiştir.

1. a) [[Akıllı Sıfat] [çocuk Ad] Ad Öbeği].

‘Clever child.’

b) [[Okula gidip ders çalışan Tümleyici Öbeği] [öğrenci Ad] Ad öbeği].

‘The student who studies after attending school.’

Ad öbeğinin durum ekleriyle ilgili olan sözdizimsel özelliği de anlamca tümcede belirleyici öbeği olarak değerlendirilmektedir. Ad öbeği ya niceleyici ya da belirleyici öbeği olarak, eylem öbeğinin temel üye sözdizimsel talebini karşılamak için eylem öbeğinde kullanılır. Temel tümce öğelerinin (özne, nesne, tümleç ve yüklem) ilkel sözdizimsel kavramlar olmadıkları için ad öbeğinin eylem öbeğinde katılımcı olarak yer alması bakımından eylemle ilgili çalışmalarda ad öbeğinden sık sık bahsedilmektedir. (2)'de gösterildiği üzere, aynı anda ad öbeği yine *belirtecimsi eklentisi (adverbial adjunct)* olarak tümcede görev alabilir. Açıkçası, sözcüklerin dağılımsal nitelikleri, kendisinin sözcüklerin dilbilgisel özelliğini kesinleştirilememesi gibi öbeklerin dilbilgisel özelliklerini kesinleştirmez.

2. Ben İstanbul'da 5 *sene* Ad Öbeği yaşadım.

‘I lived in Istanbul for five years.’

Özellikle Kornfilt'in (2018: 155-166) ileri sürdüğü ad öbeğinin belirleyiciyle birleşip

birleşmemesi meselesi, ad öbeğinin yapısal bütünlüğünü anlambilimsel açıdan derinlemesine yorumlamaya sebep olmaktadır. Burada belirleyicinin fonetik biçimi kazanıp kazanmaması ciddi bir konu olarak görülmektedir. Belirleyici konumunun boş olması, yalnız anlambilimsel bakımdan ad öbeğinin belirli olup olmamasını etkiler (belirleyicinin çeşit çeşit göstericisinin olmasına rağmen). Üstelik, belirleyicinin öbek oluşturma zayıflığına yönelik, Kornfilt'e (2018) göre bir belirleyici öbeğinde ad özelliğini dışa vuran bir gösterici olacaktır, çünkü (3)'te gösterildiği gibi belirleyici adın anlambilimsel özelliklerine sahip değildir.

3. a) *Bu öğrencilerden iki ~~kişi~~ tanıyorum.

'I know two persons among the students.'

b) Bu öğrencilerden ikisini tanıyorum.

'I know the two among the students.'

Buna ilaveten, Radford (2006: 99-101) ve Baker'e (2004: 109-125) göre ad öbeğinin hem belirliliği hem de niceliği söz konusu (krş.

[[bu Belirleyici] [öğrenciler Niceleyici Öbeği] Belirleyici Öbeği] ve

[[bu Belirleyici] [iki Niceleyici öğrenci Niceleyici Öbeği] Belirleyici Öbeği]).

Ad öbeğinin belirliliği (özgüllük⁸³ dâhilinde) ve niceliği, aslında adın gönderimselliği (*referential status*) ile ilgilidir (Uygun, 2006; Emeksiz, 2003) (bk. 4.1.1.). Nicelik sayı bildirirken aynı anda yalnızca küme gösterimine de sahip olabilir. Örneğin *Okulda öğrenci/öğrenciler var* tümcesinde *öğrenci(ler)* belirli bir kümeye gönderme yapabilme durumundadır.

Ad öbeğinin dilbilgisel özelliği haricinde bazı adların yapısal anlamsal özellikleri de bahsedilmeye değer. 2.3.2.'de bazı sıfatlar anlambilimsel özelliğinden dolayı kendine

⁸³ *Özgüllük (specificity)*, küme dizinleriyle çatışmaktadır. Dizin küme gösterimine sahiptir dolayısıyla tümcede özgül olarak okunan bir unsura işaret etmez (Emeksiz, 2003). Emeksiz (2003) çalışmasında ad öbeğinin *tümcesel özgüllüğü (sentential specificity)* ve *sözlüksel özgüllüğü (lexical specificity)* kavramlarını birbirinden ayırt etmekte ve tümcede gösterilen ad öbeğinin özgüllüğüne çalışmaktadır. Bu kısımda da onun sözdizimsel bakış açısından faydalanılmaktadır.

a) Bu görüş *bir çelişki* doğurmaktadır. (*çelişki* burada kavramsalıdır.)

'This view creates a contradiction.'

b) Ben *bir kişiyi* hatırladım. (kişi burada hem belirli hem özgüldür)

'I recalled a man.'

özgü öbekleri oluşturabilirken durum ekine ihtiyaç duymaktadırlar. Benzer olgular ad için de görülmektedir (4. a ve 4. b). Ancak iki benzer yapıyı bir arada ele alırsak da görüldüğü üzere (4. a)’da *borcum* gönderimsel olabilir, fakat (4. b)’de *ihtiyacım* yalnız talep ettiği tümlece gönderme yapar (*ihtiyaç* sözlükbirimsel anlam gereğince tözel olmasıyla birlikte başka unsura gönderme de yapabilir).

4. a) Sana borcum var.

‘I owe you something.’

b) Sana ihtiyacım var.

‘I need you.’

Çünkü *borcum*, ya *borcum bir lira* ya da *borcum bir yemek* şeklinde tanımlanabilir. Aksine, (4. b)’de *ihtiyacım* doğrudan *sen*’dir. Ayrıca *borç* ve *ihtiyaç* gibi adlar (meselâ *sahip* vs.), yalnız yüklemcil veya yardımcı eylem aracılığıyla tümleç talep ederler (krş.

[[[Senin gelmeni neye borçlu Yükleme Öbeği]yuz Çekim Öbeği] Tümleyici Öbeği]? ve

[[Herşeye [sahip ol Yükleme] Yükleme Öbeği]mak Çekim Öbeği]).

3.2.2. Sıfat Öbeği

Sıfat, tümcede tek başına kullanılmamaktadır. (5)’te gösterildiği üzere sıfatın ya niteleyici ya predika/yüklemcil olmasına göre, sıfat öbeği dilbilgisel yapılarda da hem sözlükbilimsel öbek hem de işlevsel öbeklerle birleşebilir.

5. a) İyi bir çocuk.

‘A good child.’

b) Ali iyidir.

‘Ali is good.’

c) Bu ilaç Ali’yi iyi etti.

‘The medicine made Ali good.’

(5. a)’nın açılımı

[[iyi Sıfat] [bir çocuk Nicel Ad Öbeği] Ad Öbeği] şeklindedir.

(5. b) ise

[[[Ali Belirleyici Öbeği] [iyi Sıfat Öbeği] Yükleme Öbeği] Tümce] şeklinde açıklanır.

(5. c)'nin açılımı

[[Bu ilaç Belirleyici Öbeği] [Ali'yi Belirleyici Öbeği iyi et Eylem Öbeği]ti Çekim Öbeği]⁸⁴ şeklindedir.

(5. c)'de gösterildiği gibi *iyi et-* bütün olarak bir eylem öbeğidir. Bunu *seni güzel buldum* tümcesinden daha iyi anlamak mümkündür. *Güzel* sıfatı yalnız *bul-* eyleminin *sen*'i tamlamak için ihtiyaç duyduğu bir yardımcı tümleş unsurudur (bk. 3.2.3. ve 4.2.2.).

Öbek yalnız sözlükbirimler ile değil, aynı anda birleşme aracılığıyla şekillenir. Öbek oluşumunda bulunan birimin kendi sözdizimsel özelliğini o öbeğe uyacak şekilde gösterecektir. Fakat o öbek o birimin kendi sözdizimsel özelliğini yeterince göstermesini zorunlu kılmayabilir. Açıkçası, 2.3.2.'de konuşulduğu gibi niteleme için kullanılan sıfat tümleş talep edebilir, fakat diğer öbekle birleşme sonrasında talep etmeyebilir (Öztürk, 2003: 143-150). Bu görüş, birimin *yapı kurma yeterliğini* (*configurationality*), *birleştirilme yeterliği* (*combinationality*) olarak anlamakla uyumludur (2.3.2.'de anlatıldığı gibi sıfatın çekim özelliği onu ad yapmaz).

Yapı kurma yeterliği, yapısal olarak kurucunun tek başına öbeği temsil edebildiğini açıklarken birleştirilme yeterliği öbek kurucusunun diğer öbek birimleriyle bir bütün olması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca ad öbeğinde sıfat, öbeğin bölünmezliğine tabidir, çünkü ad gibi gönderimselliğe sahip değildir ve anlam etkileşimini de gerçekleştirmez (krş. *Öğretmen sen olacaksın, akademisyen ise ben olacağım.* ve **Yakışıklı sen olacaksın, güzel ise ben olacağım.*). Anlaşıldığı üzere, sıfat öbeği tümcede niteleyici olunca ad öbekleriyle, yüklem olunca yüklemlil veya yardımcı eylemle birleşmektedir.

6. [[Zannettiğimiz kadar Edat Öbeği] kolay Sıfat Öbeği].

'As easy as we think.'

Bunun dışında sıfat öbeğinin birleşmesinde, incelenmesi gereken bir konu ise sıfat öbeğinin birleşme yetkisidir. (6)'da gösterildiği gibi bir edat öbeği bir sıfatla da bir sıfat

⁸⁴ (5. c) için örtük bir yargının olduğunu gösteren (5. b)'yi açıklarken, [[Ali'yi] [Ø_i [iyi Sıfat Öbeği] Yükleme Öbeği] et Eylem Öbeği] açılımı da mevcuttur. Fakat bu eylemin anlamsal özelliği bakımından yanıltıcıdır (bk. 4.2.2.).

öbeğini oluşturabilir. Fakat bu, aynı anda sıfat öbeğinin diğer öbeklerle daha büyük bir öbeği oluşturabilmesine engel değildir. Çünkü öbeğin birleşme sırasında kendisinden daha üst bir öbeğin göstericisi, niteleyicisi, tümleci ve kurucusu olan herhangi bir öbek, kendisi içinde bu birimleri de bulabilir.

3.2.3. Eylem Öbeği

Eylem öbeği, kurucusu eylem olan öbektir (yüklem öbeği ise yüklemcil/yüklemlik unsurunu içeren öbektir). 2.3.3.'te gösterildiği gibi eylem öbeğinin (yüklem öbeği dâhilinde) dış üyesi ve diğer tematik rolleri, tümce önerme hâline dönüşmeden önce eylem öbeği tarafından belirlenmektedir. Bu kısımda, Kuribayashi'nin (2012: 39-51) eylemin geçişliliği ve geçişsizliğinden hareket ederek çatıyla, *istem* (*valency*) denilen eylemin temel üyesini yorumlamasından farklı olarak, eylemin hem sözdizimsel özelliği hem de anlambilimsel özelliği aracılığıyla eylem öbeği açıklanacaktır (Aydın Özkan, 2017).

7. a) öl-: [özne]

Adam gece yarısında *öldü*.

'The guy died at midnight.'

b) bekle-: [özne]/[özne, dolaysız tümleş]

Ben *bekledim*. / Ben seni *bekledim*

'I waited. / I waited for you.

c) geç-: [özne, dolaylı tümleş]/[özne, dolaysız tümleş]

Senin maaşın benimkini *geçti*. / Dersle alâkasız bir konuya *geçtik*.

'Your salary exceeded mine. / We passed to a topic unrelated to the class.

Eylemin anlambilimsel özelliği eylem öbeğinde bulunmaktadır. Ayrıca (7)'de gösterildiği üzere bu anlambilimsel özellikler, anlambilimsel yapılar analizinde gösterilecektir (Uygun, 2009). Eylemlerin anlambilimsel özelliklerinden hareket ederek katılımcılarını sınıflandırıp tematik rollerini tanımlamak ilgili çalışmalara ipucu vermektedir. Dolayısıyla eylemin tematik roller yapısından bahsetmek gerekmektedir. Temel üye eylem öbeğinin zorunlu katılımcısıdır, tematik rol ise eylem öbeğinin temel

üyesinin belirgin hâlidir (Wen, 2002: 49).

Bir temel üyeli yükleme *tek konumlu yüklem (one-place predicate)*, iki temel üyeli yükleme *iki konumlu (two-place)* yüklem denilmektedir (Wen, 2002: 44). Anlambilimsel özelliğinde temel üyelerini kendisinden ayırmayan eylem, sıfır konumlu eylemdir⁸⁵ (Crystal, 2008: 507).⁸⁶

Ayrıca eylemin öbek yapısında görülen temel üyelerin koşullarına dikkat edilmelidir, çünkü her eylemin etkilenen ögesine karşı farklı koşulları vardır (Chomsky, 1965: 87). Yalnız, Türkçede bazı geçişli eylemlerin kullanımında etkilenen ögesi zorunlu değildir, fakat anlamca bazılarının etkilenen ögesi ise zorunludur. (8-10)'daki örneklerden anlaşıldığı gibi, eylem etkilenen ögesine ihtiyaç duymayabilir, fakat buna göre temel üye zorunlu değildir demek doğru değildir. Çünkü temel üyelerin eksik olduğunda eylemlerin anlamları da değişmektedir.⁸⁷

8. a) Ben onu bekledim.

‘I waited for him.’

b) Ben bekledim.

‘I waited.’

9. a) Sen yemeği yersin.

‘You eat the food.’

b) Sen yersin.

‘You (better) eat.’

⁸⁵ Aşağıdaki örneklerin İngilizce ve Çince karşılığında görüldüğü üzere kullanımında temel üyelerini saklayabilen bazı eylemler vardır.

a) It is raining.

(xià yǔ le.)

‘Yağmur yağıyor.’

b) It is snowing.

(xià xuě le.)

‘Kar yağıyor.’

⁸⁶ bk. *valency* maddesi.

⁸⁷ *Bekle-* eyleminin durum eklerine yönelik olan şartlarından görebildiğimiz gibi kendisi anlamca farklı temel üyelere ihtiyaç duymaktadır

a) Ben Ø bekledim.

b) Ben *seni* bekledim.

c) Ben *seni* beklettim.

d) Ben *ona seni* beklettim.

e) Ben *eşyalarımı* beklettim.

f) Ben *eşyalarımı onda* beklettim.

10. a) O sigara içiyor.

‘He smokes.’

b) O içiyor.

‘He smokes/drinks.’

Jackendoff (1972: 29-46) doğrudan eylem öbeğinde işleyen rolleri belirlemeyi hedeflemektedir (Radford, 2006: 159). Dolayısıyla temel üyelerin, eyleme maruz kalması, eylemin faili olması, ruhsal durumda bulunması, bir yerde bulunması, varış yeri, hareket kaynağı ve araç olması durumlarına göre listelenmelidir. Üstelik yalnızca dış üye ve iç üye (*internal argument*) ile özne ve nesneyi tarif etmekten kaçınılmalıdır.

<i>Etkilenen (theme)</i>	Eylemden maruz kalan;	<i>Ayşe düştü.</i>
	Eyleme geçirilen/meful.	<i>Ayşe yemekleri hazırladı.</i>
<i>Fail (agent)</i>	Eyleme kalkışan.	<i>Ali yemekleri hazırladı.</i>
<i>Deneyimci (experiencer)</i>	Ruhsal durumu algılayan.	<i>Emine köpekten korkar.</i>
<i>Yerlik (locative)</i>	Eylemin gerçekleşme yeri.	<i>Mehmet okulda.</i>
<i>Erek (goal)</i>	Başka unsurun amacı.	<i>Öğrenciler okula gittiler.</i>
<i>Kaynak (source)</i>	Kalkış yeri.	<i>Ben İstanbul’dan geldim.</i>
<i>Araç (instrument)</i>	Eylemde kullanılan araç.	<i>O çubukla yemek yiyor.</i>
<i>Yararlanan (beneficiary)</i>	Eylemden faydalanan.	<i>Anne çocuğa tatlı yaptı.</i>

Listede görüldüğü gibi eylemin her temel üyesi yalnız bir konuya sahiptir (Chomsky, 1981: 36). Rollerini belirleyerek Özsoy’un (2009: 259–279) veriler üzerinde yaptığı çalışmadan özetlemek gerekirse, (11. a) ve (11. b)’de edilgen yapının oluşma ilkesinden anlaşıldığı gibi taraf-öbeği kullanımı mutlaka *rol dökümü sınıflamasına (thematic role hierarchy)*⁸⁸ uyacaktır.

11. a) Bu oyun bizi çok sıktı.

⁸⁸ faili>yararlanan/erek>konu. krş.

a) Ben ona parayı verdim.

‘I gave him/her money.’

b) Para benim tarafımdan ona verildi.

‘Money was given to him/her by me.’

c) *O benim tarafımdan parayı verildi.

‘He/She was given money by me.’

‘The game bored us.’

b) *Biz bu oyun tarafından sıkıldık. (krş. *Onlar bizi bu oyunla sıkıtlar.*)

‘We are bored of this game.’

Ayrıca eylemin anlamsal ayrışımının da ilgili çalışmalara katkısı vardır. (11)’de *sık-* eyleminin faili ettiren’dir (sıkılmış hâle getiren) ve fail-etkilenen bağıntısı mevcut değildir. Benzer açıklamayı Çince (12) numaralı örneklerle destekleyebiliriz.

12. a) wǒ pà gǒu.

(Ben köpekten korkarım.)

‘I am afraid of dogs.’

b) *gǒu bèi wǒ pà.

(*Köpek benim tarafımdan korkulur.)

‘*Dogs are feared by me.’

Bu yaklaşımla eylemin geçişliliği ve geçişsizliğinin bir tartışma konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan, yardımcı eylemin ne geçişli ne de geçişsiz olduğu gerçeğini kabul etmek gerek. (13)’te özne ve tümlecin özne-yüklem bağlantısını yüklem kesinleştirmektedir. (13. a)’da gösterildiği gibi *ol-* yardımcı eylemi sadece *çekimbirimleri* (*inflectional constituent/INFL*) getirmektedir.

13. a) Oldu. (‘tamamlandı’ anlamında)

‘It was done.’

b) İyi oldu.

‘It became well.’

c) Sınıf arkadaşım polis oldu.

‘My classmate became a policeman.’

(13. b) ve (13. c)’de anlaşıldığı gibi, özne ve tümleç arasında soyut bir bağıntının olmasına rağmen *ol-* eyleminin anlambilimsel eksikliği, yardımcı eylemin rollere sahip olmamasına tanıklık etmektedir. Uygun’a (2009) göre *ol* anlam parçacığı yalnız tümleç

değil, aynı anda bir *sonuç bildiren durumu (resultant state)* da talep etmektedir. Uygun (2009) *er-*, *soğu-* eyleminde *ol* unsurunun anlambirimce var olup sesbirimce yok olduğunu savunmaktadır. Ayrıca *ol-* yardımcı eyleminde ise sonuç bildiren durum eksiktir, dolayısıyla onun bir tümlece ihtiyacı vardır (burada tümleç kavramı öbekte kurucu buyurmasında olan birimdir ve tümce öğelerinden değildir). Uygun (2009) eylemin *etme (do)* ve ettirgenlik içerikli anlambilimsel özelliklerini, anlambilim çerçevesinde durum ile *sonuç (result)* ve işleminden ayırmaktadır.

Bu bakımdan, eylemin anlambilimsel sorunu olan *etme*, dönüşme vs. kavramları eylemin çatısıyla birlikte açıklanmamalıdır. Özellikle biçimbilime göre etkenlik eylem kendisidir diye çatı eklerine bakarak etkenliğin olmadığını ileri sürmek (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 20)⁸⁹ doğru değildir. Eğer *koştur-* ve *yaptır-*'in ettirgenliğe sahip olmasına göre *koş-* ve *yap-* eyleminin etken olup olmadığına karar verilirse, iki eylemin tematik rolleriyle ilgili anlambilimsel farklılıkları ihmal edilecektir. Eylemin anlambilimsel özelliğinden etkenliği ayırmanın faydası, eylemin sözlükbirimsel anlamına dâhil olan ettirgenlik unsuru ve eylem öbeğine çekimlenen ettirgenlik çatı ekini birbirinden ayırıp öncekini eylem öbeği olarak sonrakini eylem öbeği çekimi olarak tanımlamaktır. Aynı anda çatı konusu için etkenlik da tematik roller arasındaki bağıntıya bağlı olarak tartışılmalıdır. Radford (2006: 222-228) yardımcı eylem dışında sözlükbilimsel anlambilimce her eylem öbeğinin başına bir *katkısız eylem (light verb)* öbeğini çıkarmaktadır (bk. 4.2.1.). Yalnız bazı katkısız eylemler sadece etkenliğe sahiptir (*oku-* eyleminden ayrılan etkenlik unsuru gibi). Bu ayırıştırma, sözlükbirimsel ettirgenliğin sözlükbirimsel etkenlikten farklı olarak tanımlanmasına faydalıdır.

Bu bakış açısını derinleştirebilirsek, (14)'te görüldüğü gibi eylem öbeği oluşumunda özgü yapısı olan bir çeşit eylem, dış üyesi dışında iki tümleci daha talep etmektedir. Benzer yapının (*göster-* eyleminin dolaylı ve dolaysız tümleci gibi) oluşması tartışılmaya değer. 2.3.1'de bahsedilmiş olan öncül-artgönderge bağıntısının çift tümleçli eylemde her zaman görülmesine rağmen (yani günlük kullanımda hem *A'yı B'ye göster-* hem de *B'ye A'yi göster-* kullanışlıdır), bu çift tümleç yapısında görülen tıpkı öncül-artgönderge

⁸⁹ bk. *çatı* maddesi.

bağıntısı açıklanmalıdır.

14. a) Ben kardeşim_ie kendi_ini gösterdim.

‘I showed my brother himself.’

b) *Ben kendi_ine kardeşim_ii gösterdim.

‘*I showed himself my brother.’

(krş. *Ben_j kendim_e kardeşimi gösterdim.* ve

Ben_j kardeşimi kendim_e gösterdim.)

Kendisi bağlama dışı olabilir, fakat *kendi* her zaman bağlamada kalmalıdır. Dolayısıyla öncül-artgönderge bağlantısını göstermek üzere *kendi* kullanılmaktadır. Karşılaştırmak amacıyla verilen iki tümcede 2.3.4.’te anlatılmış olan artgöndergenin öncül-buyurması altında kalması kuralı geçerlidir.⁹⁰ Aksine, eğer (16. a) ve (16. b)’yi de açarsak, (16. b)’deki *kendi* ve *kardeşim* arasında bulunan bağıntı artgönderge-öncül bağlama ilkesine aykırı olacaktır ki dolaysız tümleç dolaylı tümlecin buyurmasında olmalıdır.

Larson (1988) ve Radford (2006: 224-225) ilgili çalışmalarda ettirgenliği katkısız eylemi olarak ayırmaktadır. Larson (1988) yoğunlukla İngilizcede görülen *çift nesneli* (*double object*) yapıyı yorumlar, fakat Türkçede durum ekleri görev belirleyicisidir, dolayısıyla çift nesneli yapı Türkçede yoktur. Aynı anda, Uygun (2009) katkısız eylemden ettirgenlik, dönüşme ve etme anlam parçacıklarını ayırabildiğimizden söz etmektedir. Bununla ilgili olarak, Çince *ver-* eylemi kullanımında katkısız eylemin etkisi gözlemlenmektedir. (15)’te görüldüğü gibi katkısız eylem öbeğinde *ver-* eylemi onun tümlecidir ve bu katkısız eylemin farklı dillerde *ver-* eylemi için farklı şartları göstermektedir. Meselâ, Çince katkısız eylem açıktır, fakat İngilizce ve Türkçede bu katkısız eylem örtük olarak anlamca eylemle bitişiktir.

15. wǒ bǎ qián gěi le tā.

‘I gave money to him.’

(Ona parayı verdim.)

⁹⁰ Mutat Özgen, kişisel görüşme.

Radford'un (2006: 224) katkısız eylem hakkındaki yorumları ise öncülün artgöndergesine buyurması gereğince, eÖ içinde dolaysız tümleç durum kazanmak amacıyla EÖ'nin tümleci olarak eylemle birlikte taşınmaktadır. Aşağıda gösterildiği üzere *kendi* EÖ'nin *dış kenarına* (*outer edge*) taşınmaktadır. Fakat aşağıda görüleceği üzere, artgöndergenin öncüle tabi olmasına göre *kendini*, *kardeşime*'nin ardından gelmelidir. Demek ki İngilizce ve Çince'de gözlemlendiği gibi olmayıp Türkçede geçişli eylem nesnenin dış kenara taşınmasını talep etmemektedir.

[[[~~kendini~~ BelÖ] [*kardeşime* BelÖ] [[~~kendini~~ BelÖ] [*göster* E] E'] EÖ] *göster*+Ø eÖ]

Bu ayrıştırma anlambilime göre eylemi en küçük anlam parçacığına indirgemektir. Meselâ *Seni buldum* ve *Seni güzel buldum* iki dilbilgisel yapıda *bul-* eylemi tek başına bir başarma eylemi olarak etkilenen ögesinin kayıptan görünür duruma geçişine dikkat verirken *güzel bul-* etkilenenini bir nitelikte bulundurmaktadır. Fakat *güzel bul-* bir hareket değildir, bir ruhsal/zihinsel deneyime işaret etmektedir, dolayısıyla *Seni güzel buldum* tümcesinde *ben* bir deneyimcidir. Bundan faydalanarak *birini güzel bul-* yapısını, *durum eylemi* (*state verb*) olarak tasvir etmemiz mümkündür.

Ayrıca burada yardımcı eylem herhangi bir sözlükbirimsel anlam içermediğinden dolayı temel üyelerine sahip olup olmaması tartışmaya değer bir konu değildir. Sonuç olarak, eylem öbeklerinde bulunan sözlükbirimsel anlam parçacıkları, ayrışma aşamalarında eylem öbeğinin sözdizim-anlambilimsel yapısının açılımıyla ilgili aydınlatıcı bilgileri sağlamaktadır.

3.2.5. Zarf Öbeği

Zarf öbeği, kurucusu zarf olan öbektir aynı anda sıfat öbeğine oranla daha sınırlı sözdizimsel dağılıma sahip olduğu hâlde sıfat öbeğiyle birleşip oluşturdukları öbeğin niteliği konuşulmaya değer. Uygun'a (2009) göre bir dilde sıfat çok belli değilse, zarf da çok belli olmayacaktır. Fakat bu deyiş zarfın diğer kategorilerden ayrılmadığı anlamında değildir. Öbeğin dağılımsal niteliklerine göre onun dilbilgisel özelliğini kesinleştirmenin uygun görülmemesine rağmen zarf öbeğinin dağılımsal niteliği aslında dilbilgisel özelliğinden dolayı sınırlı olmaktadır. Sıfat gibi niteleme işlevine sahip olan zarfın

öbekselsel görünümlemleri, onun eylem öbeği (*tamamen bit-* vs.), sıfat öbeği (*çok tatlı* vs.) ve diğersel zarf öbeği (*çok daha* vs.) ile birleşmesinde görölmektedir. Ayrıca diğersel dillerde olduğı gibi zaman öbeğıyle paralel olarak kullanılabilen zarflar da Türkçede mevcuttur (*eskiden* vs.). Thomason ve Stalnaker (1973: 195-220) *galiba* (*probabaly*) gibi kiplik sözcüklerini tümce içinde yorumlayarak, zarf öbeğinin tümceye eşlik edebildiğinden söz etmektedir.

Zarfların dağılımsal niteliğı dışında, onun birleşimsel özelliğı bakımından zarf ve sıfattan oluşsın *derece öbeğıne* (*degree phrase*) karşı Uygun (2009) Türkçenin ekleme tarafına göre derece öbeğinin varoluşunu uygun görmemektedir. Ayrıca niteleyici konumunda sıfat öbeğini derece öbeğı olarak görmek, eylemi niteleyen zarftan dolayı eylem öbeğini zarf öbeğı olarak görmek gibidir. Hem Uygun (2009) hem Şeker (2015) Türkçenin öbek yapısında kurucunun konumuna göre derece öbeğini sıfat öbeğı olarak incelemektedir. Bu doğru bir görüş, fakat daha açıklayıcı bir şekilde ele alınırsa, bir derece öbeğinin bir ad öbeğini niteleyip nitelememesi ve derece öbeğinin yüklem olup olmaması tartışılmalıdır.

16. a) [[[Ayşe'den daha Derece Öbeğı] güzel Sıfat Öbeğı] kız Ad Öbeğı] yok mu?

‘Is there no any girl more beautiful than Ayşe?’

b) [[Ayşe Belirleyici Öbeğı] [[[daha Zarf] Zarf Öbeğı] güzel Sıfat Öbeğı] Yüklem Öbeğı] Tümce].

‘Ayşe is more beautiful.’

(16. a)’da öbek taşımasının gerçekleşmediğı varsayılarak, Ayşe’den güzel herhangi bir kız kastedilebilir. Niteleme, sıfatın sözlükbirim olarak sahip olduğı bir görevdir, dolayısıyla (16. a)’da derece öbeğı sıfat öbeğıne tabidir. Öte yandan (16. b)’de *daha*’nın özneye ihtiyaç duymamaktadır; -*DAn daha* derece öbeğı oluşup, *güzel*’in talebinden dolayı sıfatla birleşmektedir (krş. 17). 17’de *çok daha* birlikte bir zarf öbeğini oluşturup *güzel* sıfatını pekiştirmektedir.

17. [[Ayşe] [[[çok daha Zarf Öbeğı] [güzel Sıfat] Sıfat Öbeğı] Yüklem Öbeğı] Tümce].

‘Ayşe is much more beautiful.’

3.2.6. Edat Öbeği

Edat öbeği, kurucusu edat olan öbektir. Edatın anlatım olduğu için edat öbeği de sözlükbirimsel öbeklerde yer almaktadır. Fakat edatın diğer sözlükbirimlerden çok daha işlevbirimler gibi kullanılmasının kanıtı ise, kendi tümlecinden ayrılmamasıdır. Bu kısımda edatın öbekselle görünümünün haricinde edat öbeğinin iç yapısı tartışılmaktadır.

18. a) Benim gibi.

‘Like me.’

b) Sizin kadar.

‘As much as you.’

Edat öbeği tümcede zarf dışında yüklemlikle de birleşebilir. Bunun ötesinde edatın ihtiyaç duyduğu tümleçlerde (18)’de görüldüğü gibi durum eki mevcuttur. Fakat bunları edatın ihtiyaç duyduğu ilgi eki olarak anlamak imkânsızdır. Çünkü iyelik ekinin bir tümleci olmalıdır. Belli ki edat öbeğinde iyeliğin belirlediği kısım (*benim kalemim*’deki *kalem* gibi) yoktur. Edatın diğer tümleçlerine göre edat öbeğinin tümlecinin durumu soyuttur (Uygun, 2009).

3.3. Sonuç

Öbek, tümcenin en temel ve en önemli birimi olup sözlükbirimlerden farklı olan bir dilbilgisel birimdir. Birer öbeğin dilbilgisel özelliğini, kurucusu belirlemektedir (Radford, 2006: 31). Aynı anda sözlükbirim haricinde işlevbirimler de öbek kurabilir (Fromkin, Rodman & Hyams, 2011: 128).

Her dilde öbek yapısında kurucunun bir konuma sabit bulunması şartıyla diller arasındaki farklı dilsel parametreleri ve olguları görmekteyiz. Farklı dilsel olgular ve sözdizimsel bağıntılar hem öbek içinde hem de öbekler arasında gerçekleşmektedir. Bu sorunla ilgili olarak, dilbilgisi bu konuda yalnız biçim kullanımı ile ilgili soruları değil, aynı anda daha kapsamlı bir şekilde öbek kullanımını da açıklamalıdır (Baker, 1978: 34).

Öbekleri analiz etme amacı, yalnız sözlükbirimsel öbeklerin oluşumunu açıklamak değildir, aynı anda öbeklerin birleşme yoluyla oluşabildiklerini anlamaktır (Radford,

2006: 37). Dolayısıyla sözlükbirimsel öbekler dışında daha üst öbekleri (çekim ekinden ziyade tümceyi tasarlayan bir kategori dâhilinde) de incelemeliyiz.

BÖLÜM 4: SÖZLÜKBİRİMLERİN SÖZDİZİMSEL GÖRÜNÜMLERİ VE İLERİ KONULAR

Ergin (2013) ve Korkmaz (2017) türetim dışındaki diğer ekleri genel itibarıyla çekim eklerine dâhil etmektedir. Geleneksel alanyazındaki eklerin yalnız çekim ve türetim olmak üzere iki altbaşlık altında ele alınmasına yönelik, üçüncü bölümde sözlükbirim türetimi yorumlandıktan sonra bu bölümde çekimin ne olduğu, neden çekim olduğu ve ilgili olarak ne kavramları iç(er)me)diğini ayrıntılı bir şekilde tartışmak hedeflenmektedir.

Sözlükbirimler bağımsız ve anlamlı olmaktan ziyade biçimbilim, sözdizim ve anlambilime göre birtakım özellikleri de göstermektedir. Dolayısıyla öncelikle farklı çekim eklerinin kategorik özelliklerini (öbekselle görünümlelerini), getirdikleri işlemler bakımında gözden geçirip sınıflandırmak gerek.

Durum ekleri başta olmak üzere nominal öbeklerin tümcedeki görevlerini belirten nominal çekim ekleri minimalist yaklaşıma göre, çekim işleminin ardından oluşan büyüğüöl öbeğinin bir bütün olarak gösterdiği dilbilgisel özellikler ve anlambilimsel özellikler açısından yorumlanacaktır. Ayrıca, geleneksel alanyazında eylemin çekim eki ve eylemden eylem yapma eki arasında bulanık bir ayrım mevcuttur. Diğer bir deyişle, eylemin tanımı yapılmadan eylemden türetilen eylemin sözlükbirim olup olmadığına onun sözlükbirimsel anlamına göre karar verilir. Üstelik olumsuzluk *-mA* ekinin tümce önermeye dönüşürken işleyen bir birim olmasına rağmen, Korkmaz (2017: 184) tarafından olumsuz eylem yapma eki olarak yorumlanmaktadır. Genellikle, eylem ve eylem öbeği arasındaki bağıntı (dönüşümsel olarak) anlaşılmadıkça ne eylemin ne de eylem öbeğinin dilbilgisel özellikleri açıkça tasvir edilebilir.

Anderson'un (1982) söz ettiğı üzere çekim değişimi her dilde görüldüğü gibi Türkçede de biçimbilimden ziyade sözdizimle ilgili bir araştırma konusudur. Ayrıca, bu bölümün sonunda çekimin neler olmadığı sorusunu yanıtlamak için tümcenin oluşmasını talep eden *tümcesel işlev kategorileri (sentential function categories)*⁹¹ diğer çekim eklerinden ayırmak elverişli (uygulama bakımından) ve açıklayıcı (teori bakımından) da

⁹¹ *Haber (indicative)*, emir, soru ve şart tümcesel işlev unsurlarıdır. Haber işlevi, diğer üçünden farklı olup tümce çizgisinde bir biçimsel görünürlüğe sahip değildir (Si, 2016: 86; Radford, 2006: 72).

olacaktır.

En son, sözdizimsel çekimbirimleri, öbeğin ve tümcenin oluşmasında kendi sınırlı işlevlerinin yüzünden tümceleri tasarlayan tümcesel işlev kategorilerden farklılaşmaktadır (Si, 2016). Bu nedenle tümcesel işlev kategorilerin de ne derecede farklı olduğu hakkında görüşler bu bölümde ileri konular olarak sıralanacaktır.

4.1. Biçimbilimsel Çekim

Çekimbirimlerin biçimbilimsel çekim ve sözdizimsel çekim olmak üzere iki çeşidi vardır. Sözlükbirime getirilen işlevsel değişikliklerde çekimbirimler bir dilbilgisel birim olarak sözdizimsel bakımdan biçimbilimsel çekim olarak incelenmektedir. Geleneksel tabirlere göre çekim ekleri, türetim gibi sözdizimde sözlükbirime getirilip işlevsel özellik olarak sözlükbirimlerden ayrılmayacak bir parçadır (meselâ çoğulluk eki adın kategorik özelliğini değiştirmemektedir ve eyleme getirilen zaman eki de aynı an da eylemin anlambilimsel niteliğine farklılıklar getirmemektedir).

Çekimbirimin biçim olarak sözlükbirime çekimlendiği görüşü dünyada bütün dilsel olguları kapsayacak kadar yetkili değildir. Özellikle biçimbilimsel dizgesi zayıf olan diller için bu görüş ilgili araştırmalarda işlev dışıdır. Bununla birlikte, biçimbilimsel özellikten yoksun diller için *sıfır biçim* kavramı da hiç işlek değildir (eğer durum biçimbilimi açısından öyle bir zorlama mantık gerekirse). Sıfır biçim, geniş bir kapsamda ayrıntısız olarak biçimsel dışavurumu olmayan kavramların genel adıdır. Dolayısıyla ayrıntılı olarak sıfır biçim kavramını, soyut durum ve eylemin sözlükbirimsel anlamına dâhil olan eylemönü olmak üzere iki altbaşlıkta tanımlayıp incelemek gerekmektedir.

Hem ad çekim ekinin hem de eylem çekim ekinin sözdizimsel özelliklerine minimalist teori çerçevesinde bakarsak, sözlükbirimsel anlamın bütünlüğüne göre çekim eklerinin getirdikleri biçimsel değişim açısından türetimden çekimi ayırmak kolaydır. Fakat çekim öbeklerinin kategorik özellikleri bakımından geleneksel tabirde bu basit ayırım yetersiz kalmaktadır.⁹² Çekimin tanımından ziyade öbekselleşmeler de

⁹² Çekim öbeği, çekim ögesinin kurucu olarak oluşturduğu büyükçül yansımadır (İmer, Kocaman & Özsoy, 2011: 72) (bk. *çekim öbeği* maddesi)

etrafıca açıklanmalıdır. Dolayısıyla biçimler çekim ekleri çerçevesinde değil, çekimin tanımı ve dilbilgisel özelliği çerçevesinde tartışılmalıdır.

4.1.1. Nominal Biçimbilimsel Çekim

Adların sözdizimsel görevlerini belirten çekim eklerinin dile getirdiği biçimbilimsel değişim, durum biçimbilimi olarak tanımlanmaktadır (Fromkin, Rodman & Hyams. 2011: 91). Durum, nominal öbeklerin tümcedeki işlevlerini (özne, nesne vb.) belirler (Crystal, 2008: 67).⁹³ Durum eklerini dilbilgisel kategorilerden biri olarak tanımlamak biçimsözdizimsel yaklaşımı uygulamanın sonucudur. Çünkü durum biçimbirimleri sözlükbirim değildir. Fakat edatla birlikte benzer işleve sahip olması ayrı bir tartışma konusudur (Tohti, 2005: 35-43). Öte yandan (1)'de gösterildiği gibi durum eklerinin öbeklerde bildirdikleri öbeğin anlamsal bağımsızlığı (belirlilik, nicelik vs.)⁹⁴ dikkate almak gerekmektedir.

1. a) Öğretmen *sınıf*-a Yönelme geçti.

‘The teacher entered the classroom.’

b) Temiz ve geniş *bir ev*-de Bulunma kalıyoruz.

‘We live in a big and clean house.’

c) Ben onunla *evlenmek*-ten Ayrılma vazgeçtim.

‘I give up marrying her/him.’

d) Dersleri bitirip *sınavdan geçmenin* ilgi bir garantisi de yoktur.

‘There is no guarantee (for you) to pass exams after completing the lessons.’

Geleneksel alanyazında durum ekleri, çekim eki olması bakımından sözdizimde adlar ve eylemler arasında geçici bir bağıntı oluşturmaktadır (Korkmaz, 2017: 102). Durum ekini, nominal öbek ve eylem öbeği arasında bağıntı kurması açısından eylemin katılımcıları itibarıyla yorumlamak mantıklı görülmektedir. Bundan ziyade (2)'de gösterildiği gibi tümcede belirteçleri gösteren durum ekleri için durum ekinin bağımsız

⁹³ bk. *case* maddesi. Fakat ileride özne, nesne vs işlev kavramları tümcede denetimlenmesi gereken özellik olmaktadır (Radford, 2006: 196-198; 246-248).

⁹⁴ Durum ekinin ad öbeğine kazandırdığı anlambilimsel özellikler ve işlevsel farklılık, eylem öbeğinde farklılaşır. Meselâ, *okula git*-teki *okul* yönelme durumundan ayrı bir özellik kazanmayabilir, dolayısıyla *okula git*-'in (*okula git*- yaygınlaşmış bir işleme eylemi olarak) bir *öbeksi eylem (phrasal verb)* olup olmadığı veya *okul*’un belirli-kavramsal olup olmadığı düşünmeye değer bir sorudur (krş. *işe git*-).

dilbilgisel yetkisi tartışılabilir.

2. Türkiye Cumhuriyeti 1923 yılında kuruldu.

‘The Republic of Turkey was founded in 1923.’

1923 yılında kur- eyleminin zorunlu olarak ihtiyaç duyduğu temel üyeden olmayıp eylemin bir zorunlu belirtecidir (yine de eylem öbeğinden doğmaktadır) ve bir belirliliğe de sahiptir.⁹⁵ Ayrıca, odaklı⁹⁶ tümcelerde (krş. 3. a ve 3. b) görüldüğü üzere durumların tümce çizgisinde gösterdiği dağılımlar eylem öbeğindeki *standart dağılımlarıyla* (*canonical distribution*) örtüşmeyebilir.

3. a) Açtım [gözlerimi Belirli Ad Öbeği].

‘My eyes I opened.’

b) Ayrıldım [ondan Belirleyici Öbeği].

‘Him I left.’

Haegemenn (1998: 173) durumları eylem öbeğinin zorunlu kıldığı tematik roller çerçevesinde tanımlayıp (3.2.3.’te konuşulduğu gibi) ve her *açık (overt)* ad öbeğinin durum (soyut durum dâhilinde) kazanacağını belirtmektedir. Soyut durum diğer durum ekleri kadar esnek değildir (*Ahmet gibi* ve *akademisyen ol-* öbeklerinde hiçbir durum eki görünmemektedir). Dolayısıyla soyut durum, *eylemönü* kavramıyla kolayca karıştırılır.

Eylemönü olan ad öbekleri eylemin sözlükbirimsel anlamını genişletmesi bakımından eylem öbeğiyle bir bütün olarak onun temel üye yapısına dâhil olmayacaktır. Hâlbuki, soyut durum konusuna gelince, onu *çıplak nesne (bare object)* kavramıyla bir arada değerlendirerek arasındaki farkı açıklamaya ihtiyaç duyulmaktadır ki bunu *belirli* ve *belirsiz* terimiyle açıklayan görüşler (Göksel & Kerslake, 2005: 176-370) vardır. Fakat bu durumsuzluk doğrudan öbeğin belirli ve belirsiz olmasıyla ilgili değildir. Aksine, (4)’te gösterildiği gibi bu yalnızca ad öbeğinin özdeşlik kriteri/gönderimselliğine işaret etmektedir.

⁹⁵ Oktay Çınar, kişisel görüşme.

⁹⁶ Geleneksel tabirde Türkçenin *devrik (inveres)* olması Demircan’a (1979: 157 - 163) göre tümcedeki odağın bulunmasıyla ilgilidir.

4. a) *Kitap* okudum.

‘I did book reading.’

b) Verdiğin *kitabı* okudum.

‘I read the book that you lent.’

İşsever ve Gracanin Yüksek’e (2011: 33-49) göre yüklem durumu almayan ad öbekleri, eylemin anlambilimsel özelliği gereğince kullanılıp *eylemönü durumsuz ad öbeği* (*preverbal bare noun phrase*) konumunda bulunmaktadır. Bir başka deyişle, adların gönderimsel dizi/kümeyle sahip olması gibi yalnız kavramsal ve kategorik olması da mümkündür. Buna rağmen bağlamda bir adın gönderimsel olmasına bir sakınca yoktur (krş. - *Kız gördün mü? - Hangi kız?*) (Uygun, 2006).

5. a) Çok *kitap* okumanı tavsiye ederim.

‘I recommend you to do a lot of reading.’

b) *Kitabını* okudum.

‘I read your book.’

(5. a)’da *kitap oku* anlamca bir bütündür, fakat (5. b)’de *kitabın, oku-* eyleminin bir tümlecidir. Türkçede eylemönü konumunun eyleme bağlı bir unsur olduğunu ve aynı anda onu eylemin anlam noksanlığından dolayı duyulan bir yardımcı unsur olması bakımından anlamamız da mümkündür.

6. a) - [[Sen [ne yap Eylem Öbeği] tın Çekim Öbeği] (+Soru) Tümleyici Öbeği]?

‘What did you do?’

- Ben film izledim.

‘I did movie watching./I watched a movie.’

b) - [[Sen [neyi Belirleyici Öbeği [yi Eylem] Eylem Öbeği] yeceksin Çekim Öbeği] (+Soru) Tümleyici Öbeği].

‘What will you eat?’

- Ben mantıyı yiyeceğim.

‘I will eat the dumplings.’

Soru (6. a)'da *yap-* eylemi, soru (b)'ye kıyasla hiçbir eylemsel (tözel) anlama sahip değildir (İşsever, 2009:103-112; Göksel & Özsoy, 2000: 219-228). Bunun ötesinde (7)'de anlatıldığı gibi eylemönü ad öbeği kategorik okumaya da tabi olabilir (Uygun, 2006; Emeksiz, 2003).

7. - Kitap mı okudun yoksa gazete de mi okudun?

'Did you read books or you also read newspaper?'

- Ben sadece kitap okudum.

'I just read books.'

Radford (2006: 83) eylemin temel üyesinde yer alan ad öbeklerin kesinlikle bir belirleyici veya niceleyici kuruculu olduklarını, hatta bu belirleyici ve niceleyici örtükken kurucusunun biçimsiz olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle durum ekleri bir bakıma ad öbeklerinin belirliliği veya niceliklerini açığa gösterme işaretleyicileridir (krş. *dere tepe yürü-*, *dereler tepeler yürü-*, *dereden tepeden yürü-* ve *derelerden tepelerden yürü-*). Aynı anda, Radford (2006: 83) yardımcı eylemin temel üye yapısına sahip olmadığını savunmaktadır ve belirleyicisiz veya niceleyicisiz ad öbeğinin yüklem olunca eylemin temel üyesinden olmadığından da söz etmektedir.⁹⁷ Yardımcı eylem içeriksiz olduğu için kendisinden sonraki belirsiz ad öbeğiyle bir bütündür..

Nicelik getiren çoğulluk eki, hem eylemönü (fakat özgüllük dışı) (8. a) hem belirli ve özgül (8. b) nominal öbeklere de çekimlenir. Ayrıca, *Ali'ler*, *amcamlar* vb. ifadelerde *-lar* eki farklı bir anlam unsurunu dile getirdiği hâlde esasen gönderimseldir (gruplaşmada özgül ve belirli). Aynı anda, (5. b) ve (8. b)'den anlaşıldığı gibi belirtme eki denilen *-(y)I* belirtme amacıyla kullanılmasına rağmen ad öbeğinin belirli olup eylemin bir tümleci olmasına işaret etmektedir.

8. a) Kitap oku. Çok faydalıdır.

'Read books. It is beneficial.'

⁹⁷ Radford (2006: 300) predika/yüklemcili özneye ilgili vasıf atfeden unsur olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla nominal unsurları yüklem yapan yüklemlik kavramından farklıdır. *Ali bir öğretmen* ve *İkiniz iki öğretmensiniz* örnek tümcesinde görüldüğü gibi predika/yüklemcil olan ad öbeğinin niceliği söz konusu değildir, çünkü *bir öğretmen*'deki *bir* belirsiz tanımlıktır.

b) Kitabını okudum. Çok faydalı.

'I read your book. That is very helpful.'

Bunların ötesinde, diğer durum eklerinin anlambilimsel özelliklerini ölçmek nispeten kolay. Fakat ilgi durumu daha soyut bir sahiplik kavramını bildirmektedir ve bu sahiplik bilgisi ilgi durumu ile önceki ögeyle anlamca bir bütünlük olarak bölünmemektedir (Ali'nin, benim, senin vb.). Ayrıca, ilgi durumu eylem öbeğinin kesinleştirebildiği bir tematik rolden de değildir. İlgi durumunun işlevinden dolayı onu biçimbilimsel çekimde ele alıp alamadığımız tartışılmalıdır. Daha açık ifade edecek olursak, ilgi durumu ihtiyaç duyduğu iyelik ekiyle birlikte öbek oluşturup ad öbeğine belirlilik kazandırmaktadır (belirlilik de *benim, senin* vs. iyelik ifadeleri tarafından gösterilmektedir).

İlgi ve iyelik ekinin, yargı bildiren bitimsiz yapıda bir çekim öbeğini oluşturmaya yol açan Z-aşamasındaki sözdizimsel çekimbirimler, Abdurusul'un (2007) yorumuna göre ad öbeğinde bulunan biçimbilimsel çekimbirimler değildir. Çünkü iyelik öbeğinin kurucusu yine ad öbeğidir ve ad öbeğinde iyelik eki öbeğin kurucusu olmayıp yalnız bir biçimbilimsel işaretleyicidir.

Kornfilt (1984) eylemin şahıs ekleri ve nominal iyelik eklerini birbirinden ayırıp ikisini de bu farklı iki çeşit öbekte zorunlu bulmaktadır. Bir başka deyişle, eylem öbeğinde kullanılan şahıs eki yalnız eylem öbeğine özgüdür ve nominal öbekte kullanılan iyelik eki nominal öbeğe özgüdür. Çünkü eylemin uyum ekleri özne-yüklem bağıntısına eşlik eder. Nominal iyelik ekleri ise aitlik dile getirir (krş. *Kalem Eylemönü aldım.* ve *Kalemimi Belirli aldım.*). Dolayısıyla *benim kalemim* öbeğini tümcede durum kazanma hâlinde uyum öbeği ve iyelik öbeği yerine belirli bir ad öbeği (veya belirleyici öbeği) olarak almak daha mantıklıdır.⁹⁸

Öte yandan, Kornfilt'in görüşünü başka bir açıdan açıklayabilirsek, kısacası eğer eylemin şahıs özelliğini denetimleyip denetimlememesi bakımından nominal özelliği

⁹⁸ Dikkat edilecek bir nokta var ki ad öbeğinin okuma şeklinin yüklemden büyük ölçüde etkilendiği düşünülür; fakat ad öbeğinin belirli veya özgül olup olmaması konuşucu ve dinleyici arasında gerçekleşen aktarma ve algılamaya göre kesinleştirilir. Meselâ *Ben seni avukat görüyorum*'deki *avukat* kavramsaldır, *Gelecek kişiyi babam sandım*'deki *babam* özgüldür. Bir başka deyişle, *Sen benim kardeşimsin* ve *Sen benim kardeşim gibisin* tümcesinde iki *kardeşim*'in göndergesi ya özgü ya kavramsal olur.

kazandıran biçimbilimsel çekimbirimi yorumlarsak, *-mAk*'tan farklı olan *-mA*'yı da bu kategoriye dâhil edebiliriz.⁹⁹

Buna ilaveten, geleneksel alanyazında Korkmaz (2017) *-ki* ekini hem iyelik hem de zamir işlevinde yorumlar. Fakat bu ekin tanımlama (9. a & 9. b) ve gönderge yapmak (9. c) amacıyla kullanılması bakımında belirliliğe ve gönderimselliğe sahip olduğu düşünülebilir.

9. a) Balkondaki bitkileri suladım. (*-ki* durum ekiyle çekimlenir.)

‘I watered the plants on the balcony.’

b) Çocukkenki hâlin çok tatlıydı. (yargısı olan öbeğe çekimlenir.)

‘The way you looked when you were a child was so cute.’

c) Benim kitabım kayıp ama Ahmet’inki var. (eksiltilmiş ad öbeğiyle çekimlenir.)

‘My book is missing but Ahmet’s is here.’

Örnek tümcelerden görüldüğü üzere *-ki* eki, çekimlendiği öbeklerle birlikte *belirtici* (*determinative*) niteliğindedir. Ayrıca *benimki*, *seninki*, *onunki* ifadesindeki *-ki* ekinin artgöndergeselliği (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 44)¹⁰⁰ de göz ardı edilmemeli. Açıkçası, *-ki* ekinin dile getirdiği belirtme aslında onun artgöndergesel olma özelliğiyle uyumludur.

4.2. Sözdizimsel Çekim

Sözdizimsel çekim, biçimbilimsel çekimden farklı olarak tümcenin çizgisel hâlini kazanmasında kullanılan çekim kavramıdır. Eylem ile ilgili çekim aslında sözdizime ait bir konudur, fakat geleneksel alanyazında *biçimbilimsel çekim* başlığı altında *eylem*

⁹⁹ *-mAk* eki, *kusurlu tümce* (*defective clause*) olmasına rağmen yönetilen eylem öbeğinin özne durumunu talep eder ancak zaman özelliğini süzmemektedir. Fakat *-ma* yalnız bir eylem öbeğine nominal özelliği kazandırır ve bu nominal öbek ad öbeği gibi durum özelliğini de taşıyabilir. Krş.

a) Ben [okula gitmek *çö*] istiyorum.

‘I want to go to school.’

b) Ben [parka gitme *NomÖ*]yi planladık.

‘I planned to go to the park.’

-mA’nın eylemi adlaştırma işlevi 2.4.2’de tartışılmıştır. Ayrıca eğer onu eylem öbeğinin adlaşmasının sonucu olarak değerlendirirsek, onun özne talebi mutlaka denetlenmelidir. Aynı anda, şunu hatırlamak gerek ki *-mA* Z-aşamasında işlememektedir; onun kendi nominal tümleçlerinin özelliklerini denetimlemesi, *yapısal durum işaretlemesi* (*structural case-marking*) ile gerçekleşir. Fakat yine “neden *-mAk* gibi örtük özne ihtiyacı karşılanmıyor?” sorusuyla karşı karşıyayız. Kısacası, eğer eylem öbeği kendi öznesini bulacaksa mutlaka Z-aşamasına katılmalıdır diye bir kısıtlamayı varsayabiliriz ve bunu ileri araştırmalarda ispatlamak beklenir.

¹⁰⁰ bk. *ikincil temsil etme* maddesi.

çekimi, eylemden eylem türetimi diye yorumlanmaktadır. Radford (2006: 181-184) eylemin yalın hâlinin tematik roller yapısından hareket ederek *özellik denetimi* (*feature valuation*) aracılığıyla şahıs ile sayı uyumunu¹⁰¹ değerlendirip şahıs ve sayı özelliğini - iki özelliğin zamanla birlikte özne durumunda olan öbekle uyumlu olmaları amacıyla - eylem/yüklem üzerinde denetimlemektedir. Genişletilmiş yansıma ilkesine göre özne durumunu (özne, güncel alanyazında tümce ögesi olmayıp aslında denetimlenmesi gereken bir özelliktir) eylem öbeğinden tümcenin öznesine çıkarıp nominal öbeklere kazandırabilen sözdizimsel çekimbirimler mevcuttur. Bunların haricinde tümleyici öbeğinde işleyip tümcenin bütünlüğünü talep eden kategoriler de çekimden ayrılıp tanımlanmaya ihtiyaç duymaktadır (bk. 4.3. ve 4.4.).

Daha ayrıntılı bir şekilde bu kısımda eylem öbeğinin neden sözdizime ait olduğu yanıtlanacaktır. Eylem ile ilgili olan çekimi biçimbilimsel açıdan eylemi temel alarak açıklarsak, bu olgular eylemin sözdizimsel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için uğradığı biçimsel değişimdir. Fakat bu türlü eylemle ilgili biçimsel değişim yine dilbilgisel

¹⁰¹ Bu ikisi dışında *durum denetimi* (*case valuation*) de nominal öbeğin üzerinde ya biçimsel görünümünden ya da soyut durum olarak teyit edilmektedir (Murat Özgen, kişisel görüşme); ama eylem öbeğinde soyut durum için eylemönü ve ad öbeğinin kavramsal okuma şekli 2.3.1’de tanıtılmıştır. Bununla birlikte, durumun denetimlenmesi için kısıtlamalar, Göksel ve Kerslake’nin (2005: 417) verdiği örneklere *durum süzgeci* (*case filter*) uygulanarak görülebilir.

a) Ø_i [Toplantıyı müdür gelmeden başlatmak_i] istedi.

‘One asked/wanted to start the meeting without the director’s participation.’

b) ?Toplantı_i [müdür gelmeden başlatılmak_i] istendi.

‘The meeting was asked to be started without the director’s participation.’

c) [Toplantının müdür gelmeden başlatılması_i] istendi.

‘The meeting’s being started before the director came was commanded.’

(a)’da toplantıyı başlatan *O*, başlatmak isteyen de *O*. Tümcenin öznesi yüklemle uyushmaktadır. Ayrıca bitimsiz yapının öznesi de *başlat-*’ın özneye olan ihtiyacı itibarıyla tümcenin öznesinin buyurmasındadır; *toplantı* ise *-t* katkısız eyleminin etkisiyle bitimsiz yapıda nesne hâlini kazanmaktadır. *-mak* ise *iste-* eylemi ile birlikte bir denetleme yapısını oluşturmaktadır.

(b)’de istenen *toplantı*, başlatılan da *toplantı* - başlatılmak istenen de *toplantı*. Tümcenin öznesi *toplantı* olsa bile, *başlatılmak* bitimsiz yapısının bir örtük öznesidir. Fakat *isten-* edilgen olduğu için tek bir özneyi talep etmektedir dolayısıyla bitimsiz yapı burada hâlsizdir. Bunu *öbek taşımasının* (*phrase movement*) adım adım gerçekleşmesinin bıraktığı *izlerin* (*trace*) sonucu olarak incelersek hem taşımasının nasıl gerçekleştiği hem de taşıma sonrası tümcenin dilbilgisine aykırı olup olmadığını anlamamız mümkündür - *-il* ve *-n* birer kez öbek taşımasına sebep olmaktadır -.

Toplantı_i [Ø t_i [[[Ø t_i [[Ø t_i] başlat Eylem Öbeği]ıl edilgen]mak Çekim Öbeği] iste Eylem Öbeği]n Edilgen eÖ]di.

Toplantı’nın, *başlat-*’ın nesnesi olarak adım adım *isten-*’nin öznesi yerine geçişi, yukarıda gösterildiği gibidir - her geçişte bir edilgen çatı gerekmektedir -. Edilgen çatı, tümcede eylem öbeğinin tümlecinin özne hâli kazanmak için geçişi gerçekleşmesine kanıt niteliğindedir. Üstelik, durum süzgeciyle çatıların eylemden eylem türetmedikleri de anlaşılmaktadır. Çatı, anlamsal ihtiyacın sözdizimsel işleme gerçekleşmesinin dışavurumudur.

İki eylemin göstericisi farklı olunca (b)’deki öbek taşımasına oranla (c)’deki öbek kurumu daha kullanışlı olmaktadır. (c)’de istenen *toplantının başlatılması*; adlanmış eylem öbeğinde *başlatılmak* ise *toplantı*’nın adında gerçekleşmektedir.

Fakat güncel alanyazında Radford’un (2006: 258-265) tanımladığı *bağımsız sonda* (*independent probe*) kavramıyla Göksel ve Kerslake’nin (2005) yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilip Türkçenin örtük öznenin taşıma kısıtlamaları tartışılabilir. Açıkçası, edilgenlik katkısız eylem olarak, bitimsiz yapıda süzölmüş olan bir şahıs özelliğini bir daha denetimleyebilir mi? Aynı anda, benzer yapılar İngilizcede dilbilgisine göre doğru değildir (krş. *I was wanted to laugh.) (Radford, 2006: 76).

yapılarda gözlemlenen değişiklikler sebebiyle sözdizimsel analizde ele alınacaktır. Öte yandan, Türkçede yalnız eylem öbeğini etkileyen çatı ekleri, eylemin temel üye ve tematik roller yapısını değiştirmeye uğratması bakımından da bu kısımda tartışılacaktır. Sözlükbirime anlam kazandıran biçimsel değişim ise sözlükbirimin oluşmasına bulunduğu katkılara göre bu kısımda ele alınmamaktadır.

4.2.1. Eylem Öbeğinde Çekim

Korkmaz (2017) eylemin özne-nesne bağıntısının uğradığı durum değişimine işaret eden çatıyı, eylemden eylem yapma ekiyle birlikte yorumlamaktadır. Fakat buna yönelik Tohti'nin (2005: 35-43) çatı eklerinden ettirgenliği *katkısız eylem* kavramıyla değerlendirmesi, çatıya bu açıdan bakmamızı desteklemektedir. Çatı ekleri, eylem öbeğinin tematik rol yapısıyla ilgili olduğu için birbirlerinden ayrılıp tartışılmalıdır (bk. 10).

10. a) Duvarı *ben* ustaya boyattım.

‘I had the workman paint the wall.’

b) *Duvar* benim tarafımdan boyatıldı.

‘The wall was asked to be painted by me.’

c) *Duvar* usta tarafından boyandı.

‘The wall was painted by the workman.’

(10. a)’da ettirgenlik, katkısız eylem olarak eylem öbeğini kendi tümleci kılıp aynı anda kendisine tabi bir dış üyeyi (*ben* birimi) de getirmektedir. Hem (10. b) hem de (10. c)’de edilgenlik vardır, fakat (10. b)’de edilgenlik, ettirgenlik çatısının dış üyesine taraf-öbeğini buyurtmaktadır. (10. c)’de edilgenlik ise eylem öbeğinin dış üyesini değiştirmektedir (*usta* yerine *duvar*).

Eylem bir anlambirim olmanın yanı sıra bir dilbilgisel kategori olarak belirgin temel üyeler ve rollere de sahiptir. Tohti (2005: 35-43) eylemin katılımcılarının değişmelerine göre çatıları katkısız eylem kavramıyla ele almayı tercih etmektedir (bk. 3.2.3.). Katkısız eylemin ele alınışı, Şen’in (1999: 1071-1092) *al-* eylemini *öbeksi eylem* oluşturabilen yardımcı eylem olarak değerlendirmesinden farklılaşmaktadır. Ayrıca bu görüşten

tümevarım yapılırsa, eylemin anlamı birlikte kullanılan addan dolayı değişebilir (örneğin, *duş al-*, *imza al-*). Sözdizimsel açıdan örnek verecek olursak, İngilizcede ettirgen olarak kullanılan *make* ve *have* gibi yardımcı eylem Türkçede ettirgen çatı olarak çekim eki hâlinde (Comrie, 2005: 210; Yılmaz, 2012).

Bunun dışında katkısız eylem Japoncadaki *suru* gibi, bir eylemlilik parçacığı olarak kendi tümlecine durum kazandırıp aynı anda tümlecine rol atamak için başka bir eyleme ihtiyaç duymaktadır (bk. 3.2.3.) (Crystal, 2008: 281).¹⁰² Yılmaz (2012) anlambilimsel açıdan çatı eklerini eylemin yüzeyinde açıklamaktadır, fakat bu açıklamayı biraz genişletebilirsek, “çatı eylemin anlambilimsel özelliği ve sözdizimsel özelliği ile ilgilidir” görüşüne ilaveten anlambilimsel açıdan bazı eylemlerde ettirgenlik anlam parçacığı yoktur. Meselâ etkenlik, *koş-* eylemi gibi dış üyesi dışında eylemin sonuç bildiren durumunu göstermez. Ettirgenlik anlambilimsel açıdan *aç-* eylemi gibi dış üyesi dışında eylemin sonuç bildiren durumunu da gösterebilir (Uygun, 2009). Bu yaklaşımla, Türkçede katkısız eylemin biçimbilimsel özelliğini tanımlayıp çatıları analiz etmek uygundur. (11)’de gösterildiği gibi çatılar, eylem öbeğinin temel üye yapısının değişmesine bir kanıttır.

11. a) Yemek pişti.

‘The food is cooked.’

ÇÖ

/ \

BelÖ₁ Ç’

yemek / \

EÖ Ç

/ \ *ti.*

BelÖ₂ E’

Ø *piş*

¹⁰² bk. *light verb* maddesi.

b) Ben yemeği pişirdim. (ettirgen)¹⁰³

‘I cooked the food.’

ÇÖ

/ \

BelÖ₁ Ç’

Ben / \

EttÖ Ç

/ \ *dim.*

EÖ Ett

/ \ *ir*

BelÖ₂ E

yemeği piş

c) Yemek (benim tarafımdan) pişirildi. (edilgen)¹⁰⁴

‘The meal is cooked.’

ÇÖ

/ \

BelÖ Ç

Yemek / \

EdilÖ Ç

/ \ *di.*

EttEÖ Edil

/ \ *il*

EÖ Ett

piş ir

¹⁰³ Biçimbilimsel ettirgenlik eki, sözlükbirimsel anlambilimce sözlükbirimsel ettirgenlikten farklı olup eylemin dış üyesinden kendisine başka bir dış üyeyi de dile getirebilir (örneğin, *Ben kuaföre saçımı kestirdim.*).

¹⁰⁴ Edilgenlik, ettirgenliğe kıyasen eylem öbeğine bambaşka bir dış üyeyi getirmemektedir; fakat yine Chomsky (200:11-52) ve Radford (2006: 246) tarafından *taraf-öbeğini* getiren bir edilgen katkısız eylem olarak tanımlanmaktadır. Kişisiz/meçhul çatı için bk. 2.3.3. ve 2.4.1..

d) Ben yıkandım. (dönüşlü)

‘I took a bath.’

ÇÖ

/ \

BelÖ Ç’

Ben / \

DönüşÖ Ç

/ \ *dım.*

EÖ Dönüş

/ \ *n*

BelÖ E

kendimi yıka

e) Kuşlar ötüşüyor.¹⁰⁵ (işteş)

‘The birds are warbling together.’

ÇÖ

/ \

BelÖ Ç’

Kuşlar / \

İştÖ Ç

/ \ *üyor*

E İşt

öt üş

Eylemin temel üye yapısından dolayı çatıları sözdizimde incelemek doğru bir yaklaşımdır. Özellikle edilgen çatının kullanılmasında öbek taşıması söz konusudur. Çatıdan ziyade tümcenin oluşma aşamasında eylem üzerinde işleyen biçimbilimsel değişimler de bir çeşit çekim sayılmaktadır. İngilizcede çekim eylem üzerinde gerçekleşirken çekimin oluşmasına sebep olduğu partisipler (12)’de gösterildiği gibi

¹⁰⁵ İşteş, ayrıca eyleme kazandırdığı dilbilgisel nitelik ve eylemi gerçekleştiren dış üyeler arasındaki bağımlı veya bağımsız ilişkiye göre farklılaşır (Kuruoğlu, 1990: 134).

mevcuttur.

12. *do - did, done, doing, to do.*

(*yap - yaptı, yapmış, yapıyor, yapmak.*)

Ergin (2013: 333) partisipleri, eylemden ad türetimi ve sıfat türetimi çerçevesinde eylemin çekimlenmiş hâli olarak yorumlarken, aynı anda partisip eklerini zaman, adlaşma ve kiplik gibi çekim kavramlarıyla bir arada incelemektedir.¹⁰⁶ Bu yaklaşım, partisipin sözdizimsel ihtiyaçtan dolayı eylemin uğradığı biçimsel değişim olduğu gerçeğini görmemektedir.

Öte yandan, çekim eklerine yönelik ayrıntılı sınıflandırma yapmayan bu yaklaşım hem kavramsal hem de terminolojik karışıklığa sebep olmaktadır. Örneğin, zaman ekinin kiplikle ve partisipin adlaşmayla karıştırılması, bu yaklaşımın en vurucu kusurunu belirtmektedir (Ma, 2022: 70-91). (13.)’te görüldüğü üzere Benzer’in (2008) iddia ettiği gibi partisipte işlek olan çekim eki çekimbirimdir (özne-yüklem bağıntısını eşlik ederek dışa vurmaktadır). (13. a)’da görülen *-yor* zaman olup görünüşle birleşiktir, fakat (13. b)’de zaman olan *-yor* eki ve görünüş *-du* eki işlevsel olarak birbirlerinden farklıdır. Aynı anda Türkçede zaman ve görünüş ekleri ayrımı işlek bir esneklik göstermektedir. Fakat *birleşik zaman* kavramı bilimsel açıdan doğru olmadığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla *-lyordu* yapısında *-lyor* görünüş olup diğeri zaman olmalıdır. Bu nedenle eylem öbeğinde gerçekleşen çekimi incelerken eylem öbeğinde işleyen öbekler arasında bir ayrım gerekmektedir.

13. a) Ali kitap okuyor.

‘Ali is doing book-reading.’

¹⁰⁶ Partisip denilen *-An, -AcAK, -mXş* ve *-DXk* biçimbirimlerinin kullanılmasında üst seviyede sözdizimsel işlem gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bunlar çekimde yer almamaktadır. Tümcenin yüzeysel yapısından hareketle bu biçimbirimlerin eklemeli diye çekim olarak yorumlandığı anlaşılar, fakat dilbilgisel öbek oluşumu açısından yorumlandığında, tümcenin üzerinden kodlandığı yöntemde çekim ögesi başka bir öbeğin yönetimine girmektedir; örneğin:

a) Ben biliyorum; sen ders çalışıyorsun. - Ben senin ders çalıştığını biliyorum.

‘I know; you are studying. - I know that you are studying.’

b) Ben o belgeyi imzaladım; o belgeyi sen sundun. - Ben senin tı sunduğun belgeyi imzaladım.

‘I signed the paper; you submbitted the paper;. - I signed the paper which you submbitted.’

Ayrıca, Özgen’in (2019) bitimli olmayan yan tümcede özellik denetimini uygulaması, yan tümcenin zaman ve kip vs. görünümünün ana yargıya bağlı olması bakımından yeterince aydınlatıcı değildir.

b) Ali kitap okuyordu.

‘Ali was doing book-reading.’

4.2.2. Sözdizimsel Çekimbirimler

Zaman, şahıs ve çokluk¹⁰⁷ gibi kavramları bildiren biçimbirimler sözdizimsel çekim olarak yine de farklı sözlükbirimlerle birlikte kullanılır ve bu doğrultuda tümce içinde belirli anlatım ve işlevsel talebi (zaman, kişi, nicelik vs.) karşılamaktadır (Fromkin, Rodman & Hyams. 2011: 107, 494, 499). Tümceyi önermeye dönüştürebilen eklerden zaman ve şahıs ekleri, genişletilmiş yansıma ilkesine göre işlevbirim olarak eylem öbeğini yönetmekte ve tümcenin öznesini özne durumunda bulundurmaktadır.

Radford’a (2006: 182-186) göre zaman, çokluk-teklik ve şahıs (zamirler için eylemin paradigmatic değişimi gereğince) ile birlikte özellik denetimi bakımından yüklemde görülmesi gereken özelliklerdir. Bir başka deyişle, 2.3.3.’te anlaşıldığı üzere özne-yüklem bağıntısı,¹⁰⁸ oluştuktan sonra tümce hâline gelmesi için (çizgisel hâli kazanması için) işlevsel öbekler ile birleşmektedir. Günümüz Türkçesinde tümcenin çizgisel hâli kazanmasına katılan ekler, tümcenin çekim/zaman öbeği aşamasını gerçekleştirmektedir. Yalnız, günümüz Türkçesinde biçim olarak değil, *fonetik (phonetic)* olarak tespit edilen *-(y)/-i* yardımcı eylemi zaman, şahıs ve çokluk ekinden başka çekim eklerini gerektirmemektedir. Dolayısıyla tümce boyutundaki ekleri tanımlamadan önce geleneksel tabirde ek-eylem olarak yorumlanıp, nominal öbekleri yüklem yapan bu yardımcı eylemi ele alarak yüklemlik unsurunun tanımını yapabiliriz.

14. Ben öğrenciyim.

‘I am a student.’

(14)’te görüldüğü üzere tümcesdeki *-yim*, yüklemi belirlemekle beraber özne ile uyuşan bir çekimbirimdir. (14) numaralı tümce yapısını *Ben öğrenci oluyorum* yapısıyla

¹⁰⁷ Bu çalışmada çokluk ve çoğulluk arasında bir ayrım yapılmaktadır ki çoğulluk ad öbeklerinin nicel özelliğini (çocuklar vb.) gösterirken çokluk yalnız eylemde uyum gereğince kullanılan *-lar* ekini (gittiler. vs.) yansıtmaktadır. Fakat bu ayrım bitimsiz yapılar için geçerli değildir (onların okula gitmeleri vs.) çünkü bitimsiz yapılarda özellik denetimindeki şahıs uyumu, ilgi ve iyelik eki aracılığıyla denetimlenmektedir.

¹⁰⁸ Bu konuyla ilgili özne-yüklem bağıntısı, tümce öğeleri olan özne, yüklem, tümleç vs. terimlerle alâkasız olup öbek kapsamında bir yönetim alanını kastetmektedir. Dilbilgisi çalışmalarında biçimsel betimlemede merkezden uzaklaşma bakış açısından kaçınılmalıdır çünkü Chomsky’nin (1970b) ileri sürdüğü X-bar teorisine riayet ederek merkezden uzaklaşma yaklaşımını temel alan açıklamalar, dilbilgisel yapıların oluşumların izahında zayıftır.

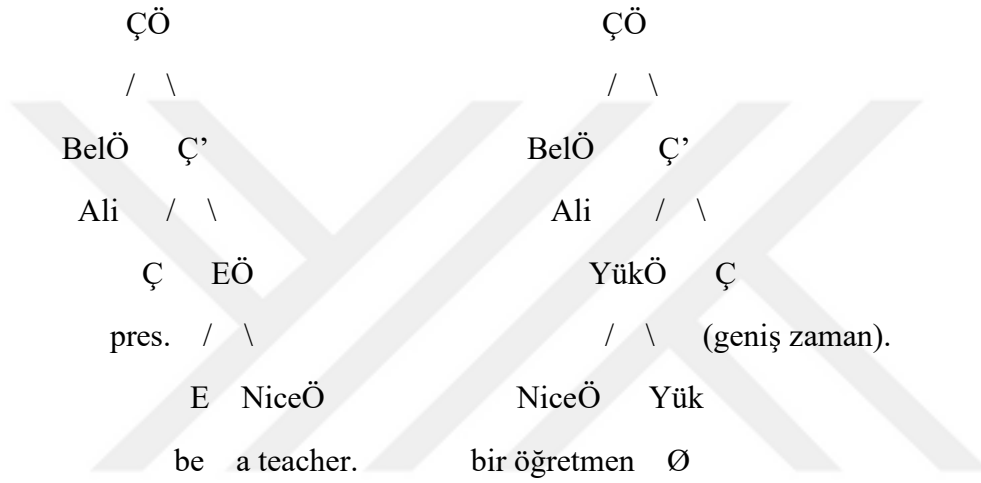
kıyaslarken küçük tümce denilen eylemsiz yargı ile karşı karşıyayız.¹⁰⁹ Bu yapının kuruluşunu açıklamak için diğer dillerde bulunan aynı dil verilerine dikkat etmemiz gerek.

15. a) Ali bir öğretmen.

‘Ali is a teacher.’

b) Ali’yi öğretmen sanıyorum.

‘I consider Ali a teacher.’

(15. a) düzgün ve bitmiş bir tümcedir. (15. b)’yi açmak oldukça zor çünkü *Ali’yi öğretmen* yapısında *Ali* ve *öğretmen* her ikisinin de tekil olmasına rağmen, bu iki farklı BelÖ’yü bağlayan çekimbirim yoktur. Dolayısıyla bunu bir yargı olarak yorumlamak güçtür.

Çünkü eğer yalnızca yüklemlik unsurunun eksik olduğu için yapıyı küçük tümce diye ele alırsak, *Öğretmen sanıyorum Ali’yi* tümcesini doğru tanıyıp **Sanıyorum Ali’yi öğretmen* tümcesini doğru tanımadığımız için küçük tümcenin yapısal bütünlüğü/varoluşu tekrar izah edilmelidir. Aynı anda, *Ali’ye* yönelik *öğretmen*’in yüklemcil olması da bu bakımdan mantıksızdır. Bu itiraz, eylemin eylemönü ve eylem öbeğinin *yönetim alanıyla (domain)* ilgilidir. Anlaşıldığı gibi, *Ali öğretmen* bir küçük tümce değildir. Burada eylemsiz yargı da söz konusu değildir, çünkü bir yargı her zaman bir yükleme ihtiyaç duyacaktır.

¹⁰⁹ Murat Özgen, kişisel görüşme.

Gencan'ın (1979: 344) biçimsiz yüklemle ilgili açıklaması, eylem öbeği dışında diğer öbeklerin de yüklem olabilmesine teorik bir destektir. Eylemin yapısal özelliğinde anlambilimsel özelliğinin önemli bir yeri vardır. Uygun (2009), *Bu ilaç Ali'yi iyi etti.* örnek tümcesinde yüklem anlama sahip olması bakımından *iyi et-*'i bir başarıma eylemi olarak değerlendirmektedir. *Ali iyi* yapısını yüklem öbeği olarak almak, *et-* yardımcı/katkısız eylemi anlambilimsel açıdan bir boşluk yaratırken (Akşehirli, 2013: 481-494) *Ali*'yi nasıl yönettiğine yönelik bir açıklama dile getirmemektedir. Bir başka ifadeyle, *et-* yardımcı eyleminin *Ali*'ye nasıl bir tematik rol kazandırdığı öğrenilmemektedir. Ayrıca *iyi et-* (anlamca bir duruma geçirmeyi ifade eden bir eylem) başarıma eyleminin, mantıkça *iyi ol-* (anlamca bir duruma geçmeyi ifade eden bir eylem) erişme eyleminden doğduğu için kendisinden ayrı bir etken eylemi ayırmak da güçtür. Aynı anda *et-* etkenliğe sahip olan bir yardımcı eylemdir, fakat içeriksizdir. Çünkü etkenlik unsurunu ayırırsak, *Bu ilaç [iyi etti] Ali'yi* doğruyken **Bu ilaç [etti [Ali'yi iyi]]* tümcesinin neden yanlış olduğu yine yanıtlanmalıdır (demek ki *iyi et-* bir bütündür). Görüldüğü gibi küçük tümcenin öznesi eylem öbeğinin bir tümlecidir (Rafel, 2001: 153-170). Bu konuda eylemin anlambilimsel özelliğini ayırtmak faydalı görülmektedir.

Sonuç olarak, mantıki önermenin bulunmasına rağmen (15. b)'yi açıklamak için küçük tümceyi tercih etmek yanıltıcıdır. Çünkü *san-* eylemi Ali'nin öğretmen olduğuna işaret niteliğinde değildir, *Ali* ise yalnız eylemden bir durum kazanmaktadır ve *öğretmen* de ne kendinin ne de *Ali*'nin özellik denetimine sebep olmaktadır. Bunların ötesinde, (15. b)'de *Ali* çoğul olsa *öğretmen* yine de tekil olacaktır. Dolayısıyla yalnızca iki üye arasında bulunan denetime bakarak *denetleme* kavramıyla küçük tümcenin yargısal bütünlüğünü yorumlamak ikna edici nitelikte olmayacaktır (Kunduracı, 2008). Chomsky'e (1965: 15-16) göre şahıs, miktar ve cins vb. çekim ekleri, özne-yüklem bağıntısında işledikleri için de öbek kurucusudur. Bununla birlikte bu tarz biçimbirimler, *öbek belirleyicisini (phrase-marker)* temsil ederler.¹¹⁰ Fakat küçük tümcede ise yüklem

¹¹⁰ Bazı durumlarda tavuk ve horoz, ördek ve suna, geyik ve burçin vb. örneklerde gösterildiği gibi cins sözlükbirimlerde de anlam ayırıcıdır (Matthews, 1974: 48). Fakat çekim birimindeki cins sözlükbirimlerdeki cinsten farklı olup Radford'a (2006: 209) göre *Z-aşaması*'nda (*T-cycle*) denetimlenen bir özelliktir.

özellik denetiminin talep ettiği kadar zengin çekimbirimler yoktur. (16)'daki örneklere kıyasla küçük tümcenin dilbilgisel bağımsızlığı yoktur.

16. a) Ali öğretmenØ.

b) Ali öğretmendi.

c) Ali öğretmenmiş.

Çincede eyleme getirilen biçimbilimsel çekim değişimi bulunmamaktadır. Fakat eylemsiz bir yargının oluşup oluşmaması konusunda (17)'de gösterildiği gibi Türkçe ile arasında bir benzerlik vardır.

17. a) tā shì lǎoshī.

‘He is a teacher.’

(O öğretmen.)

b) tā Ø hěn piàoliang.¹¹¹

‘She is so beautiful.’

(O çok güzel.)

Baker’e (2004: 86) göre ad ve sıfat tümcede yüklem olmak için bağlama eyleminden destek almalıdır, fakat bu Türkçede -i bağlama eyleminin biçimsel varoluşunu tespit etmemektedir. Ayrıca burada eylem öbeğinde eylem biçimsizdir. Buna yönelik, Uygun (2009) öğrenci/iyi-ymiş ve uyu-muş ifadelerinde -y’nin (fonetik olarak) biçimsözdizimsel ortamına göre ad ve sıfatı yüklem yapan bir unsurun varlığını tespit etmektedir.

Eğer Türkçede küçük tümcenin bağımsız bir yapı olduğunu kabul etmek gerekirse,¹¹² örtük yargıda bulunan özne-yüklem bağıntısını küçük tümce kavramıyla açıklamak mümkün değildir. Özne ve yüklem, yargı oluşumunda önemli iki unsurdur (Guzev & Deniz Yılmaz, 2004: 69)¹¹³, fakat küçük tümcede bu bağıntıyı dışa vuran bir çekimbirim yoktur. Örneğin,

¹¹¹ Çincede genel olarak adın yüklem olması bağlama eylemini talep eder; sıfatın yüklem olması için bağlama eylemi zorunlu değildir.

¹¹² Aslında tümce ve küçük tümce arasındaki fark da dilbilgisel bağımsızlığının olup olmamasıdır. Tümce kendi çizgiselliğine sahiptir. Fakat küçük tümce çizgisel açıdan bağımsız değildir (Si, 2016: 17-18).

¹¹³ bk. *sözdizimin birimleri* maddesi.

18. a) *Sen güzelsin.* (açık özne: sen; açık yüklem: güzel.)

‘You are beautiful.’

b) Ben *seni güzel* buluyorum. (küçük tümcenin öznesi: sen; yüklemi: güzel+Ø.)

‘I find you beautiful.’

Örneklerde (14-18) anlaşıldığı gibi biz küçük tümce terimiyle eylemsiz çekim öbeğini açıklamaktayız. Zaman, bitimsiz tümcede bulunmaması bakımından tümcenin küçük olmasına sebep olmaktadır, fakat zaman kendisi bağımsız bir dilbilgisel yapının olmamasının şartıdır (emir tümcesinde ise zaman örtüktür). Çünkü bitimsiz yapılarda eylem öbeğinin tematik rol yapısı mevcutken küçük tümcede yalnız denetimlenmemiş mantıki özne ve mantıki yüklem vardır. Buna ilaveten, Türkçede küçük tümce olumsuzluk ögesini içermemektedir ve bu ayrıca küçük tümcenin dilbilgisel bütünlüğünü bozmaktadır. Sözdizimsel çekimbirimleri - onların tümcenin dönüşüm aşaması olmaları bakımından - biçimbirim olarak eylemde görülen paradigmatic değişim adına ele almak mantıklı değildir. Küçük tümcede var olan işlevsel kavramlar (örneğin, cins ve çokluk), tümceye bağımsızlık kazandırmamaktadır (Si, 2016: 23). (19)’da görüldüğü gibi Fransızcada EÖ’de BelÖ ve SÖ arasında bir çeşit uyum mevcuttur ve bu uyumun küçük tümcenin varoluşunu kanıtlayan cins ve miktar çekimbirim olduğu düşünülmektedir.

19. a) Je considère *le garçon très intelligent.*

(Bu oğlanı çok zeki buluyorum.)

b) Je considère *la fille très intelligente.*

(Bu kızını çok zeki buluyorum.)

c) Je considère *les garçons très intelligents.*

(Bu oğlanları çok zeki buluyorum.)

(Wen, 2002: 100-101)

Fransızcada bir ad öbeğinde sıfat da cins ve sayı olarak adla uyumlu olmalıyken *gösterici-kurucu* (*specifier-head*) arasındaki uyuma buyurma teorisiyle açıklanabilir. Eğer *sınırlı buyurma teorisini* (*strict c-command*)¹¹⁴ uygularsak, eylemin nesnesi ve

¹¹⁴ Eğer iki düğüm A ve B birbirlerini yönetmiyorsa, ancak A düğümünü yöneten ilk düğümün aynı anda B düğümünü

nesnenin tamlayıcısı her ikisinin de özellik denetimini gerçekleştirmemesi bakımından küçük tümce kavramıyla denetimlediğimiz yargı da mantıksız olur.¹¹⁵ Bu nedenle şahıs ve zaman eklerini - onların tümcenin oluşmasının Z-aşamasında birtakım özellik olmaları bakımından - neden çekimbirimde ele aldığımız da kolayca anlaşılmaktadır. Dolayısıyla küçük tümceyi eğer yüklem öbeğinin göstericisi ve kurucusu olarak ele alırsak, küçük tümcenin varolması mümkündür. Fakat k-buyurma aracılığıyla onun yapısal özelliğini gözden geçirirsek, küçük tümcede örtük bir yüklem çekimbiriminin bulunması imkânsızdır.¹¹⁶

Şimdi tümcenin şekillenme sırasında özne-yüklem bağıntısına eşlik eden çekim eklerini sıralamak mümkündür. Özne-yüklemden gelme yargı kavramı, geleneksel alanyazında eylemle beraber ele alınmaktadır. Fakat (20)'de gösterildiği üzere çekimbirim olan *-tım*, BelÖ₁'ye buyurup EÖ'yü yönetmektedir.

20. Ben ödevi yaptım.

'I did the homework.'

ÇÖ

/ \

BelÖ₁ Ç'

Ben / \

EÖ Ç

/ \ *tım*.

BelÖ₂ E

ödevi yap

Ayrıca tümcede yargı önemli bir unsurdur ve hem bitimsiz hem bitimli yapılarda

yönetmesi durumunda B A'nın k-buyurmasında olacaktır (Chomsky, 1986: 8).

¹¹⁵ Bu anlamda benzer yapılar eylemönü terimiyle açıklayabiliriz. Ayrıca eylemönü yalnız bir anlambirim aracı değil, aynı anda birtakım dilbilgisel görünüşleri de gösterebilir.

¹¹⁶ Stowell (1981), küçük tümcenin yapısal özelliği yerine mantıksal varoluşunu uygun kabul etmektedir. Fakat Matushansky (2019: 63-104) bu görüşü ne teorik ne de deneysel açıdan yeterli bulmaktadır, ve *nesneye yükselme* (*raising to object*) terimi aracılığıyla bunu *denetleme eyleminde* (*control verb*) incelemeyi uygun görmektedir. Çünkü eğer öbeğin göstericisi ve kurucusu bağıntısından söz edilirse, küçük tümcede örtük çekimbirimin bulunduğu anlaşılır fakat k-buyurmada söz edilirse küçük tümcede çekimbirim yoktur.

Küçük tümcenin yapısal görünümü aşağıdaki şekilde gösterilir.
[seni [sen [genç yö] çö] bul- eö] (Murat Özgen, kişisel görüşme)

yargı mevcuttur. Kornfilt (1977: 450) gibi eylemden türetilen adların eylemin temel üye özelliğini taşıdığını¹¹⁷ düşünen Abdurusul (2007) aynı anda *-mAk* ekinin biçimbilimsel özelliği açısından eylemi nominalleştirdiğini ileri sürer. Sözlükbirim türetimiyle ilgili açıklamalarda bahsedildiği gibi, eğer bir biçim bir sözlükbirimsel anlam kazanırsa, onu parçalayıp çekim kategorisinde incelemeye gerek yoktur. Fakat (21)'de gösterildiği gibi bir dilbilgisel yapı herhangi bir sözlükbirimsel anlam kazanmamaktadır.

21. Ali'nin okula gitmeye karar vermesi.

'Ali's decision to go to school.'¹¹⁸

Abdurusul (2007) aynı anda, sözdizimsel açıdan eylem öbeğinin hiyerarşik yapısını açarak eylem öbeğinin *-mAk* ekiyle adlaşmasını betimlemektedir (*Bir yabancı dil öğrenmek lazım.* vs.). Hâlbuki, kendisi Z-aşamasında bulunmasına rağmen bitimsiz yapının talep ettiği örtük önze mutlaka *en yakın mesafede* (*minimal distance*) aranacaktır. Bir başka deyişle, büyükçül *kusursuz ÇÖ*'de (*non-defective TP*) eğer şahıs özelliğine sahip olan bir zamir veya gönderge varsa örtük özne onun artgöndergesi olur. Fakat aksi takdirde bu örtük zamir *zamirsi/adıldır* (*pronominal*). Örneğin, *Amacım bir yabancı dil öğrenmek.* veya *Bir yabancı dil öğrenmek benim amacım.* tümcesinde bitimsiz yapının örtük öznesi *ben*'dir. Bunun dışında *-mAk*'ın diğer kullanma durumlarındaki işlevleri Chomsky'de (1981: 57) *zamirsi/adıl* özelliğinde tartışılmıştır.

Ayrıca, denetleme yapısında görülen bitimsiz yapıları açıklanmak gerekmektedir. Radford (2006: 197) bitimsiz yapının, tümce çizgisinde denetimlenmesi gereken diğer özellikleri (sayı ve zaman) tamamlamadığını göz önünde bulundurarak yalnız şahıs özelliği ve Z-aşamasındaki genişletilmiş yansıma ilkesine tabi olduğunu düşünmektedir. Geleneksel alanyazına göre *-mAk* ve *-mA'*ya kıyasla daha çok eylemin hareketliliğini bildirme durumunda kullanılmaktadır, fakat *edimsel* (*performative*) eylemler de başka bir

¹¹⁷ 2.3.2. ve 2.4.1.'de bahsedildiği gibi, bu tarz türevler aslında sözcüğün anlamıyla ilgilidir. Aynı anda Abdurusul (2007) İngilizcede eylemden ad türetiminde eylemin kaybolmayan temel üye özelliğiyle (21) bitimli yapıyı kıyaslamakta ve bu karşılaştırma sonucuyla *-İş* ekini de nominal öbek çerçevesinde yorumlamaktadır. Fakat *-İş* ekinin sözlükbirim oluşumunda işlediği gerçeğiyle de karşı karşıyayız; örneğin, *bit-me tarihi* yerine *bitiş tarihi* kullanımı daha yaygındır.

¹¹⁸ Aslında *Ali's decision* yapısını *Ali's deciding to leave* (*surprised me*) yapısıyla da gösterilebilir. Yalnız ikincisinde eylemden türetim yerine eylem çekimi mevcuttur.

eylemin hareketliliğini bildirebilir (krş. *Ölmeyi emrediyorum.*).¹¹⁹ Buna ilaveten, Radford'un (2006: 10, 196) "*bitimsizlik gerçekleşmemiş bir olayın yakın gelecek zamanda gerçekleşmesini ifade eder*" yorumunu açıklığa kavuşturabilirsek, zamandan ayrı olarak görünüş bakımından bitimsizlik eylemin ana yargıya bağlı olacak şekilde gerçekleşme ihtimalini gösterir.

Tiryakiol ve Benzer'in (2019: 255-271) çalışmasında bu görüş ispatlanmaktadır ki eylem öbeğinin denetleme yapısında bir özneyi talep etmesine göre bitimsizlik ekinin tümcede bir örtük öznesi vardır. Dolayısıyla *-mAk* eki, eylem öbeğine tümce çizgisini kazandırmaması ile birlikte, denetleme yapısında özellik denetiminde ancak *şahıs uyumuna (personal agreement)* tabi olması bakımından çekim eki sayılmaktadır (Radford, 2006: 197-198). (22)'de görüleceği üzere, bu yaklaşım bitimsiz yapıyı, özellikleri denetimleyebilmesi bakımından işlenmiş işlevsel yapı olarak yorumlamayı ve ardından zaman, kiplik, şahıs ve bitimsizlik ekini çekimbirimde almaya yol açmaktadır.

22. a) *Dersten önce bir önceki günkü ödevi teslim etmek;*

'To submit the homework of previous day before class.'

ÇÖ

/ \

EÖ Çekim

/ \ mak

EdatÖ E'

dersten önce / \

BelÖ E

bir önceki günkü ödevi teslim et

b) *Dersten önce bir önceki günkü ödevi teslim etmiş olmak.*¹²⁰

'To have submitted the homework of previous day before class.'

¹¹⁹ Benzer yapıya *zirveye ulaşmayı hedeflemek* öbeği ve *zirveye ulaşmak hedeflenmek* edilgen hâliyle de rastlamak mümkündür.

¹²⁰ (22. b)'de görüldüğü gibi, bitimsiz yapılarda zamanın eksik olmasına rağmen görünüş bulunabilir. Radford (2006: 217) zaman öbeğinden görünüş öbeğini çıkarmaktadır. Göksel (2005) ise *-mXş olmak*'ı bir bütün olarak ele almaktadır.

Tümcenin oluşup şekillenmesinde konuşucunun konuşma sırasında dikkat ettiği anı bildiren zaman unsuru ve özneye uyumlu olan şahıs unsuru birer önemli işlevsel öbeğdir (Baker, 1978: 21). Şahıs bildirip yargıda görülen çekim ekleri, tanımına göre de çekimbirim kategorisine aittir. Matthews (1974: 64) *tekil* ve *çoğul*'un yalnız öğeleri bildirmesi açısından ad öbeği ile bir arada ele almaktadır. Aksine, yargıda bulunan nicelik özelliğini gösteren çokluk eki ise çekim aşamasında gösterilecektir.

En son, geleneksel alanyazında çekim kategorisine kabul edilen kiplik, kip ve olumsuzluk da vardır. Chomsky'nin (1981: 140) kiplikleri çekim kategorisine dâhil etmesi yaklaşımıyla Türkçedeki kiplikleri de çekim kategorisine dâhil etmek mümkündür. Öte yandan, kip özelliğini zaman öbeğinden ayırıp öbekselleştirmek, Radford (2006: 219-222) tarafından kipliklerin güçlü bir kurucu olup olmamasının tutarsızlığı bakımından yanlıtıcı bulunmaktadır. Bununla birlikte kiplikten kipsel anlamı çıkarmak, kiplere benzer olan emir ve şart işlevinin tümce tasarlayabilmeleri bakımından, bunların tümcesel işlev kategorisi olarak sözdizimsel çekimbirimlerden farklı olmalarına göre kusurlu görülmektedir. Kaldı ki, kipliğin ve kiplik işlevlerine göre olumsuzluk ögesini değerlendiren görüşlere (Alangu, 2001: 74) yönelik, sözdizimsel açıdan bakıldığında olumsuzluk kavramının tümcede nasıl işlendiği sorusu öncelikle yanıtlanmalıdır.

4.3. Olumsuzluk Kategorisi

Türkçede çekimbirimlerin ya eylem öbeği ya nominal öbeğin üzerinde gerçekleştiğini kabul etmek mümkündür. Bu olgunun tespit edilmesinin yanı sıra olumsuzluk ögesinin varyantlarını değerlendirme mecburiyeti vardır - *değil* ve *-mA* biçimsel bakımdan her ikisi de çekimbirimde ele alınabilir midir -?

Ergin (1962; 1975; 2013) *değil*'i bir edat olarak değerlendirirken *-mA* ekini yalnızca eylem türetme eki olarak kabul eder. Fakat bu görüş, neden bir olumsuzluk kavramının iki varyantından birinin yapım eki ötekinin edat olduğuna dair ikna edici bir yanıt vermemektedir. Çünkü olumsuzluk mantıkbilimsel bir kavramdır ve aynı anda *değil* ancak bir önermenin zıttını dile getirir. Açıkçası, edat sözlükbirime dâhildir, aksine *değil* ise yüklemle hareket etmektedir. Dolayısıyla olumsuzluk birimi sınırlı dağılımsal niteliği

göz önünde bulundurularak tümce yapısında ele alınmalıdır. Olumsuzluk eki, eylemin tematik rol yapısını değiştirmemesiyle birlikte tümcede eylem öbeği ve zaman öbeği arasında dağılmaktadır. Buna ilaveten, *-mA* ekinin bir yapım eki olarak çekim ekine oranla bütün eylemlerden türevler yaratabildiği düşünülürse, bu bir çelişkidir çünkü yapım ekinin türetim verimliliği düşüktür.

Olumsuzluğun öbekselle görünümü açısından, Tosun (1998) olumsuzluk öbeğinin olumsuzluk birimi ve *olumsuz uç birimleri* (*negative polarity item*) ile gerçekleştiğini iddia etmektedir. Olumsuz uç birimleri yalnızca bir tümcedeki olumsuz durumda bulunabilir, meselâ *Asla/hiç/hayatta okula gitmem* (Crystal, 2008: 324).¹²¹ Aynı anda günümüz Türkçesinde bir olumsuzluk işaretleyicisi/ögesi birden fazla *olumsuz birimi* (*negative item*) kendi buyurmasına alabilir (örneğin, *Hiç kimse asla hiçbir yere hiçbir şey götürmeyecektir.*). Ayrıca olumsuz uç biriminden ziyade *hiç kimse, hiçbir* vs. *olumsuz niceleyici* (*negative quantifier*) de olumsuzluk birimini gerektirmektedir.¹²² Fakat *hiç kimse* örnek tümcede eylemin dış üyesi olduğu için EÖ'nün göstericisi yerinden doğrudan ZÖ'nün göstericisi konumuna geçmektedir, dolayısıyla daha erken bir aşamada olumsuzluğa buyurmaktadır. Bunun ötesinde, **Herkes hiçkimseyi sevmiyor.* vb. yanlış tümcelerin türetilmesi imkânsızdır.¹²³ Keleşir'e (2001) göre olumsuzluk işaretleyicisi ve olumsuz birimler anlambilimce *evrensel niceleyiciyi* (*universal quantifier*) dışlamaktadır.

23. a) Yaptım

'I did this.'

b) Yapma-dım

'I did not do this.'

c) *Yaptı-mam

'*I not did this.'

¹²¹ bk. *negation* maddesi.

¹²² Emrah Görgülü, kişisel görüşme. Ayrıca, olumsuzluk uç birimleri, Görgülü'ye (2020: 724-749) göre birden fazla anlam bildirir (krş. *Kimse var mı?* ve *Kimse gelmedi.*) ve aynı anda olumsuzluk öbeğinin gereğince olumsuzluk birimiyle uyumlu bulunmaktadır. Demek ki olumsuzluk uç birimi yerine olumsuzluk *uyum* (*concord*) birimi terimi tercih edilebilir. Bu nedenle Türkçede olumsuzluğun sözdizimsel sorunları, olumsuzluk uç birimi veya olumsuzluk uyum biriminin kullanma şartlarıyla ilgili diye düşünülebilir. Görgülü'ye (2018: 136-149) göre farklı dillerde olumsuzluk uç birimleri büyük oranda farklı anlam kapsamını göstermektedir ve tümcenin okuma şekillerini etkilemektedir.

¹²³ Bu bakımdan tam olumsuzluğun oluşması farklıdır. Çünkü tam olumsuzluk eylem öbeğinin kesinleştirdiği özneyi de olumsuz uyum birimi olarak talep eder.

Öte yandan, yine de olumsuzluğun dağılımsal niteliği başta olmak üzere sözdizimsel özelliğine dikkat edilirse, (23. a) ve (23. b)'de anlaşılabileceği üzere olumsuzluk bir çekimli yapıyı ayrıştırıp yeni bir öbeği ortaya çıkarmaktadır. (23. c)'de olumsuzluk öbeği Z-aşamasında denetimlenecek bir özellik olmayıp eylem öbeğinin genişletilme aşamasının öncesinde işleme katılmaktadır. Açıkçası, olumsuzluk birimi, burada kendisinden önceki kurucunun özellik denetimlemek amacıyla sözdizimsel çekimbirimlerle çekimlenmesine engel oluşturmaktadır. Bu, aynı anda *kurucu taşıma kısıtlamasına* (*head movement constraint*) bir işarettir. Bir başka deyişle, bu olumsuzluğun tek başına bir öbek kurduğu anlamındadır ve bu bakış açısı *değil* için de geçerlidir.¹²⁴

Bununla birlikte, (24)'te gözlemlendiği gibi tümce oluşmunda olumsuzluk birimi mutlaka Z-aşamasına dâhil olacaktır. Emir tümcesinde zaman birimi eksiltilir, fakat olumsuzluk yine de tümceyi tasarlayacak nitelikte değildir.

24. a) *I not do this.

(*Ben bunu yapma.)

b) Ben bunu yapmadım.

'I did not do this.'

(24) numaralı örneklerde anlaşıldığı gibi olumsuzluk birimi İngilizcedeki gibi bir yardımcı eyleme ihtiyaç duymaz ve Türkçede olumsuzluk biriminin doğrudan eylemle çekimlendiği görülür. Bu durum Pollock'un (1989) söz ettiği *olumsuzluk ayrışması* (*INFL split*) ilkesine ters düşmektedir. Özellikle *değil*, kullanımında eylem öbeğinin eksikliğinden dolayı yardımcı eylem *-i* gibi değerlendirilirse, olumsuzluğun yapısal görünümü itibarıyla olumsuzluk ekinin eylem öbeğini yöneten *olumsuzluk öbeğini* (*negation phrase*) oluşturduğu mutlaka düşünülecektir.

Başka bir bakış açısıyla, hem bitimli hem de bitimsiz yapının oluşmasında sözdizimsel çekimbirimlerin genişletilmiş yansıma, şahıs ve sayı gibi özellikleri önceden

¹²⁴ Tosun (1998) aynı anda *varoluşsal* (*existential*) olumsuzluk *yok* aracılığıyla da olumsuzluk öbeğinin oluştuğunu ispatlamaktadır. Fakat *İnsanın hevesi hiç yok olmuyor* tümcesinde görüldüğü gibi *yok* olumsuzluk öbeğinin kurucusu olmaması bakımından yalnız anlamca olumsuzdur.

süzülüp denetimlenmelidir. Bu bakımdan bitimli ve bitimsiz yapıların gerekli özellikleri işlendikten sonra Z-aşamasında bir yargı oluşur. Dolayısıyla öncelikle yargının bütünlüğünden hareketle olumsuzluğun yargıya ait olup olmadığını tespit etmek uygundur. (25. a) bir yargı olup (25. b) yargının olumsuzlaşmasına işaret etmektedir. Aksine (25. c) ise olumsuzluk işaretleyicisinin işleme katılmasına rağmen tümce doğru değildir. Demek ki olumsuzluk öbeği yargıyı olumsuzlaştırmasına rağmen Z-aşamasında kurulmamaktadır.

25. a) Öğrenciyim;

‘I am a student.’

b) Öğrenci değilim;

‘I am not a student.’

c) *Öğrenciyim değil.

‘*I not am a student.’

Açıkçası, olumsuzluk kullanımı yeni tümcenin oluşmasını gerektirmemektedir ve olumsuzluk bütün tümceyi tasarlayan bir unsur değildir. Olumsuzluk *değil* bir *olumsuzluk işaretleyicisi* (*negation marker*) olarak özne-yüklem bağıntısında görülmektedir (Si, 2016: 76). Fakat (26)’da *değil*’in Z-aşamasından önce işlediği anlaşılır. (26. a)’da *değil* yüklem öbeği ve zaman öbeği arasında dağılmaktadır. Aksine (26. b)’de *değil*’in Z-aşamasında denetimlenen özellikleri bölmesi tümcenin düzgün üretilmesini engellemektedir.

26. a) Öğrenci değildim.

‘I was not a student.’

b) *Öğrenciydim değil.

‘*I not was a student.’

Hâlbuki bunu tespit etmiş olmak, Türkçede olumsuzluğun diğer dillerde olduğu gibi zaman öbeği ve eylem öbeği arasında bir öbek oluşturup oluşturmadığına dair ikna edici bir açıklama dile getirmemektedir. Yapısal açıdan birleşik yapılarda olumsuzluk, görünüş gibi eylem öbeğini tek başına yönetmez. Olumsuzluk eki mutlaka eylem öbeği ve zaman öbeği (görünüş dâhilinde) arasında dağılacaktır ve geniş zaman olumsuzluk ekinde örtük

olmasına rağmen vardır (*yapmam, yapmazsın, yapmaz*). (27)'de görüldüğü üzere (27. a)'da olumsuzluk birimi eylem öbeği ve zaman öbeğini bağlamaktadır. Fakat (27. b)'de *ol-* yardımcı eyleminin zaman birimini getirmesine rağmen olumsuzluk eki doğrudan iki eylem öbeği arasında dağılmaktadır.¹²⁵

27. a) ?[[[Ödevleri bitir_{EÖ}]-me_{OlşÖ}]-miş olduk zö].

‘We had not finished the homework.’

b) *Ödevleri bitir-me olmuştuk.

‘*We had not finish the homework.’

Demek ki *-mA*, eylem öbeğinin belirleyicisini olumsuzluk öbeğinin kurucusu yerine almaz, kendisi de olumsuzluk öbeğinin kurucusu değildir (olumsuzluk birimi yalnız gösterici yerindedir). Dolayısıyla olumsuzluk öbeğinin oluşması Türkçede de gözlemlenmektedir. Olumsuzluk çeşitli dillerde *değil* gibi müstakil bir birim veya *-mA* gibi bağımlı bir çekimbirim olabilir. Olumsuzluk bir önermeyi olumsuzlaştırmasına göre tümce çizgisinde ya yüklem (*değil* için) ya eylem öbeği (*-mA* için) ile beraber hareket etmektedir (Si, 2016: 76).

Kaldı ki, bu çözümün de bir eksikliği vardır, çünkü *Yapamam* tümcesindeki yeterlik kipliğin olumsuzlukla nasıl birleştiğini açıklamakta zorluk çeker (yeterlik ekinin neden *Yapmayabilirim*'deki gibi olmadığı açıklanmalıdır). Burada olumsuzluk yeterlik kipliğiyle birlikte kullanılmaktadır, dolayısıyla bu bir tam olumsuzluktur ve Radford'a (2006: 102, 106) göre *Yapamam*'da yeterlik kipliği, *anlam kapsamının (semantic scope)* genişliği bakımından olumsuzluktan daha büyüktür, dolayısıyla geniş kapsamlı olumsuzluk bir yapı olup yalnız bir kiplik olarak doğrudan üretilir.

Aynı anda benzer çözümleme *değil mi* için de kullanışlıdır, çünkü *değil mi, mX'e* kıyasla konuşucunun karşı taraftan olumlu yanıt beklediğini belirleyecek niteliktedir (krş.

¹²⁵ (27. a) ve (27. b)'nin ikna edici olmayabilmesi doğrultusunda krş:

Ödevleri bitirmiş olmamak.

‘To not have finished the homework.’

Bu tümcede *ol-* zaman birimini getirirken olumsuzluk ekini de dâhil etmektedir. İngilizcede *not to* ve *to not* arasında kipsel değer bakımında farklılık gösterilmektedir. Fakat Türkçede benzer yapının kullanımbilimsel ve anlambilimsel açıdan kullanışlılığı ölçülüp yorumlanmalıdır. Fakat bu konu bu tezin odaklandığı soru değildir.

Sen öğrenci misin? ve *Sen öğrenci değil misin?*).¹²⁶ Bunun ardından anlaşıldığı üzere olumsuzluk soru parçacığıyla birlikte (örneğin, *Sen yemek yemedin mi?*, *Sen soruyu çözemedin mi?* vs.) basit soru kipine kıyasla çok daha vurguludur. Guzev ve Deniz Yılmaz'ın (2004: 60) predikatif üzerine yaptıkları yoruma göre *değil* olumsuzluk parçacığı olmaktan ziyade çoğunlukla yüklem niteliğinde kullanılmasına göre bir predikatiftir. Fakat bu şekilde *değil*'in vurgu getirebilme özelliği kenara bırakılmaktadır (örneğin, *Onu değil, seni seviyorum.*).¹²⁷

Sonuç olarak, olumsuzluk bir anlambirim ve dilbilgisel birim olarak tümcede anlam kapsamı bakımından (tabii ki burada tümceyi tasarlayacak sözdizim üstü birimler daha etkilidir) eğer küçükse zaman öbeği altında, büyükse tümleyici öbeği altında olacaktır. Tıpkı olumsuz sorularda görülen güçlü anlam ifadesi, tümceyi tasarlayacak sözdizim üstü kavramlardan söz etmektedir.

4.4. Tümcesel İşlev Kategorisi

Tümcesel işlev kategorisi, konuşucunun aktarmak istediği iletiyi uygun tümce tarzında bulundurmaktadır. Ayrıca, çekimden farklı olup bu tarz tümce işlevi doğrudan tümcenin belirli sözdizimsel talebini karşılaması için tümcenin çizgiselliğini etkilemektedir. Sözdizimsel açıdan çekimbirim, göstericisiyle bir uyum durumunda olarak özne-yüklem bağıntısında işlemektedir. Si'nin (2016: 188) yaptığı tanıma göre tümcesel işlev kategorileri özne-yüklem bağıntısında (zaman öbeğinde) değil, bütün tümce çizgisini kazanan bağımsız tümcede işlemektedir. Dolayısıyla eklerin, biçimbilimsel görünümleri sebebiyle geleneksel alanyazında çekim/ekleme terimiyle değerlendirilmesine rağmen, güncel dilbilim alanyazınında *tümcesel işlev* kavramını çekim kategorisinden ayırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Tümcesel işlev kategorisini yansıtabilen tümleyici öbeği, yan tümce¹²⁸ kavramının

¹²⁶ *Sen öğrenci misin, değil misin?* tümcesinde *Öğrenci değil misin, Öğrenci misin* ile paralel olduğu için daha üst bir kipe sahip olmadan yalnız yargıyı olumsuzlaştırmaktadır. Üstelik, sözdizimsel bakımdan *mX*'in dile getirdiği vurgu özelliği de önemli bir mevzudur, ama ancak soru kipinin yönetimi altındayken soru özelliğini vurgulamaktadır. Fakat bu soru bu tezin genel amacını aştığı için bu çalışmada yorumlanmayacaktır.

¹²⁷ İlgili inceleme için bk. Vurgun (2019).

¹²⁸ Burada yan tümce terimi genel itibarıyla geleneksel alanyazındaki bitimli ve bitimsiz yapıyla oluşan yan yargıyı kastetmektedir. Bitimli ve bitimsiz yapı arasındaki fark 4.2.2.'de tartışılmıştır.

kastettiğinden farklıdır. Bir başka deyişle, Cheng (1991) ve Chomsky'e (2004: 104-131) göre tümceyi tasarlayan tümleyici öbeği tümcenin bildirme, soru vs. kip bilgilerini içermektedir¹²⁹ ve bu yapı altında gerçekleşen işlemler *iç işlemdir (internal process)*; yan tümcede işleyen tümleyici öbeği ise bütün tümceyi etkileyecek nitelikte değildir (Radford, 2006: 117). Özgen'e (2019: 145-170) göre eğer ad öbekleri çekimlenmiş hâllerine göre belirleyici öbeği ve niceleyici öbeği olarak adlandırılırsa *benim okula gittiğim* tümleyici öbeği de belirleyici öbeği üzerinde yansıtılmaktadır. Bu izah *evre (phase)* teorisiyle tümleyici unsurunun biçimsel olarak yansıyamaması sebebiyle, eylemden durum kazanarak üzerinden oluşan öbekleri, belirleyici öbeği olarak analiz etmektedir.¹³⁰

Üstelik, tümcesel işlev unsurları konuşucunun belli tümce tarzını tercih etme sebebi olarak farklı amaçlarla da kullanılabilir, çünkü *kullanımbilim (pragmatics)* bakımından birtakım salt yapısal görünüşleri mevcut değildir (Ma, 2022: 70-91). Aksi takdirde belirgin tümce tarzını talep eden sınırlı tümcesel işlev kategorisinden bahsedilmektedir (tümce işlevlerinin gerçekleşmek için özel tümce çizgisine ihtiyaç duymaları bakımından bu şekilde yorumlanır).¹³¹

Emir işlevi tümcede biçimle belirtilmediğinden dolayı kendisi zaman ve diğer kiplikle çekim öbeğinde ele alınmamaktadır. (28)'de gösterildiği gibi, eylem öbeğinin çekimlenmiş olmasıyla birlikte (28. a) tümcesi emir değildir. (28. b)'de tümleyici öbeğinde yer alan emir işlevi eylem öbeğinin zamansız hâli talep etmektedir.

28. a) Sen git-tin/eceksin/mişsin.

'You left/will leave/have left.'

b) Sen git!

'You leave!'

¹²⁹ Ayrıntılı açıklama için bk. Ma (2022).

¹³⁰ Fakat *-DXX* ekinin işlevi adlaşmayla aynı değildir. Belirlilik ve nicelik ad kategorisine ait özelliklerdir ve aynı anda nominal öbeklerde görülmeyebilir. Dolayısıyla Özgen'in görüşü daha ayrıntılı bir şekilde tartışılır.

¹³¹ Buna tıpkı bir örnek ise şart denilen *-(y)sA'*nın soruyla birlikte kullanılmasıdır - şart işlevi şart tümcesini oluşturmadıkça şartlama işlevinde kullanılmadığı anlamındadır -. Meselâ, *Yapsam mı?* ve *Yapmasam mı?* ifadesinden dilek kolayca algılanmaktadır.

TümÖ
 / \
 BelÖ Tüm'
 Sen / \
 ZÖ Tüm
 / \ +Emir
 EÖ Z
 git

Ayrıca Si'ye (2016: 140, 141, 150-151) göre emir işlevi, bütün dillerde biçimsel özelliğe sahip olmamasına rağmen belli tümce tarzını gerektirip şahıs ve zaman (tümcenin anlamınca eylemin hemen gerçekleşmesi bakımından) uyumu ilkesine tabidir. Emir tümcesinde şahıs uyumunu açıklamak için Baker (1978: 134) *dönüşlülük* (*reflexivization*) aracılığıyla gösterdiği emir tümcesinde (29. b) öznenin örtük olmasına rağmen dönüşlü zamire duyulan ihtiyaca göre ikinci şahıs şartından söz etmiştir. (29. a)'da özne ve nesne aynı göndergede bulunması sebebiyle, aynı zamir kullanmak gereksiz tekrara yol açmaktadır, çünkü birinci ve ikinci şahıs zamiri bağlama dışı olmalıdır. Dolayısıyla emir yalnızca bir tümce tarzına özgü bir tümcesel işlev kategorisi olarak kabul edilir.

29. a) *Clean you.

(*Seni temizle.)

b) Clean yourself.

(Kendini temizle.)

Tümceyi tasarlayan birtakım unsurlar vardır, fakat tümcenin oluşup çizgi kazanmasına sebep olan unsur ise tümcesel işlevdir. Geleneksel alanyazında ek-eylem olarak bilinen *-DXr*, Demircan'ın (1979: 157 - 163) görüşüne göre ek eylem olmayıp odak işleminin tümcede gerçekleşmesinin kanıtıdır. Özellikle odak işleminin tümce çizgisinde gösterilmesine göre odak malum bir sözdizimsel meseledir. Fakat odağın gerçekleşme yöntemleri aralarında farklılıklar da göstermektedir. Türkçede hem

tekrarlama (örneğin, yavaş yavaş) hem bildirme eki biçimsel olarak odağı temsil etmektedir. Odak kullanmak dil kullanımındaki psikolojiyle ilgilidir, fakat onun tümce üretiminde etkisi yoktur. Bu yüzden odak, görünecek şekilde kullanıldığı hâlde ne çekim ne tümce işlevi unsurlarındandır (Si, 2016: 69).

Böylece çekim eklerini tümce çizgisinde gözden geçirip yorumlamamız, tümcesel işlev unsurlarının sözdizimsel talepleriyle çekim tanımını düzeltmeye katkıda bulunmaktadır. Özellikle uzun zamandır ek-eylem olarak yorumlanıp, *bağlama eyleminin* (*copular verb*) eksik olması nedeniyle yüklemle bir arada değerlendirilen *-DXr* bildirme ekinin işlevi de tartışılmıştır - bu ek, odağa işaret ederken tümce çizgisinde gerçekleşmesine rağmen bütün tümceyi etkilememektedir -. Şart işlevinde kullanılan *-sA* ekini de Kornfilt'in (1984) çekim eki olarak değerlendirmesine karşı tümcesel işlevin ihtiyaç duyduğu bir işaretleyici olarak yorumlamak, tümcenin oluşma aşamalarını zaman ve tümleyici öbeği olmak üzere iki düzeyde incelemekle uyumludur (Ma, 2022: 70-91). Z-aşamasında anlambilimsel ihtiyaçtan dolayı tümceye getirilen çekim özellikleri 4.2.1.'de tartışılmıştır. Bu bağlamda, anlaşıldığı üzere tümleyici öbeği aşamasında tümce tasarımı gereğince işleyen kavramlar ve biçimler ise sözdizimsel çekim kategorisine dâhil edilmez.

Gelgelelim Deniz Yılmaz'ın (2014: 135-147) kiplikler ve kipleri birbirinden ayırmadan eylem kategorisi ve eylemin çekim dizgesine dâhil etmesi, Türkçede kipliklerin eklerle gerçekleşebildiği gerçeğini görmezlikten gelmesine işaret etmektedir. Ayrıca tümce ihtiyacı sözdizim üretiminin birincil koşuludur, fakat Deniz Yılmaz'ın (2014) kipi eylem düzeyinde yorumlaması bunu düşünmediğini göstermektedir. Kipi eylem üzerinde gerçekleşir diye eylemin biçimbilimsel değişiminde incelemek, mantıklı açıklamayı ortaya koymamaktadır.¹³² Çünkü eylem sözlükbirim olup tümcesel işlev ise bir sözdizimsel kavramdır. Bunun ötesinde kip tümcenin üretilip algılanmasını etkileyen duygu ve düşünce birimidir (Benzer, 2008). Bu hemen anlaşılır ki kip, kiplik ve tümcesel işlev birbirlerinden farklı olan üç kavramdır. Bu sorunlar için daha kapsamlı olan dilbilimsel yaklaşım yerine yalnız biçimbilimsel yaklaşımı tercih ederek tümce yapısında

¹³² Ayrıntılı açıklamalar ve eleştiriler için bk. Ma (2022).

gizlenen bağlamsal bilgileri biçimlere yüklemek, yalnız dil kullanımbilimi açısından bakıldığı an kapsayıcı ve açıklayıcı bir çözüm bile değildir, çünkü ilgili araştırmalar *sözeylemler (speech acts)* kavramı aracılığıyla ele alınmaktadır (Ma, 2022: 70-91).

Öte yandan, kip de tümcesel işlevden ayrılmalıdır, çünkü zihnî bir kavram olup gerekli sözdizimsel ihtiyacı karşılamadığında *biçimsel betimleme (morphological description)* ile açıklanamamaktadır. Açıkçası, biçim daha soyut kavramın gerçekleşme sonucudur. Fakat tümcesel işlev ise sınırlı tümce tarzını talep etmektedir. Örneğin, emir işlevi emir kipinden daha sınırlı kapsamdadır, dolayısıyla yorumlanırken sıfır biçimden bahsedilmemektedir. Emir işlevi, algılanmak için tümcenin oluşmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla yalnız onu eylemin çekimbirimi olarak yorumlamak, tümcesel işlev unsurunun tümleyici öbeğinde işleyen bir özellik olmasına göre bir tutarsızlıktır. Ayrıca tümcede vurgulama özelliğine sahip olan *mX* ve ne-öbekleri (bu iki unsurun tümcede vurgu da dile getirebilmesi olgusu da dikkat çekicidir), soru sorma ihtiyacını karşılayabilmesi sebebiyle sözlükbirim ve işlevbirim iki dilbilgisel kategoriyle bir arada yorumlanmamaktadır. Çünkü tümcesel işlev unsurları tümce çizgisinde gerçekleşmelidir ve bir başka deyişle, tümce bunlarca kurulmaktadır.

4.5. Sonuç

Geleneksel tabirdeki biçimbilim çerçevesinde yorumlanabilen çekim eklerini, özne-yüklem bağıntısında işleyen eklerden ayırmadan önce biçimbilimsel çekim başlığı altında bu türlü ekleri ve ilgili çalışmalarda süregelen tabirleri gözden geçirip değerlendirmek ad öbeğinin belirleyici öbeği veya niceleyici öbeği olması konusuna yol açmaktadır. Çekim konusunda, ekleri çekim ve yapım olarak ikiye ayırma geleneksel yaklaşımı, güncel sözdizimsel yöntemlerle tümcenin oluşmasını aşama aşama açıklamak aracılığıyla sözdizimde sınırlandırılmıştır. Öte yandan, sözlükbirimlerin sözdizimsel dağılımlarını belirlemek, betimleyici teorilerin sahiplendiği biçimbilimin sözdizimden ayrı olduğu düşüncesini terk etmeye sebep olmaktadır. Fakat sözlükbirimin sözdizimsel dağılımına göre onun sözlükbirimsel niteliğini kararlaştırma teorileri, anlambilim ve sözdizimde duran araştırmalar için çok faydalı da değildir. Çünkü sözlükbilim sözlükbirimlerin esas ve doğal niteliklerine dikkat ederken sözdizim ve anlambilim daha

bütüncül bir bakış açısıyla öbekselleşim görünümleri ve tümcede gösterdikleri bağıntılara odaklanmaktadır.

Çekimbirimlerden tümceyi önermeye dönüştürebilen tümcesel işlev unsurlarını diğer sözlükbirimlerle ilgilenen çekim eklerinden ayırmak elverişli (uygulama bakımından) ve açıklayıcı olacaktır. Bundan başka çekimbirimsel değişim her dilde olduğu gibi sözdizimle ilgili bir araştırma konusudur (Anderson, 1982: 571-612). Sözdizimsel araştırmalarda dilbilimciler şahıs, kiplik, çoğulluk vb. konuları bildiren biçimbirimleri de sözdizimsel çekim olarak genellemektedir. Bu tür biçimbirimler yine de bağımsız ve bağımlı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır, örneğin İngilizcede *feet* (*ayaklar*) fonetik yolla bir çoğulluk çekimbirimini gösterirken *hands* (*eller*)’deki çoğulluk yalnız bir biçimbirime sahiptir (Wen, 2002: 90), fakat bunlar ad öbeklerinin nominal özelliğidir. Çünkü *-(y)DI*, *-AcAk* vs. sözdizimsel çekimbirimler Z-aşamasındaki özelliklerdir. Bunların biçimsel özelliği ile birlikte sözdizimsel çekimbirim olduklarını tartıştıktan sonra bunu da hatırlatmak gerek ki aynı anda Tosun’a (1998) göre minimalist teoride bunların hepsi özellik denetiminde süzülecek olan özelliklerdir.

Bir yandan, Erdal’ın durum (2004: 360) ve çatıyı (1991: 834) sözdizimde ele alması, araştırmamızın teorik çerçevesi için destekleyici bir yaklaşımdır. Öte yandan, eklerin biçimsel görünümlerinin altında gizlenen dilbilgisel nitelikleri göz önünde bulundurulursa, Tohti’nin (2005: 35-43) teorik desteğiyle çekimbirimleri sözlükbirimsel ve öbekselleşim açıdan tek tek yorumlayıp biçimbilimsel çekim ve sözdizimsel çekim başta olmak üzere iki kategoriye dâhil etmesi, Türkçenin ekleriyle ilgili sözdizimsel araştırmalarına bir çıkış noktası temin etmektedir.

Daha ayrıntılı bir ifadeyle anlatılırsa, ekleri betimlemeciliğe göre biçimbilimde ele alınan bir konu olarak üretici dilbilgisi yaklaşımıyla sözdizimsel işlemlerde tartışma, dilin kullanımla ilgili ilkesine uygun düşmektedir. Muhakkak ki ekleri yapım, biçimbilimsel çekim ve sözdizimsel çekim olarak ele almamız sorulara karşı kapsamlı değildir. Çünkü *-DXk* ekinin öbek kurabilmesine göre onu ne yapım ne çekim olarak ele almak gerek. Bunun ötesinde, Si’ye (2016: 79-80, 82, 83) göre olumsuzluk ve zaman

kavramları¹³³ çekimde ele alınacak konulardır, fakat emir ve şart işlevi¹³⁴ tümceyi oluşturabilme yetkisi itibarıyla çekimden ayrı bir kategoride değerlendirilmelidir. Bu bakış açısı Türkçeye ilgili sözdizimsel çekimbirimler ve tümce üretimi araştırmalarına yönelik yeni ve farklı bir yaklaşımı sağlamaktadır.

Üstelik Si'nin (2016) yaklaşımıyla tümcesel işlev unsurları başlığında, *mX*,¹³⁵ ne-öbekleri,¹³⁶ emir ve şart vb. tümcesel işlev unsurları, tümce kurabilmesi bakımından çekimde yer almamaktadır. Tekrar bunu hatırlatmak gerek ki kip, ton özelliği hariç, bir biçimbilimsel işaretleyici sahip ol(may)abilip sözdizimsel işlemde dışa vurulmaktadır, fakat kiplik bir sözdizimsel analizde tümce çizgisini tasarlayacak nitelikte değildir (Ma, 2022: 70-91). Çünkü tümce çizgisini tasarlayan unsurlar tümcesel işlev unsurlarıdır.

¹³³ Si'ye (2006: 80) göre olumsuzluk işlemcisi tümcenin anlamı bakımından tümcenin bütünlüğüne olumsuzluk kazandırmasına rağmen tümleyici öbeğinde tümceyi tasarlayabilecek bir sözdizim üstü unsur değildir dolayısıyla olumsuzluk tümcenin üretimi değil tümcenin dönüşümüne ait bir araştırma konusudur. Zaman ise bazen eyleme dâhil edilen bir konudur fakat yine ayrı bir dilbilgisel özelliktir çünkü zaman tümcenin oluşup çizgisel hâlini kazanmasının önemli bir aşamasıdır (Si, 2016: 82, 83).

¹³⁴ Emir ve şart ikisinin de tümce çizgisinde gerçekleşmesinin yanı sıra Türkçede şart tümce başında gerekirse *eğer* ve tümce sonunda *-sA* işaretleyicisiyle gerçekleşmekle bir yönetim alanını oluşturmaktadır. Şart işlevinin diğer tümcesel işlev unsurlarıyla bütünleme durumun olması (**Eğer sen geliyor muysan?*) da onun bir tümcesel işlev unsurları olduğuna işaret etmektedir. Üstelik *eğer*'i, *çünkü* ve *ama* gibi edatla bir arada incelemek, onların birbirlerini bütünleyememeleri bakımından (krş. *Çünkü/ama eğer sen gelmezsen arkadaşlar çok kızar.*) *eğer*'in edat olduğu görüşünü ikna edici hâle getirmemektedir (Si, 2016: 198).

¹³⁵ *mX* meselesi daha ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duyar. Onu odak olarak aldığımız hâlde onun güçlü bir somut dışavurumu yapılar da görülmektedir. Aksi takdirde soru parçacığı olarak yorumlandığı zaman, onun tümleyici öbeğinde soru özelliği aracılığıyla getirilmesi olgusu kenara bırakılmaktadır.

¹³⁶ *mX* gibi ne-öbeklerinin kullanılmasında da kesinlikle bir yargı mevcut olmalı; dolayısıyla soru tümcesi terimiyle *mX* ve ne-öbeklerinin yapılandırılabilirliğini tanımış olmaktadır. Türkçede ne-öbekleri için *yer koruma* (*wh-in-situ*) söz konusudur fakat kullanılması mevcut bir yargıyı gerektirir diye oluşma mekanizması konuşulmaya değer (Emrah, 2006).

a) [[Elmanın fiyatının ne kadar olmasını istiyorsun Çekim] Tümleyici Öbeği]?

tümcesinde ne-öbekleri, kaymamasına rağmen tümceye soru özelliğini katması sebebiyle bir TÖ'yü oluşturmaktadır.

b) [[Elmanın ne kadar olduğunu Tümleyici Öbeği] biliyorum Çekim Öbeği].

tümcesinde ise ne-öbekleri kullanımı *-DXk* aracılığıyla oluşan DÖ'ni gerektirmektedir.

BÖLÜM 5: SONUÇ, TARTIŞMA VE TEKLİFLER

5.1. Sonuç ve Tartışma

İnsanın dil kullanma yeteneğini dil mekanizmasında dilbilgisel birimleri seçip farklı öbekleri oluşturarak tümce çizgisinde dışa vurması bakımından yeni dilbilimsel araştırma çizelgesi oluşmaktadır. Bu çalışmada hem sözlükbirimler ve işlevbirimlerin dilbilgisel özellikleri dâhil olmak üzere onların tümcede farklı öbekleri oluşturma yetkileri hem de tümce türetimi aşamasındaki işlevsel öbeklerin ve üst öbeklerin oluşma sebepleri tartışılmıştır.

İlk olarak, sözlükbirimlerin ontolojik tanımı karşısında esas sözdizimsel ve anlambilimsel özelliklerini açıklamak için felsefî bakış açısının dilbilimsel meselelere karşı olan açıklama yetersizliği gösterilmiştir. Çünkü betimlemeciliğin tüm dilbilgisel birimleri bir biçim olarak ele alması, sözlükbirimlerin kategorik özellikleri ve sözdizimsel işlemleri (tümce türetiminin aşamaları) arasında ne keskin bir ayırım yapmakta ne de belirgin bir bağıntı kurmaktadır - bu betimlemeciliğin sınırlılığıdır -.

Sözlükbirimlerin esas özellikleri ikinci bölümün ilk meselesidir. Geleneksel alanyazının sözcükleri genel olarak sınıflandırıp altbaşlıklarda incelemesinden farklı olarak, bu çalışmanın odağı ve merakı sözcükleri sözcük yapan özgü unsurlardır. Ardından üçüncü bölümde öbeğin tanımı başta olmak üzere hem değişik öbeklerin anlambilimsel özellikleri ile dilbilgisel özellikleri ele alınmıştır. Üstelik, ağırlıkla ad öbeği ve eylem öbeğinin denetimlenmesi gereken özellikleri değerlendirilmiştir (ad öbeği için belirlilik, nicelik vs.; eylem öbeği ve yüklem öbeği için tematik rol yapısı, çekim özellikleri vs.).

Aynı anda, ek olarak düşünülüp biçim üretiminde etkili olan biçimbirimler, Türkiye Türkçesinde sözcükbirimler kadar tartışılmaya değer bir mesele olarak, bu çalışmada işlevlerine göre dördüncü bölümde ayrı ayrı dilbilgisel kategorilerde ele alınmıştır. Çünkü Türkçenin eklemeli görünümünün altında gizlenen tümce oluşumu aşamaları (TÖ'de tümceyi tasarlayan tümcesel işlev kategorisi dâhilinde diğer Z-aşamasında özellik olarak denetimlenen çekimbirimler) aracılığıyla çekimbirimlerin genel bir ayrımı

yapılmıştır. Bu anlamda türetim eki kavramının ötesinde, aynı görünümeleri gösterip farklı amaçlarla kullanılan çekimbirimler de tanımlanmıştır. Dolayısıyla geleneksel alanyazında iki kutuplu bir dizgeyle yorumlanan kategoriler, bu çalışmada sözlükbirim ve sözdizim olmak üzere iki ana başlık altında tekrar gözden geçirilmektedir.

Sözlükbirim oluşumu açısından türetim, biçim yapımından ayrı olarak, yalnız sözlükbirimleri türetmekten sorumludur. Sınırlı bir alanda sözlükbirim oluşumunu belirlemek, ancak onu türetimden sorumlu olan sözlükbirimin anlambilimsel özelliği ve dilbilgisel özelliği çerçevesinde ele almaya sebep olmaktadır. Üstelik sözlükbirim türetimi, yalnız bir sözlükbirimden başka bir sözlükbirimi belirlemekten sorumludur (Crystal, 2008: 523-524).¹³⁷

Biçimbirimleri incelerken onların biçimbilimsel özellikleriyle birlikte sözdizimsel özelliklerine de değinmek gerekir. Anlambilimsel yaklaşımla sözlükbirimleri belirlemek için felsefi bakış açısından kaçınıp dilbilim anlambilimi aracılığıyla bakmanın gerektiği düşünülmelidir. Biçimbirimleri yalnızca sözlükbirim oluşumu açısından incelediğimiz takdirde, bu yaklaşım çalışmamızı biçimbilimde sınırlamaktadır. Bu da bir biçimbirimin birden fazla işleve sahip olduğu görüşüne sebep olmaktadır, örneğin *-mA* hem yeni bir sözlükbirimleri oluşturur hem de bitimsizlik eki olarak dile bitimsiz yapıyı getirmektedir (meselâ *araştır-* eyleminden *araştırma* sözlükbirimini türetmesi ve *git-* eyleminden *Yarın ders için okula gitmek* yapısını üretmesi).

Her dizgenin kendi belli işleme kapsamı vardır, fakat türetim, çekim vs. sözdizim konularıyla karşı karşıya değildir. Dolayısıyla sözlükbirim oluşumu ve öbek oluşumunun farklılığı sebebiyle çeşitli meseleler için uygun ve ilgili bakış açısı gerekmektedir ; çünkü biçimbilim, anlambilim ve sözdizimi kapsamamaktadır. Araştırmanın amacı da bundan dolayı birer dilbilgisel kategoriye kesinleştirip dilbilgisel özelliklerini belirlemektir.

Biçimbilimde *çekim biçimbilimi (inflectional morphology)* ve *sözlükbirim biçimbilimi (lexical morphology)* ayrımı, bir sözlükbirimin dilbilgisel özelliklerini ve

¹³⁷ bk. *word formation* maddesi.

ortaya çıkışını belirlemek için faydalıdır. Dilbilgisel kategoriden dilbilgisel öbeğin sözdizimsel özelliklerini belirledikçe sözdizimsel araştırmanın konularını belirlemeye ve çerçevelerini çizmeye bir olanak sağlamaktadır. Ardından çekim, biçimbiliminden tümce boyutunda işleyen biçimbirimleri ayırmak tümce analizinde tasarlayıcı (tümcenin oluşmuş hâlini göstermek için) bir bakış açısının oluşmasına katkıda bulunmaktadır.

Sözdizimsel bakış açısı - sözlükbirim açısından, *sözlüksel dilbilgisel kategorilerini* (*lexical grammatical categories*) kesinleştirdikten sonra dilbilgisinin bütüncül hâli olarak bu bakış açısının bir dil olgusunu benzer yapılar ve aşamalı-X aracılığıyla *sözdizimleştirmesi* (*syntacticize*) bakımından -, bu tezde karşılaştığımız sorular için açıklayıcı ve ikna edici niteliktedir. Bununla birlikte, çekimbirimler de onların tümcede dağılımsal görünüşleri ve öbeksel özellikleriyle işlevlerine göre değerlendirilmiştir; örneğin çoğulluk eki ve çokluk eki arasında ayırım yapıp biri öge bildirimi gereğince (bk. 4.1.) öteki eylemin nicelik uyumu gereğince (bk. 4.2.2.) kullanılır ve olumsuzluk birimi eylemin doğrudan özellikleri denetimlemesini engellemesi bakımından kapalı bir öbek oluşturur).

Biçim kullanma amacımız belirli sözdizimsel ihtiyacımızı karşılamaktır. Soyut tümcenin işlev unsurunun biçimsel dışı vurumuyla ilgili analiz, biçim teriminden anlaşıldığı gibi olmayacaktır. Bütün çekim eklerini ad çekimi ve eylem çekimi olmak üzere iki dalda incelemek hem sözlükbirim hem de tümce çalışmalarında anlaşmazlık ve tutarsızlığa yol açmaktadır. Örneğin, 4.2.2.'de geleneksel alanyazında adlaşma eki olarak bir arada tanımlanıp yorumlanan *-mA* eki ve *-DXk* eki, *-mA* ekinin yalnız işlemlenmiş işlevsel yapıyı oluşturabilmesi bakımından (Z-aşamasında yalnız şahıs ve nicelik özelliğini denetimleyebilir; örneğin *benim okula gitmem* ve *onların okula gitmeleri*) *-DXk* ekinden ayırmaya çalışılmıştır. Ardından olumsuzluk parçacığı ve ekinin eylem ve yükleme dâhil bir kavram olmayıp kapalı bir öbek oluşturduğu savunulmuştur.

Bunların ötesinde, tümceyi tasarlayabilecek tümce işlevi unsurlarının belirlenip tanımlanması, - kendilerini tümce çizgisinde gerçekleştirip ağaç modeli üzerinde biçimsel özelliğini belirtmesi bakımından - geleneksel alanyazında tümcesel işlev

kategorileri, eyleme bağı olarak tanımlanan çekimbirimlerden ayırmaya faydalıdır. Açıkçası, tümcesel işlev unsurları, belirgin sözdizimsel işlemin biçimsel dışı vurumu olarak ilgili tümce tarzına ihtiyaç duymaktadır hatta amacına uygun olan sözlükbirim ve biçimbirim kullanımı ile ilgili sözdizimsel ihtiyaçları karşılamaktadır.

Ayrıca bu bakış açısı, sözdizimsel araştırmalarda tümcenin çizgisel yapısının sonradan türetilmesi nedeniyle onun üzerinde işleyen özne, nesne, yüklem vb. kavramlar yerine öbekler arası yönetme ve bağlama bağıntısını kullanmayı tercih etmeye sebep olmaktadır (Wen, 2002: 14-15). Çünkü dilbilgisel kategorilerin tümcedeki dağılımları, tümce oluşumuyla ilgili bilgileri ağaç modeli aracılığıyla aşama aşama sunmaktadır.

Çalışmamız ilerledikçe fark edildiği üzere betimleme yaklaşımının temin ettiği sözcük sınıfları tümce oluşumu hakkında yeterli bilgi vermemekle birlikte güncel dilbilimsel araştırmalarda sözdizim odaklı yaklaşımları tercih etmeye sebep olmaktadır; karşılıklı olarak sözdizimsel çalışmalar sözlükbilimsel çalışmalara yeni bakış açısını kazandırmaktadır; giriş bölümünde ileri sürüldüğü gibi sözdizim, bizim bu araştırmanın kilit noktasıdır (Baker, 1978: 33). Bu nedenle 3.2.'de sözlükbirimlerin sözdizimsel özellikleri için minimalist öbek birleşimiyle anlatılmaktadır; üstelik ileride çözümlenmesi beklenen sorular da bu yaklaşımla gösterilmektedir.

5.2. Teklifler

Çalışma boyunca yürütülen analizlerin geçerliliği ve sınırlılığı bakımından yaklaşımın kullanışlılığı ve uygunluğu, belirli ve ilgili konuların kapsamında gözden geçirilmelidir. İkinci bölümde sözlükbirimlerin kategorik anlambilimsel özellikleri konusunda, mantık ilkeleri gereğince ad kategorisinin kümesel bilgisinden bahsedilirken küme bilgisine sahip olmayan adlar için anlam etkileşimi aracılığıyla ad kategorisinin anlambilimsel özelliğinin zenginliği belirtilmiştir; örneğin, MUTLULUK ad olarak bir kümeyi oluşturmamaktadır fakat *Mutluluk yalandır* tümcesinde diğer bir ad ile anlam etkileşimini gerçekleştirmektedir). Bununla birlikte ad ve ad öbeğinin tümcedeki okumasıyla ilgili meseleler araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Daha belirgin olarak, Türkçede adların tümcede belirli, nicel ve(ya) kategorik okuması, bu üç kavramın

belirleyici öbeği ve niceleyici öbeğiyle ilgili olarak dilbilgiselleşip dilbilgiselleşmemesinin tartışılmasına yol açmakadır (örneğin, *Sınıfta öğrenci var*'daki *öğrenci*'nin niceliği tartışılır, çünkü bunun ötesinde *Ben kedileri severim*'deki *kediler*'in kategorik olması dikkat çekicidir). Zarf ve edatlar için ikinci bölümde anlatıldığı üzere kuralcı türetme yöntemi araştırma konusudur. Eylemlerin tematik rol yapısı ve ayrıştırması haricinde onların sözdizim-anlambilimsel özellikleri başta olmak üzere katkısız eylem ve derin sınıflandırma (örneğin, bitimsiz yapıları denetleyen ve tümleyici öbeğini tümleçleyen eylemler; orta eylemler vs.), hem eylem öbeğinin iç yapısı hem de eylem öbeğinin oluşup birleşmesi bakımından ileri ve ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle, eylemin iç yapısıyla ilgili olarak, İngilizcede görülen etkenlik unsurunun nesneyi yan kenara yükseltmesi aynı anda Türkçedeki etkenlik unsurunu içeren eylemler için geçerli midir diye bir soru sormaya değerdir.

Dördüncü bölümün irdedeği soruların ayrıntılarına bakıldığı an, çekimi yalnız biçimbilim ve anlambilim aracılığıyla türetimden ayırmanın yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Fakat türetime dâhil olmayan bütün birimler eklemeli görünümüne göre çekim kategorisine almak öbeksiz görünümüne ters düşmektedir. Özellikle, Z-aşamasında denetimlenmesi gereken dilbilgisel özellikler (anlam, sözdizim ve biçimbilim itibarıyla) göz önünde bulundurularak geleneksel alanyazında tanımlanmış çekimbirimlerden Z-aşamasında işleyen çekim özellikleri ayrılmaktadır. Üstelik, tümleyici öbeğinde tümceyi tasarlayan unsurlara göre ilgili biçimbirimler araştırılıp tanımlanmayı beklemektedir. Bu soru aynı anda güncel salt sözdizimsel araştırmaların geleneksel biçimbilimsel biçim türetimi bakış açısını terk ettiğini belirtmiştir.

En son, olumsuzluk ile ilgili sorunları ortaya koymak amacıyla hem yenilikçi hem de geleneksel görüşlere yer verilmiştir. Kaldı ki, bu çalışmada Türkçede olumsuzluğun olumsuz uç birimlerine buyurduğu savunulmaktadır dolayısıyla olumsuz uç birimlerinin olumsuzluk ekinin kullanılmasına yol açtığı görüşü uygun görülmemektedir. Ayrıca **Herkes hiç okula gitmiyor* tümcesinde anlaşıldığı gibi *herkes* eylem öbeğinin dış üyesi olarak tümcenin öznesi yerine geçmektedir. Fakat bu durumda *herkes* ve *hiç* arasındaki çelişki, evrensel niceleyici ve tam olumsuzluğun çatışmasına işaret etmektedir (*Herkes*

okula gitmiyor ise kısmi olumsuzluktur). Bu nedenle olumsuzluk öbeğinin olumsuz uç biriminin olumsuzluk birimiyle kurulduğuna şüpheyile bakılır. Bu kuşku olumsuzluğun öbekselle görünümünün gözden geçirilmesini gerektirmektedir. İngilizcede olumsuzluğun bugünkü hâli tarihsel bir değişim sürecine sahiptir ve güncel İngilizcede *not* göstericidir. Fakat Türkçede olumsuzluk birimi öbeğin kurucusudur ve ardından olumsuzluk öbeğinin göstericisi aranmaktadır. Bu soru artık geleneksel alanyazında olumsuzluk eki (-mA) eylemden eylem yapma eki ve olumsuzluk parçacığı (*değil*) predika/yüklemcil gibi görüşlerin sınırlılığının üstesinden gelmiştir..

KAYNAKÇA

- Abdurusul, M. (2007). *Nominalization in Uyghur - A Study in the Frame of Generative Syntax*. PhD. Dissertation in Linguistics, Minzu University of China.
- Adams, B. S. (1979). *The Feature of the İzafet in the Orhan Inscription*. TDK Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi, 1979.
- Aksan, M. (2001). *Agents in Turkish and Their Morphology*. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.
- Akşehirli, S. (2013). Türkçede Et- Katkısız Eyleminin Sözlüksel İşlevleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol/ 8/9 Summer 2013, 481-494.
- Alangu, B. (2001). “Bir Tarama Çalışması: “-mı”nın Sözcenin Düzenlenişindeki Rölü”, XIV. *Dilbilim Kurultayı 27-28 Nisan 2000 Bildiriler*, Çukurova Üniversitesi Yayınevi, 74-84.
- Anderson, S. R. (1982). *Where's Morphology?* Linguistic Inquiry 13, 571-612.
- Arıklı, N. Tunçdoğan, T. & Vardar, B. (1969). *Semantik Akımlar*. İstanbul: Yeni İnsan Yayın.
- Arslan-Kechriotis, Z. C. (2009). *Determiner Phrase and Case in Turkish: A Minimalist Account*. Saarbrücken: VDM Publishing House.
- Aydın, İ. (2013). *Attribution in Turkish with Dependency Tree Analyses*. Bilig. Türk Dünyasal Sosyal Bilimler Dergisi, 2013, Sayı 66, 1-40.
- Aydın Özkan, I. (2017). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Baker, C. L. (1978). *Introduction to Generative-Transformational Syntax*. New Jersey: Prentice-Hall.

- Baker, M. C. (2004). *Lexical Categories: Verbs, Nouns and Adjectives*. UK: Cambridge University Press.
- Bauer, L. (2004). The Function of Word-formation and the Inflection-Derivation Distinction. In Henk Aersen, Mike Hannay & Rod Lyall (ed.), *Words in their Places. A Festschrift for J. Lachlan Mackenzie*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Benzer, A. (2008). *Eylemde Zaman, Görünüş, Kip ve Kiplik*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.
- Benzer, A. (2012). *Belirtili Ad Tamlamasında İyelik ve İlgi Eki Yanılgısı*. Turkish Studies - International Periodical For The Language, Literature and History of Turkish or Turkic, Vol. 7/4: Ankara. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3909>
- Bloomfield, L. (1935). *Language*. London: George Allen & Unwin.
- Booij, G. (2008). Inflection and derivation. In G. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan, W. Kesselheim & S. Skopeteas (Ed.), *1. Halbband: Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung* (pp. 360-369). Berlin • New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110111286.1.5.360>
- Cheng, L. (1991). *On the Typology of Wh-questions*. Ph.D dissertation. MIT.
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Mass.: MIT.
- Chomsky, N. (1966). Discussion of General Background Assumptions and Goals that Underlie and Motivate Much of the Work in Generative Grammar. Thomas A. Sebeok, ed. *Current Trends in Linguistics*, Vol. 3, New York: Mouton.
- Chomsky, N. (1970a). *Current Issues in Linguistic Theory*. The Netherlands: Mouton.
- Chomsky, N. (1970b). Remarks on Nominalization. In *Readings in English Transformational Grammar*, ed. By Roderick Jacobs and Peter Rosenbaum, 184-211, Waltham, MA: Ginn.

- Chomsky, N. (1975). *The Logical Structure of Linguistic Theory*. New York: Plenum.
- Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. Foris: Dordrecht.
- Chomsky, N. (1986). *Knowledge of Language: Its Elements and Origins*. Philological Transaction of the Royal Society B 295.
- Chomsky, N. (1968). *Language and Mind*. New York: Harcourt.
- Chomsky, N. (1995). *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (1997). *Barriers*. Cambridge, MA: MIT.
- Chomsky, N. (1999) Derivation by Phase, MIT Occasional Papers in Linguistics, no. 18 (also published in M. Kenstowicz (ed) (2001) *Ken Hale: A Life in Language*, MIT Press, Cambridge Mass., pp.1-52).
- Chomsky, N. (2001). Derivation by Phrase. M. Kenstowicz (ed), 2001. *Ken Hale: A Life in Language*. MIT Press, Cambridge Mass., pp. 1-52.
- Chomsky, N. (2002). *Syntactic Structure*. New York: Mouton.
- Chomsky, N. (2004). Beyond Explanatory Adequacy. A. Belletti (ed). *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures*, Vol. 3, Oxford University Press, 104-131.
- Chomsky, N. (2005). Three Factors in Language Design. *Linguistic Inquiry* 36: 1-22.
- Cinque, G. (2000). A Note On Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes In Turkish. In Eser Erguvanlı-Taylan (ed.) *The Verb in Turkish*. Benjamins, Amsterdam, pp.47-59
- Corver, N. & van Riemsdijk, H. (2001). *Semi-lexical Categories. The Function of Content Words and the Content of Function Words*. Berlin: Mouton.

- Comrie, B. & Thompson, S. A. (1985). *Lexical Nominalization*. In Shopen, Timothy (ed.), *Language Typology and Syntactic Description* 3, 349-398. Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (2005). *Dil Evrensellikleri ve Dilbilim Tipolojisi*. Çeviren: İsmail Ulutaş. 301. Ankara: Hece Yayınları.
- Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. 6th ed, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Demircan, Ö. (1990). *The Rules of Inversion in Turkish*. Current Issues in Turkish Linguistics, Vol. 1, Ankara: Hitit Yayınevi.
- Demircan, Ö. (1977). *Birleşik Sözcük ve Birleşik Sözcüklerde Vurgu*. TDK Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi, 1977.
- Demircan, Ö. (1979). *Türkiye Türkçesinde Vurgulama ve Odaklama*. TDK Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi, 1979.
- Demircan, Ö. (2000). *İletişim ve Dil Devrimi*. İstanbul: Yayılım.
- Deniz Yılmaz. Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Deniz Yılmaz. Ö. (2014). Türkiye Türkçesinde Gerçekleşmemiş Olanak Kipi. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, cilt 1, sayı 1, Bahar 2014, ISSN, 135-147. Marmara Üniversitesi Yayınevi. DOI: 10.16985/MTAD.201417919
- Deny, J. (2012). *Türk Dilbilgisi*. Çeviren: Ali Ulvi Elöve. Günümüz Türkçesine Uyarlayan: Ahmet Benzer. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dryer, M. S. (2013). Prefixing vs. Suffixing in Inflectional Morphology. In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.). *The World Atlas of Language Structures*

Online, Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
<http://wals.info/chapter/26>

Ebeling, L. C. (1962). *Linguistic Units*. The Netherland: Mouton.

Emeksiz, Z. E. (2003). *Özgüllük ve Belirlilik*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*. Vol. 1, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Boston: Brill Leiden.

Ergin, M. (1962). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

Ergin, M. (1975). *Türk Dilbilgisi*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ergin, M. (2013). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.

Erguvanlı-Taylan, E. (2015). *The Phonology and Morphology of Turkish*. Boğazici University Printhouse.

Erkman, F. Alıç, F. Görür, Ö. Karakurt, M. Polat, Z. Uluğ, İ & Benzer, A. (2007). *Sıfat Tamlamalarında Bir Kullanımı*. 21. Ulusal Dilbilimi Kurutayı Bildirileri. Mersin: Mersin Üniversitesi Yayınları.

Fromkin, V. Rodman, R. & Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language*. 9. ed. Boston: Wadsworth.

Gallego, Ángel J. (2010). *Phase Theory*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam / Philadelphia.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: TDK.

Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Tek Ağaç Yayınevi Kültür.

- Göksel, A. (1990). *Passivisation in Turkish*. Current Issues in Turkish Linguistics, Vol. 1, Ankara: Hitit Yayınevi.
- Göksel, A. (1993). *Levels of Representation and Argument Structure in Turkish*. PhD Dissertation. SOAS: University of London.
- Göksel, A. & Özsoy, S. (2000). *Is There A Focus Position in Turkish?*. In A. Göksel & C. Kerslake (Eds.), *Studies on Turkish and Turkic languages: Proceedings of the 9 th international conference on Turkish linguistics*, August 12-14, 1998, 219-228, Weisbaden: Harrassowitz Verlag.
- Göksel, A. (2003). *Syntactic Head or Morphological Buffer? The Dual Status of Ol*. Studies in Turkish Linguistics Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics, İstanbul: Boğaziçi University.
- Göksel, A. & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.
- Görgülü, E. (2006). *Variable Wh-words in Turkish*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi University.
- Görgülü, E. (2018). Negative polarity, scope of negation and negative phrases in Turkish. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 14(4), 136-149.
- Görgülü, E. (2020). Negative Sensitive Items in Turkish: Negative Polarity or Negative Concord? *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 724-749. DOI:10.29000/rumelide.841253.
- Gracanin-Yüksek, M. and İşsever, S. (2011). Movement of bare objects in Turkish. *Dilbilim Araştırmaları*, 22(1), (2011/1), 33-49.
- Grönbech, K. (1995). *Türkçenin Yapısı*. Çeviren: Mehmet Akalın. Ankara: TDK.

- Guzev, V. G. & Deniz Yılmaz, Ö. (2004). *Türkiye Türkçesi Grameri Teorisinin Kavramlar Takımını Kurma Denemesi*. Sankt-Peterburg: St. Petersburg Üniversitesi Yayınları.
- Harbert, W. (1995). *Government and Binding Theory and the Minimalist Program: Principles and Parameters in Syntactic Theory*. 'Binding theory, control and pro', in Gert Webelhuth (ed.). Oxford: Blackwell Publishers, 177-240.
- Haig, G. (2003). *From Lexical Class to Syntactic Function: A Sketch to Turkish Word Structure*. Studies in Turkish Linguistics Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics, İstanbul: Boğaziçi University.
- Huang, C. (2001). *Syntax Structure, Meaning and Function*. Robert D. Van Valin, Jr. and Randy J. LaPolla Summary. 'Independent Reading' Course, 15, May 2001.
- İmer, K. (1990). *Neologisms in Turkish*. Current Issues in Turkish Linguistics, Vol. 1, Ankara: Hitit Yayınevi.
- İmer, K. Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İşsever, S. (2008). *Nesne Kaydırımı ve Türkçe*. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri XXI, 10-11 Mayıs, Mersin.
- İşsever, S. (2009). A Syntactic Account of Wh-In-Situ In Turkish. *Essays on Turkish Linguistics*. Harrasowitz, Verlag, 103-112.
- Jackendoff, R. (1972). *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. MA: MIT.
- Kamil, B. (2010). *The Question Particle in Turkish: Consequences for the Interfaces*. 28. West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL 28), University of Southern California: CA.

- Kelepir, M. (2001). *Topics in Turkish Syntax: Clausal Structure and Scope*. Ph. D. Dissertation. MIT.
- Kerimoğlu, C. (2009). Türkiye Türkçesinde Ettirgenlik. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 4/8. 2009. 1734-1745.
- Koç, S. (1979). *Türkçede Tümcelerın Adlaştırılmasına Dönüřümlü-Üretken Yaklaşım*. TDK Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi, 1979.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1977). *Turkish*. London: Routledge.
- Kornfilt, J (1984). *Case Marking, Agreement and Empty Categories in Turkish*. Ph.D. Dissertation. Harvard University.
- Kornfilt, J. (2018). *NP versus DP: Which One Fits Turkish Nominal Phrases Better?* *Turkic Languages*, Vol. 22, no. 2, 155-166, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kortvelyesst, L. (2017). *Essentials of Language Typology*. KOřICE: Univerzita Pavla Jozefa řafárika.
- Kunduracı, A. (2008). *Sözdizim-Anlambilim Etkileşimi Olarak Sözlüksel Dilbilgisinde Denetleme*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi.
- Kuribayashi, Y. (2012). Transitivity in Turkish - A Study of Valence Orientation. *Asian and African Languages and Linguistics*, no. 7, 39-51, 2012.
- Kuruoğlu, G. (1990). Reciprocal Constructions in Turkish. In B. Rona (Ed.). *Current issues in Turkish linguistics*. Ankara: Hitit Yayınevi.
- Larson, R. K. (1988). On the Double Object Construction. *Linguistic Inquiry*, Vol. 19, no. 3, 335-91.

- Lipka, L. (1971). Grammatical Categories, Lexical Items and Word-Formation. *Foundations of Language*, Vol. 7, no. 2, 211-238, New York: Springer.
- Ma, T. (2022). Türkçede Kip ve Kipliğe Sözdizimsel-Pragmatik Yaklaşım. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 70-91. DOI: 10.21733/ibad.946656
- Matthews, P. H. (1974). *Morphology an Introduction to the Theory of Word-structure*. Cambridge University Press.
- Matushansky, O. (2019). Against the PredP theory of small clauses. *Linguistic Inquiry*, 50 (1), 63-104.
- Nakipoğlu, M. (1998). *Split Intransitivity and The Syntax-semantics Interface in Turkish*. Ph.D. Dissertation, University of Minnesota.
- Özgen, M. (2019). *Binding in Turkish Nominal Phrases and Phase-Sliding*. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 30 (2), 145-170. <https://doi.org/10.18492/dad.436226>
- Özkan, M. (2013a). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Özkan, M. (2013b). *Türkiye Türkçesi Sözdizimi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özsoy, A. S. (2009). Argument Structure, Animacy, Syntax and Semantics of Passivization in Turkish: A corpus-based approach. *Corpus Analysis and Variation in Linguistics*, Y. Kawaguchi, M. Minegishi, J. Durand (Eds.)
- Öztürk, B. (2003). Adjunct Clauses in Turkish. *Studies in Turkish Linguistics Proceedings of the Tenth International Conference in Turkish Linguistics*, İstanbul: Boğaziçi University.
- Po-Ching, Y. & Rimmington, D. (2016). *Chinese A Comprehensive Grammar*. New York: Routledge.
- Pollock, J. Y. (1989). Verb Movement, UG and the Structure of IP. *Linguistic Inquiry*, 20, 356-424.

- Radford, A. (2006). *Minimalist Syntax Revisited*. <http://course.essex.ac.uk/lg/lg514>.
- Rafel, J. (2001). The Syntax of Small Clause Predication. *ZAS Papers in Linguistics*, 26, 153-170. <https://doi.org/10.21248/zaspil.26.2001.142>.
- Rizzi, L. (2016). The Concept of Explanatory Adequacy. In I. Roberts (ed.), *The Oxford Handbook of Universal Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Robins, R. H. (1965). *General Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Saussure, de F. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. Çeviren: Berke Vardar. İstanbul: Multilingual.
- Seçkin, P. (2014). Anlama Ve Anlatma Sürecinde “Kip” ve “Kiplik”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7-17.
- Si, L. (2016). *Research on the Linear Instance of Sentential Function*. Beijing: China Social Science Press.
- Stern, G. (1965). *Meaning and Change of Meaning*. Bloomington: Indiana University Press.
- Stowell, T. A. (1981). *Origins of Phrase Structure*. Ph. D. Dissertation. MIT.
- Şeker, E. (2015). *A Minimalist Approach to Analyzing Phrase Structures Through Universal Principles and Parameters to Identify Parametric Variations Between English and Turkish Languages*. Ph.D. Dissertation. Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Van.
- Şen, M. (1999). Almak Eylemi Üzerine. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı* 1996, 1071-1092. Ankara.
- Thomason, R. H. & Stalnaker, R. C. (1973). A Semantic Theory of Adverbs. *Linguistic Inquiry*, Vol. 4, no.2, 195-220, MIT: The MIT Press.

- Tiryakiol, S. & Benzer, A. (2019). *Description of -mA/-mAK Structures in Turkish from Perspective of Second/Foreign Language Pedagogy*. Türk Eğitim Derneği, Education and Science, Vol. 44 (2019), no. 198, 255-271.
- Tohti, L. (2005). Sheng Cheng Yu Fa Kuang Jia Nei Wei Wu Er Yu Ju Fa (Syntax of Uyghur in the Framework of Generative Grammar). *Min Zu Yu Wen (Minority Languages of China)*, 2005, Vol. 6, 35-43. Beijing.
- Tosun, G. (1998). *The Split Infl Hypothesis In Turkish*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi.
- Turan, F. (1998). Syntactic and Semantic Aspects of Postpositions in Old Turkic. *Turcica*, 30, 1998, 297-308.
- Türkçe Sözlük*. 11. Baskı. Ankara: TDK, 2011.
- Ullmann, S. (1951). *The Principles of Semantics*. Glasgow: Philosophical Library.
- Ullmann, S. (1963). *Word and Their Use*. London: Frederick Muller.
- Uygun, D. (2006). Scrambling bare nominal objects in Turkish. Paper presented at *ICTL* 13, Uppsala University.
- Uygun, D. (2009). *A Split Model for Category Specification: Lexical Categories in Turkish*. Ph.D. Dissertation. Boğaziçi University.
- Van Valin, R. D. (1990). *Semantics Parameters of Split Intransitive*. *Language*, 66, 221-260.
- Vurgun, U. (2019). *The Syntax of Focus Particles In Turkish*. Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi.
- Wen, B. (2002). *An Introduction to Modern Syntax*. Beijing: Foreign Language Teaching and Research Press.

Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality. Selected Writings of Whorf*. Ed. by John B. Carroll, New York: M.I.T.

Yılmaz, S. & Ma, T. (2021). Bir Edebî Romanda Ünlem Sözceleri Ve Göstergelerinin İncelenmesi. *International Journal of Language Academy*, 9 (3), 58-71.
<http://dx.doi.org/10.29228/ijla.51684>

Yılmaz, S. (2012). *Türkiye Türkçesi Çatı Şekilleri Ve İşlevleri*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi.

EK - TERMİNOLOJİK AÇIKLAMALAR¹³⁸

Artgönderge (anaphora),

Tümcede kullanılırken kendine gönderme yapabilen bir ifadeyi talep eden kategori, *kendim, kendin, kendimiz* ve *kendiniz* vs.

Artgöndergesel (anaphoric),

Artgönderge olma özelliğinde olanlar haricinde bir öncül tarafından tanımlanan/sınırlanan ifadeler artgöndergeseldir. Örneğin, kişi zamirleri.

Öncül (antecedent),

Artgöndergeyi tanımlayan ve sınırlayan birimlerdir.

Bağlama (binding),

Üretici dilbilgisinde, *yönetme-bağlama* (government-binding) teorisi çerçevesinde yorumlanan, tümcede görülen bir takım *kısıtlamalara* (constraint) atıf yapan bir terimdir. Özellikle ad öbeğinin *artgöndergesel* (anaphoric), *zamirsi/adıl* (pronominal) ve *göndergesel* (referential) ifadelerinin tümcede gösterdikleri dilbilgisel sınırlılık bu terimle açıklanmaktadır.

Buyurma (command),

Öbeklerin aralarında birbirlerinin dilbilgisel özelliklerine uyuma durumunu ifade eden bir terim. Örneğin, *Sen kendine bak* emir tümcesinde özne olan *sen*, dönüşlü zamir *kendine* buyurmaktadır; buna *k-buyurması* (kurucu buyurması) denilir.

Biçimsel/Yapısal (morphological),

Biçim veya yapı olma özelliğini gösteren bir terim ve çok sınırlı bir kapsamda kullanılmaktadır. Çünkü bu yaklaşım yalnızca biçimin yüzeysel görünümüne odaklanır.

Biçimsözdizimsel olgu (morphosyntactic phenomenon),

Biçimbilim ve sözdizim arasında bir kesişme alanının olduğu varsayımıyla biçimsel görünümünün altında yatan sözdizimsel işlemlerin özelliklerini kasdetmek için bu terim kullanılır. Biçimsözdizimsel olgu ise bu özellikleri gösteren verilerdir.

¹³⁸ Terim sözlükçesi, tabirler derlemesi değildir. Tabir, bir kavramı tasvir veya tarif etmek için uygun düşen ifadedir; aksine terim akademik bir düzenin getirilmesi amacıyla kullanılmaktadır.

Biçimbilimsel (morphemic),

Sözcükler ve ekler başta olmak üzere bütün biçimlerin biçimsel değişimlerine işaret eden bir terimdir.

Biçimbirim (morpheme),

Biçimbirim, dilbilgisel işleve sahip olmaları bakımından sözlükbirimden farklılaşmaktadır. Biçimbirim yalnız eklerden değil, çeşitli işaretleyici ve ekler topluluğundan ibarettir. Türetimde ve çekimde (hatta sözdizim üstü kavramlarda) işleyen ayrı ayrı biçimbirimler vardır dolayısıyla biçimbirimden bahsedilirken onun ya örtük ya açık şekilde gösterilme özelliği kastedilmektedir.

Biçimbilimsel çekim (morphological inflection),

Biçimbilime göre nominal öbeklerde gösterilen çekimdir fakat öbeğin kurucusu olma özelliğinde değildir, örneğin, *öğrenciler*.

Biçimbilimsel çekimbirim (morphological INFL),

Nominal öbeklerde görülen çekimin gösterilme şeklidir.

Çekimbirim (INFL/inflectional constituent),

Tümcenin oluşmasında işleyen bütün işlevli ögeler ve yalnızca bu ögeler kelime anlamını değiştirmemesi şartıyla öbekler ve tümcenin çizgisel hâlinde ifade edilmesine eşlik ederler, örneğin, çokluk eki, zaman eki.

Çizgisellik (linearity),

Bu terim tümcenin en son bitimli biçimde bulunmasını kasteder.

Denetim (feature checking),

Özellik, öncelikle Chomsky tarafından formal özellik olarak ortaya atılmıştır ve bir sözlükbirimin kazandırıldığı sözdizimsel kavramdır. Özellik denetimi, minimalizmin en önemli kilit noktası olarak, biçimbilimsel özelliğin altında yatan birtakım işlemi açıklamak için dil mekanizmasında uygulanmaktadır.

Denetleme (verbal control),

Yönetme ve bağlama ile birlikte yönetme-bağlama teorisine ait bir kavramdır; öncelikle bitimsiz yapılarda örtük öznenin gözlemlendiğini belirtmek için kullanılan bir terim,

fakat bitimsiz yapının belirli bir tür eylem tarafından talep edilmesine göre eylemin bir özelliği olarak da nitelendirilir.

Dilbilimsel anlambilim (linguistic semantics),

Felsefe ve mantık dalının anlam üzerinde yaptığı bilinç, doğruluk ve dil bağıntılarına ilişkin incelemeler ve ileri sürdüğü görüşlerden ayrı olarak, dilbilim kapsamında anlambilim, dilin doğasına ilişkin sorular ele alınır

Anlambirim (semem),

Anlambilimin eşdeğerliği olarak birtakım anlambilim çerçevesinde yorumlanabilen özellikler karşılığında ele alınacak müstakil birimler.

Gönderimsel (referential),

Gönderme yapma veya küme oluşturma özelliğidir. Genellikle, adlarda bu özellik görülmektedir. Adlar da belirli göndergelere tanıklık eder; bir başka deyişle gönderimde bulunur. Fakat aynı zamanda zamirin birincil özelliği gönderimsel olmaktır. Bununla birlikte tümcede bir unsurun başka unsura gönderme yapabilme hâli ve özelliği ise artgöndergeseliktir; örneğin, Arkadaşımı aynada kendini gördü.

Artgöndergesel olmak, k-buyurmasında kalmaktır. Fakat gönderimsel olmak gönderimde bulunmaktır ve bazen artgöndergesel olan unurun tabii oluşu unsurla aynı olmasına da tanıklık eder.

Gönderimsellik (referential status),

Bir kategorinin gönderimde bulunabilme özelliğidir. Bir başka deyişle, bir kategorinin gönderimsel olma hâli veya özelliğidir. Zamir ve ad başta olmak üzere anlambilimce gönderimsellik kazanabilen kategoriler vardır. Fakat ad ve zamir sözdizimce birbirinden farklıdır.

İşlemlenmiş işlevsel yapı (complete functional complex),

Genellikle adlaşma için kullanılan ve bağlama teorisiyle ilgili bir dilbilgisel terimdir. Aynı zamanda özellikle, bir öbeğin yönetim alanında gerekli olan tüm dilbilgisel işlemlerin gerçekleşmiş olmasına işaret eden bir terimdir, örneğin, *benim yarın tek başıma hastaneye gidip kendi sağlık durumum hakkında kardeşimin doktorundan bilgi*

almam.

Alanyazında üç tür işlemlenmiş yapı mevcuttur: tümcesel yapı (tümleyici öbeği), işlevsel yapı ve tematik (üye yapısı) yapı.

İşlevbirim (functional),

Belirli ve anlaşılır anlama sahip olmayıp tümcelerde öbek düzeyinde farklı dilbilgisel işlev getiren birimdir. Örneğin, çokluk eki, zaman eki, kiplik vs..

İşlevsel öbek (functional phrase),

Kurucusu işlevbirim olan öbektir (bütün işlevbirimler öbek kurabilme özelliğinde değildir). Örneğin, zaman öbeği, tümleyici öbeği.

Minimalizm/Minimalist (minimalist programme),

Üretici dilbilgisinin bir gelişmesine tanıklık olma özelliğinde olan minimalist teorileri, tümce yapısını mümkün olduğu kadar en basit ve en mekanik düzeyde açıklamaktadır. *Tabandan-tavana/dikey (down-up)* ve *tavandan tabana/düşey (top-down)* iki bakış açısı, tümcenin oluşma aşamalarında izlenmektedir. Tabandan-tavana, tümcenin oluşmasını en temel öbeklerden başlatıp tavandan-tabana ise tümce tasarlayıcı olarak en üst öbekten aşağıya indirmektedir.

Nominal (nominal),

Dilbilgisi izahında, ad öbeği yerine geçebilen bütün benzer özelliklere sahip öbekleri tarif etmektedir. Meselâ, bitimsiz yapı, zamir vs. Ayrıca, bu bir sözdizimsel özellik olarak ad kategorisinden ayrılmaktadır (çünkü bir unsurun tümcenin öznesi olması bile tümcede özellik denetiminin sonucudur). Ad bir kategorik sözlükbirimdir nominal ise diğer dilbilgisel birim ve yapılarda gözlemlenen bir özelliktir. Nominatif güncel alanyazında bir durum olmayıp tümcede denetimlenmesi beklenen bir sözdizimsel özelliktir

Olumsuz uç/uyum birimler (negative polarity/concordance item),

Olumsuz tümcede veya olumsuz ortamda ortaya çıkabilen birimler ve ifadelerdir. Örneğin, hiç, asla vs..

Öbeksal görünüm (phrasal construction),

Dilbirimlerinin öbek kurmada gösterdikleri birtakım yapısal özellikleri.

Önze (nominative),

Ad öbeğinin eylem öbeğinde özne olma durumuna işaret eden bir terimdir. Bunun ötesinde, minimalist yaklaşımda bu nominal öbeklerde eylem öbeğini genişleten işlev kavramları tarafından denetimlenecek özelliktir.

Sözdizimsel (syntactic),

Sözdizim ile ilgili demektir ve sözdizimde yorumlanması gereken özellik için kullanılan bir terim.

Sözdizimsel çekim (syntactical inflection),

Sözdizimsel çekim, çekim aracılığıyla yansıtılmasına rağmen biçimbilimsel çekimden farklı olarak, tümcenin oluşmasında öbek kurucusu olmaktadır. Örneğin, ettirgenlik çatısı, bitimsizlik eki, zaman, kiplik, şahıs vs.

Sözdizimsel çekimbirim (syntactical INFL),

Sözdizimsel çekimi gösteren birimlerdir.

Sözlükbirim (lexeme),

Sözlükbirim, anlamca işlevbirimden ayrılmaktadır. Geleneksel alanyazında *sözcük* terimi ise bağımsız ve yalın hâli olan bütün biçimler için kullanılmaktadır. Güncel literatürde, sözcük türleri sözdizimsel bakımdan ayrıntılı bir şekilde eleştirilip tartışılmıştır.

Sözlüksel anlam (lexical meaning),

Sözlükbilime göre sözlükbirimin karşıladığı anlam ve gösterdiği anlam özelliğidir.

Sözlüksel kategori (lexical category)

Sözlükbilimde, belirli ve ayırt edici anlam özelliklerine sahip olup birbirlerine benzer sözcüklerdir; örneğin, eylem kategorisi, ad kategorisi, sıfat kategorisi, zarf ve edat kategorisi.

Sözlüksel öbek (lexical phrase),

Kurucusu sözlükbirim olan öbeektir.

Tematik rol (thematic role),

Eylemin öbek kurucusu olarak talep ettiği dış üye ve diğer tümleçlerin anlambilimce

oynadıkları konuları genelleyen bir terimdir. Örneğin, gelenek alanyazında özne olarak nitelendirilen unsurların konusal rol itibarıyla fail, etkilenen, deneyen olmak üzere üç kavrama ayrılmaktadır.

Tümcesel işlev kategorisi (sentential functional category),

Belirli tümce tarzını tasarlayan kategorilerdir, örneğin, emir, soru ve şart işlevi.

Yönetme (government)

Öbeğin kurucusunun o öbekteki diğer unsurları kendine tabi kılar. Fakat güncel teoride kurucu-buyurması olarak geçmektedir.

Yönetim/Yönetim alanı (domain)

Yönetmenin gerçekleştiği alandır. Her öbeğin kendi yönetim alanı vardır dolayısıyla mensuplarını da kendi alanında yönetmektedir. Derin sözdizimsel işlemler gereğince bazı unsular diğer öbeğin yönetim alanına geçer fakat bazı öbeklerin yönetim alanı kapalıdır. Örneğin, *Türkiye’de beznin bulunduğu haberi* gibi *karışık ad öbeğinin* (*complex NP*) yönetim alanı kapalıdır ve kendine tabi olan unsurları çıkarmama özelliğindedir.